

TÜRKMENISTANYŇ HUKUK GORAÝJY EDARALARY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
Aşgabat – 2012

UOK 342+378

S 22

B.S. Saryýew we başg.

S 22 **Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2012.

Bu okuw gollanmasynda Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralarynyň ulgamy, gurluşy, esasy wezipeleri, olaryň işiniň hukuk esaslary beýan edilýär. Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Döwlet we hukuk institutynda taýýarlanan bu okuw gollanmasy ýokary okuw mekdeplerinde hukuk öwreniş, halkara hukugy hünärleri boýunça okaýan talyplara niýetlenýär. Şeýle-de bu gollanmadaky maglumatlardan we hukuk düşüňjelerinden ähli hukukçy hünärmenler, aspirantlar we mugallymlar peýdalanyp biler.

TDKP № 68, 2012

KBK 67.99(2Tü) 0 ýa 73

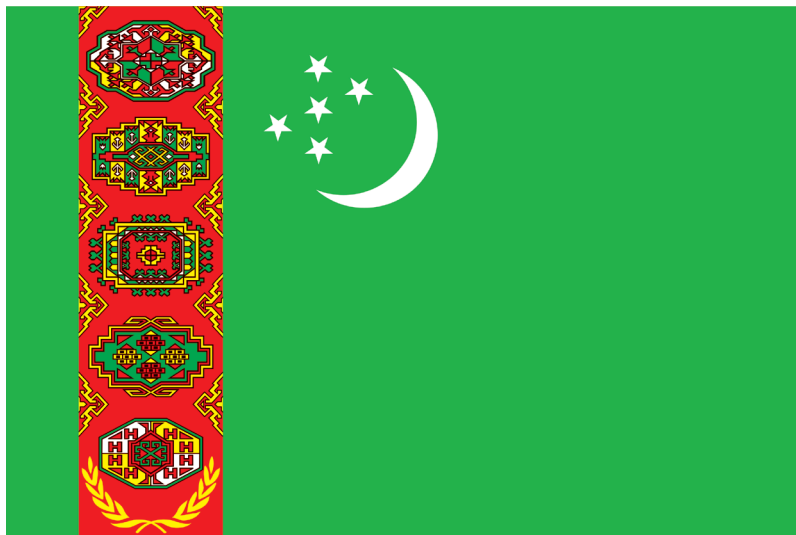
© B.S. Saryýew we başg., 2012.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda ýurdumyzda durmuşa geçirilýän ägirt uly özgertmeleriň netijesinde Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwrüniň belent maksatnamalary üstünlikli amala aşyrylýar. Döwletimiziň durnuklylygyny saklamak, jemgyýetiň jebisligini, asudalygyny we tertip-düzgüni üpjün etmek ýurt Baştutanymyzyň ýöredýän içerki we daşarky syýasatlarynyň esasy ugurlary bolup durýar. Bu taryhy wezipeleriň durmuşa geçirilmeginiň Watanymyzy mundan beýläkde üstünlikli ösdürmekde, döwletiň demokratik we hukuk esaslaryny pugtalandyrmakda möhüm ähmiýeti bardyr. Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe Hormatly Prezidentimiziň ýadawsyz tagallalary netijesinde döwlet we jemgyýet durmuşynda ylmyň we şol sanda hukuk ylmyň has-da ösmegine uly mümkinçilikler döredi.

Häzirki zaman döwri hukuk ylmyndan öz işine ökde, giň göz-ýetimli, ýokary hukuk medeniýetli, işde we durmuşda ýüze çykýan dürli çylşyrymly meseleleri çözmäge, guramaçylyk we ýolbaşçylyk wezipelerini ýerine ýetirmäge ukyply hünärmeni talap edýär.

Şeýle hünärmeniň hukuk bilimleri düýpli nazaryýet taglymatlaryna we durmuşa ösüşiň taryhy kanunylyklaryna içgin düşünmeklige esaslanmalydyr we hukuk döwletiniň syýasaty, jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň hukuk taýdan kadalaşdyrylmagynyň ýörelgeleri ýaly umumy ulgamlarda, şeýle hem döreýän aýry-aýry hukuk meselelerinden baş çykaryp bilmekde we dogry çözügüt kabul etmekde oňa ýardam bermelidir.

Şunuň bilen baglylykda ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde raýat, jenaýat, administratiw we beýleki hukuk pudaklaryny öwrenmek bilen bir hatarda döwletiň hukuk goraýjy edaralarynyň işini hem öwrenmeklik zerurdyr.

Talyplaryň we döwletiň dürli edaralarynda we guramalarynda işleýän hünärmenleriň ýurdumyzyň kanunlarynyň we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň doly we dogry ýerine ýetirmegini üpjün edýän hukuk goraýjy edaralarynyň ulgamyny we gurluşyny, olaryň amala aşyran işlerini bilmegi möhümdir.

Bu bilimleriň geljekki hukukçy, ykdysadyýetçi we beýleki ugurlar boýunça ýokary derejeli hünärmenler bolup ýetişmekligi maksat edinip, ýokary okuw mekdeplerinde okaýan talyplar üçin okuw döwründe geçilýän hukuk derslerini özleşdirmekde wajyp ähmiýeti bardyr.

«Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersi hukuk goraýjylyk işi we ony amala aşyrmaga ygtyýarlandyrylan döwlet edaralary barada umumy bilimleri berýär.

Dersi öwrenmekligiň maksady – talyplara we hünärmenlere ýurdumyzyň hukuk goraýjy edaralarynyň ulgamy, gurluşy, olaryň işleriniň gurnalysynyň ýörelgeleri, şeýle hem olaryň öz aralarynda we beýleki döwlet edaralary we döwlete dahylly bolmadyk guramalar bilen aragatnaşyklary barada takyk bilimleri bermeklik bolup durýar.

I BAP. «TÜRKMENISTANYŇ HUKUK GORAÝJY EDARALARY» OKUW DERSINIŇ PREDMETI, DÜŞÜNJESI, ULGAMY WE ÇEŞMELERI

§ 1. «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň predmeti

Agzalan dersiň öwrenýän predmetini iki manyda, ýagny giň we gysga (gönümel) manyda düşündirip bolar. Giň manyda bu dersiň predmeti – döwletiň ähli hukuk goraýjy edaralarynyň, ýagny kazyýetiň, prokuraturanyň, Adalat ministrliginiň, IIM-iň, MHM-iň, NGGBDG-niň (Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy), gurluşy we olaryň ýerine ýetirýän wezipeleri bolup durýar. Dersdäki seljerilip öwrenilýän meseleler we kadalar, onuň mazmunyny düzýär. Şu okuw dersinde, hususan-da döwletimiziň hukuk goraýjylyk işi, onuň wezipeleri, düzümi we gurluşy, şeýle hem olaryň guralyşynyň we işleýiş ýörelgeleri, işleriniň kämilleşdirilmeginiň ugurlary we usullary düýpli öwrenilýär. Hukuk goraýjy wezipeleri ýerine ýetirýän ýa-da şol wezipeleri amala aşyrmakda döwletiň hukuk goraýjy edaralaryna ýardam berýän jemgyýetçilik guramalarynyň hem işleri, gurluşy we wezipeleri dersiň predmeti bolup durýar.

Gysga (gönümel) manyda «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň predmeti – bu hukuk goraýjy edaralarynyň wezipelerini kesgitleýän, gurluşyny düzgünleşdirýän, hukugyň dürli-dürli (konstitusion, jenaýat, administratiw) pudaklarynyň kadalary bolup durýar.

Konstitusion hukugyň kadalarynda Türkmenistanyň döwlet we jemgyýetçilik gurluşynyň esaslary, häkimiýet we dolandyryş edaralar ulgamynyň, şol sanda kazyýet we prokuratura edaralarynyň gurluşynyň we işiniň binýatlaýyn hukuk esaslaryny kesgitleýär.

Kazyýet we prokuratura edaralarynyň gurluşynyň, maksatlarynyň we amala aşyran wezipeleriniň aýratynlygy we özboluşlygy boýunça, konstitusion hukugyň kazyýet we prokuratura edaralarynyň şol wezipelerini, maksatlaryny kesgitleýän kadalary aýratyn toplumlara bölüp bolar.

Bu dersin gönümel öwrenýän predmeti hökmünde ilkinji nobatda, şu iki sany agzalan hukuk kadalar toparlaryny getirip bolar.

Belleýşimiz ýaly, *Kazyýet önümçiligi* atly kadalar topary kazyýet edaralarynyň maksatlaryny, wezipelerini we gurluşyny kadalaşdyrýarlar, kazyýetleriň adyl kazyýetligi amala aşyrmak boýunça durmuşa geçirýän işleri bolsa özbaşdak hukuk pudaklary bolup durýan – jenaýat iş ýörediş, raýat iş ýörediş we arbitraž iş ýörediş hukugynyň kadalary tarapyndan düzgünleşdirilýär, bu kadalar bolsa adybir okuw dersleri tarapyndan öwrenilýär. Gollanmada kazyýetiň işi barada umumy maglumatlar berilýär.

Konstitusion hukugyň kadalarynda adwokatura ýaly jemgyýetiň we döwletiň durmuşynda ähmiýetli orny eýeleýän guramalaryň, şeýle hem döwletiň häkimiýet edaralar ulgamynda IIM, MHM, Adalat ministrligi, NGGBDG ýaly edaralaryň wezipeleri berkidilýär. Diýmek, agzalan döwlet edaralaryna we jemgyýetçilik guramalaryna dahylly bolan konstitusion hukuk kadalarynyň ählisi hem dersimiziň gönümel öwrenýän predmetine girýär.

Adalat ministrligiň, IIM-iň we beýleki döwlet edaralarynyň we guramalarynyň gurluşy – has içgin ýagdaýda administratiw hukugynyň kadalary tarapyndan hem düzgünleşdirilýär. Diýmek, bu hukuk pudagynyň hem agzalan edaralara we gulluklara degişli kadalary hem şu dersin predmetine girýär.

Hukuk goraýjy edaralaryň işiniň guralyşyna dahylly bolan birentek möhüm meseleler – jenaýat iş ýörediş, raýat iş ýörediş hukugy ýaly hukuk pudaklarynyň kadalary bilen düzgünleşdirilýär, şonuň bilen baglylykda bu kadalar şu dersin predmetiniň esasy bölegi bolup durýar.

Şeýlelik bilen, «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň gönümel predmeti– Konstitusion hukugyň *Kazyýet önümçiligi* hem-de *Prokuror gözegçiligi* atly hukuk kadalar toparlarynyň kadalary, şeýle hem iş ýörediş, administratiw hukugy ýaly, hukugyň beýleki pudaklarynyň hukuk goraýjy edaralaryň wezipelerini amala aşyrmak bilen baglanyşykly gatnaşyklary düzgünleşdirýän kadalary bolup durýar.

«Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň beýleki hukuk derslerini öwrenmekdäki ähmiýeti we wajyplygy, onuň şol dersleriň özleşdirilmegini düýpli aňsatlaşdyrýan ýörelge ýa-da gollanma bolup durmagyndadyr. Bu hem adaty bolaýmaly zat, çünki dürli hukuk pudaklarynyň kadalaryny, dürli edaralaryň, şol sanda hukuk goraýjy edaralaryň işinde olaryň ulanylyp durmuşa geçirilişiniň ähli jähtlerini düýpli öwrenip özleşdirmek üçin, ilki bilen şol edaralaryň gurluş esaslaryny doly bilmeli.

Hukuk goraýjy edaralaryň gurluşynyň esaslaryny doly bilmeklik, şol edaralaryň hukugy ulanmakda, ýurtda kanunylygy we hukuk tertibini üpjün etmekde alyp barýan dürli görnüşli işleriniň düýp manysyna has içgin we dogry düşünmeklige mümkinçilikleri döredýär, bu hem şu dersniň esasy maksady bolup durýar.

§ 2. Hukuk goraýjy edaralar: umumy düşünjesi we ulgamy

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe ýurdumyzda kanunylygy we hukuk tertibini ýokary derejede üpjün etmek boýunça wajyp wezipeleri amala aşyrýan hukuk goraýjy edaralaryň alyp barýan işlerine möhüm ähmiýet berilýär. Sebäbi kanunylyk we hukuk tertibiniň berjaý edilmegi – jemgyýetimiziň syýasy ulgamynyň aýrylmaz ýörelgeleridir. Bu kada binýatlaýyn häsiýete eýe bolup, ýurdumyzyň Konstitusiýasynda hem berkidilendir.

Konstitusiýamyzyň 1-nji maddasynyň üçünji böleginde «Döwlet Türkmenistanyň Garaşsyzlygyny, çäk bütewiligini, konstitution gurluşyny goraýar, kanunylygyň berjaý edilmegini hem hukuk tertibini üpjün edýär» diýip görkezilen.

Şeýlelik bilen, kanunylyk we hukuk tertibiniň berjaý edilmegi – döwletimiziň umumy syýasy ulgamyň gurluşynyň we işlemeginiň iň esasy başlangyjy, döwlet we jemgyýetçilik durmuşynyň sütünleýin ýörelgeleri bolup durýar.

Kanunylyk ýörelgesi – kanunlaryň hökmürowanlygynyň üpjün edilmeginden we döwlet edaralary, wezipeli adamlar, jemgyýetçilik

guramalary, raýatlar tarapyndan kanunlaryň birkemsiz berjaý edilmeginde ybaratdyr.

Jemgyýetçilik durmuş şertlerinde kanunylyk ýörelgesi – hukuk tertibinde, ýagny jemgyýetçilik gatnaşyklaryň aşakdaky ýaly häsiýetlerinde ýüze çykýar:

– kanunlaryň we hukuk kadalarynyň jemgyýetçilik gatnaşyklaryň ähli agzalary tarapyndan gysarnyksyz we birmeňzeş ýerine ýetirilmegi, hemmeleriniň kanunyň önünde deň bolmagy;

– döwlet edaralary, jemgyýetçilik guramalary we wezipeli adamlar tarapyndan öz wezipelerini ygtyýarlyklarynyň çäginde, kanunlaryň birkemsiz berjaý edilmegi bilen ýerine ýetirilmegi;

– kanunçylygyň ýerine ýetirilmegini üpjün edýän ygtyýarly döwlet edaralary tarapyndan mejbur ediş çäreleriniň diňe kanuna laýyklykda ulanylmagy.

Şeýlelik bilen, hukuk tertibi – bu kanunylygyň talaplarynyň iş ýüzünde doly berjaý edilmeginde döreýän jemgyýetçilik gatnaşyklarydyr.

Döwletimiziň we jemgyýetimiziň hukuk tertibiniň beýan edilen umumy düşüňjesi we mazmuny, onuň degerli demokratik görnüşlerde durmuşa geçirilmeginiň anyk kepillendirilmelerini talap edýär. Şunlukda, kanunylygyň we hukuk tertibiniň durmuşa geçirilmeginiň esasy kepillendirmesi hökmünde döwletiň birentek edaralar we guramalar ulgamynyň üsti bilen amala aşyrylan hukuk goraýjy işi bolup durýandyr

Elbetde, döwlet edaralaryň we guramalaryň ählisi hem öz işlerini, ýurdumyzda kanunylyk ýörelgeleriniň berjaý edilmegine we hukuk tertibiniň pugtalandyrylmagyna gönükdirip amala aşyrýarlar. Emma käbir döwlet edaralaryň we guramalaryň işi ýeke-täk hukuk goraýjy wezipelerini amala aşyrmakdan ybarat bolup durýar. Hukuk goraýjy işi dürli ugurlara bölünýär, olaryň esasylyry barada durup geçeliň:

Kazyýet häkimiýeti (kazyýet edaralary) – döwlet häkimiýetiniň garaşsyz we özbaşdak şahasy bolup durýar. Häkimiýetiň bu görnüşiniň aýratynlygy onuň – adyl kazyýetligi amala aşyrylan ýeke-täk häkimiýet bolup durýanlygyndadyr. Adyl kazyýetlik – bu kanunyň ähli talaplaryny doly we gysarnyksyz berjaý etmek bilen, jemgyýetçilik

gatnaşyklarynda ýüze çykan dürli hukuk bozulmalaryny kanunlarda bellenilen kadalary we iş ýörediş tertibini berjaý etmek bilen adalatly we esaslandyrylan çözümleri çykarmak boýunça diňe kazyýet edaralary tarapyndan amala aşyrylýan hukuk goraýjylyk işidir.

Belleýşimiz ýaly, kazyýet jemgyýetçilik gatnaşyklarynda ýüze çykýan dürli hukuk bozmalary seljermäge we döwletiň adyndan jeza çärelerini ulanmaga ýa-da bigünäleri aklamaga hukugy bolan ýeketäk döwlet edarasydyr, kazyýet ýurtda hukuk tertibini berjaý etmekde döwletiň esasy sütüni bolup durýar.

Prokuror gözegçiligi – Türkmenistanyň Baş prokurory we onuň tabynlygyndaky prokurorlar tarapyndan Türkmenistanyň kanunlarynyň, Türkmenistanyň Prezidentiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň namalarynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlarynyň takyk we birmeňzeş berjaý edilişine gözegçilik etmek arkaly raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny goramak, döwlet we jemgyýetçilik bähbitlerini üpjün etmek boýunça amala aşyrylýan hukuk goraýjylyk işidir. Prokuratura edaralary – ýokarda görkezilen prokuror gözegçilik işini amala aşyryan döwlet edarasydyr.

Türkmenistanyň Içeri işler Ministrligi – Türkmenistanyň döwlet hukuk goraýjy edaralarynyň ulgamyna girip, giň gerimdäki hukuk goraýjy wezipeleri amala aşyryan döwlet dolandyryş edarasydyr. Içeri işler edaralary hukuk bozulmalaryň we jenaýatlaryň garşysyna gönüden-göni göreşip döwletde hukuk tertibiniň we kanunylygyň ýokary derejesini üpjün etmek boýunça jemgyýetçilik tertibini goramak; jenaýatlary we gaýry hukuk tertibiniň bozulmalaryna garşy göreşmek; jenaýatlary öz wagtynda we doly derňemek we olaryň üstüni açmak; jenaýat jezalarynyň we administratiw temmileriniň ýerine ýetirilme-gini guramak; ýol hereketiniň howpsuzlygyny, eýeçiligiň görnüşlerine garamazdan, aýratyn möhüm we beýleki desgalaryň ygtybarly goralmagyny, ýangyn howpsuzlygyny üpjün etmek; öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde halkara jenaýatçylyga garşy göreşmek; eýeçiligiň ähli görnüşlerini jenaýatçylyklardan we beýleki hyýanatçylyklardan goramak; şeýle hem pasport ulgamynyň kanunçylyk tarapyndan bellenilen kadalarynyň berjaý edilişine gözegçilik etmek ýaly ençeme möhüm wezipeleri amala aşyrýar.

Jemgyýetçilik tertibini, raýatlaryň janyny, saglygyny, hukuklaryny, azatlyklaryny, namysyny we mertebesini, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini jenaýatçylykly we hukuga garşy gelýän gaýry hyýanatçylyklardan goramagy amala aşyrmak ýaly wajyp wezipeler içeri işler edaralarynyň ulgamyna girýän polisiýa edaralarynyň üstüne ýüklenendir.

Çeri işler edaralary (polisiýa) – öz wezipelerini beýleki döwlet edaralary, jemgyýetçilik guramalary, raýatlar bilen ysnyşykly gatnaşykda amala aşyrýarlar.

Türkmenistanyň Milli howpsuzlyk Ministrligi – döwlet dolandyryşynyň düzümindäki ýörite edaradyr. Milli howpsuzlyk edaralary konstitusion gurluşy kada-kanuna ters gelýän hyýanatçylyklardan goramak, Türkmenistanyň özygtyýarlylygyny we çäk bitewüligini, onuň syýasy, ylmy-tehniki hem-de goranmak kuwwatyny goramak ýaly möhüm wezipeleri ýerine ýetirýär.

Milli howpsuzlyk edaralary öz işlerini beýleki döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralary hem-de hukuk goraýjy edaralary bilen arkalaşykly amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy – neşe serişdeleriniň, psihotrop maddalaryň we prekursorlaryň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmek babatdaky Türkmenistanyň döwlet syýasatynyň durmuşa geçirilmegini, neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmek meseleleri boýunça Türkmenistanyň halkara borçnamalarynyň berjaý edilmegini we ýerine ýetirilmegini üpjün edýän döwlet dolandyryş edarasy bolup durýar.

Türkmenistanyň Adalat ministrligi – ýurdumyzyň pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň (ministrlikleriň) ulgamynda döredilen ýerine ýetiriji häkimiýet edarasy bolup durýar, emma özüniň özboluşly wezipeleri we ygtyýarlyklary boýunça Adalat ministrligi hukuk goraýjy edaralaryň hataryna girýändir. Adalat ministrligi adalat edaralarynyň ulgamynda döwlet syýasatyny ýöretmek; öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde şahsyýetiň we döwletiň hukuklaryny hem-de kanuny bähbitlerini üpjün etmek; ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň kada – döredijilik işini utgaşdyrmak; Türkmenistanyň Ministrler Kabineti we Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan taýýarlanylýan kanunlaryň

taslamalaryny taýýarlamaga gatnaşmak; ulanylýan kanunçylygy kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp taýýarlamak; kadalaşdyryjy hukuk namalaryny hasaba almagy we tertipleşdirmegi guramak, kanunçylygy kodifisirlemek boýunça teklipleri taýýarlamak; hukuk maglumatlarynyň döwlet ulgamyny we hukuk maglumatlaryny döwletara alyşmagyň ulgamyny döretmek hem-de ösdürmek; halkara şertnamalaryny, ylalaşyklaryny taýýarlamagy we olara netijena bermegi hukuk taýdan üpjün etmek; jemgyýetçilik birleşiklerini, gaznalary, dini toparlary we dini guramalary, ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, welaýatlaryň, welaýat hukukly şäherleriň, etraplaryň we etrap hukukly şäherleriň ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň kadalaşdyryjy hukuk namalaryny döwlet tarapyndan hasaba almagy üpjün etmek; adalat ulgamyna girýän edaralara guramaçylyk taýdan ýolbaşçylyk etmek, olaryň işini kanunçylykda bellenen tertipde üpjün etmek, Geňeşlere hukuk we usulyýet kömegini bermek; neşir etmek işini amala aşyrmak ýaly ençeme wezipeleri amala aşyryr. Şunlukda, kanunçylygy düşündirmek, hukuk babatda wagyz etmek işine, şeýle hem ählumumy okuw guramaçylyk-usulyýet işi arkaly ilatyň hukuk taýdan terbiýe derejesiniň ýokarlanmagyna ministrlik tarapyndan aýratyn üns berilýär. Ondan başga-da Adalat ministrligi RÝNÝ edaralarynyň we adwokatlar kollegiýalarynyň işine guramaçylyk – usuly kömegi berýär we olaryň işini utgaşdyryr.

Adwokatura raýat jemgyýetiniň hukuk instituty bolup durýan döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň ulgamyna girmeyän, adwokatlaryň adwokatlyk işini amala aşyrmak maksady bilen döredilen we öz-özünü dolandyrmak ýörelgelerine eýerýän professional birleşigidir. Adwokatlyk işi adam hukuklaryny we azatlyklaryny, ýuridik şahslaryň kanuny bähbitlerini goramak, jemgyýetde kanunylygyň berjaý edilmegine we pugtalandyrylmagyna ýardam bermek maksady bilen, adwokatyň kanunda bellenen tertipde berilýän professional hukuk kömegi bolup durýar. Bu kömek dürli hukuk meseleler boýunça maslahatlaryň berilmegi, dürli resminamalaryň düzülmegi, anyk taraplaryň kanuny bähbitleriniň goragçysy hökmünde jenaýat, raýat, arbitraž we administratiw işlerine gatnaşmaklyk görnüşinde amala aşyrylýar.

Hukuk goraýjy edaralar barada ýokarda beýan edilen gysgaça häsiýetnamalardan görnüşi ýaly, döwletimiziň hukuk goraýjylyk işi dürli-dürli ugurlardan, görnüşlerden ybarat bolup, köp dürli usullar arkaly birentek döwlet edaralary we jemgyýetçilik birleşikleri tarapyndan amala aşyrylýar.

Agzalyp geçilen edaralara we guramalara mahsus bolan umumy alamatlar hem bardyr:

– bu edaralar we guramalar demokratik ýörelgeleriň esasynda döredilip, öz işlerini aýanlyk şertlerinde amala aşyrýarlar;

– kanunlarda göni berkidilmegi, şeýle hem olaryň döwlet mehanizminde eýeleýän aýratyn orunlary zerarly – kanunylygy we hukuk tertibini üpjün etmek, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, döwletiň we jemgyýetiň bähbitlerini goramak ýaly hukuk goraýjylyk wezipeleri hut şol edaralar amala aşyrýarlar;

– bu edaralar hukuk bozulmalara garşy göreşmek, önüni almak, olar bilen baglanyşykly işlere we beýleki hukuk meselelere seretmek we hukuklary goramak boýunça degerli hukuklar we ygtyýarlyklar bilen üpjün edilendir;

– bu edaralar we guramalar, kanunylygy we hukuk tertibini dikeltmek we pugtalandyrmak maksady bilen, seredilýän hukuk meseleleriň häsiýetine baglylykda, tä jenaýat jezasyna (diňe kazyýetler tarapyndan ulanylýar) çenli, dürli döwlet täsir ediş çärelerini ulanmaklyga ygtyýarlandyrylandyrlar.

Şeýlelik bilen, hukuk goraýjy edaralar bu kanunyň esasynda we demokratik ýörelgelerine eýermek bilen, kanunylygy we hukuk tertibini üpjün etmek, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, döwletiň we jemgyýetiň bähbitlerini goramak, hukuk bozulmalaryň önüni almak we olaryň soňuna çykmak, kanunylygy we hukuk tertibini bozujylar babatda döwlet mejbur ediş çärelerini ulanmak ýaly wezipeleri amala aşyran döwlet edaralarydyr.

§ 3. «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň çşmeleri

Hukuk goraýjy edaralarynyň şeýle hem hukuk goraýjy wezipeleri ýerine ýetirýän ýa-da şol wezipeleri amala aşyrmakda döwletiň hukuk goraýjy edaralaryna ýardam berýän guramalaryň işleriniň guralyşy, gurluşy, wezipeleri dürli derejelerdäki we hukuk güýji boýunça tapawutlanýan köpsanly kadalaşdyryjy namalar bilen düzgünleşdirilýär.

Bu kadalaşdyryjy hukuk namalaryň ulgamynyň başynda, naýbaşysy hökmünde, beýlekiler babatda ýokary hukuk güýji bolan – Türkmenistanyň Konstitusiýasy durýar. Belläp geçişimiz ýaly, 2008-nji ýylyň 26-njy sentýabrynda täze redaksiýasynda kabul edilen Konstitusiýamyzda kazyýet häkimiýetiň we prokuratura edaralaryň gurluşynyň we işlemeginiň binýatlaýyn hukuk esaslary, şeýle hem kanunylyk, aýanlyk, şahsy eldegirmesizlik, kanunyň we kazyýetiň önünde hemmleriň deňligi; adamy tussag etmekligiň diňe kazyýetiň karary ýa-da prokuroryň idin bermegi esasynda rugsat edilmegi; bigünälik prezumpsiýasy ýaly esasy demokratik ýörelgeleri berkidilen.

Kanunylygy we hukuk tertibi üpjün edýän hukuk goraýjy edaralaryň maksatlary, wezipeleri we guralyşy dürli kanunlarda kesgitlenýär, bu ýerde Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy hakynda; Kazyýet hakynda; Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda; Türkmenistanyň içeri işler edaralary hakynda we başga-da birentek kanunlary görkezip bolar. Şeýle-de, olaryň wezipelerinden gelip çykýan işlerini (anyklaýyş, derňew, adylkazyýetlik) amala aşyrmak bilen baglanyşykly ýüze çykýan gatnaşyklar Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi, Raýat kodeksi, Jenaýat iş ýörediş kodeksi, Raýat iş ýörediş kodeksi, Arbitraž iş ýörediş kodeksi we Jenaýat-ýerine ýetiriş kodeksi ýaly dürli kodeksler arkaly kadalaşdyrylýar. Şeýlelikde, agzalan kanunlar we kodeksler dersimiziň çşmesi bolup durýar.

Türkmenistanyň Prezidentiniň permanlary, kararlary hem bu dersiniň çşmesi bolup durýar. Olaryň mysaly hökmünde Türkmenistanyň adalat edaralarynyň ulgamyny kämilleşdirmek hakynda Türkmenistanyň Prezidentiniň Kararyny getirip bolar. Soňky ýyllarda

ýurdumyzyň Baştutany tarapyndan hukuk goraýjy edaralarynyň işini we gurluşyny ynsanperwerleşdirmek we kämilleşdirmek boýunça uly işler geçirilýär we şol ugurda köpsanly kadalaşdyryjy namalar kabul edilýär.

Şeýle hem, hukuk goraýjy edaralaryň çäginde kabul edilip olaryň içki gurluşyny we işiniň guralyşyny kesgitleýän kadalaşdyryjy namalary bolan – düzgünnamalary, buýruklary, görkezmeleri hem şu dersniň esasy çeşmelerine goşup bolar.

Konstitusíamyzyň 6-njy maddasynda beýan edilişi ýaly, Türkmenistan dünýä bileleşiginiň doly hukukly subýekti bolup, daşary syýasatda hemişelik Bitaraplyk, beýleki ýurtlaryň içerki işlerine gatyşmazlyk, güýç ulanmazlyk we harby bileleşiklere hem birleşmelere goşulmazlyk, sebitiň ýurtlary we dünýäniň ähli döwletleri bilen parahatçylykly, dostlukly we özara bähbitli gatnaşyklaryň ösmegine ýardam bermek ýörelgelerine eýerýär. Türkmenistan halkara hukugynyň umumy ykrar edilen kadalaryny ileri tutýar. Eger-de Türkmenistanyň halkara şertnamasynda Türkmenistanyň kanunyndakydan başga kadalar bellenen bolsa, onda halkara şertnamasynyň kadalary ulanylýar. Şeýlelikde, halkara şertnamalary hukuk goraýjy edaralaryň işini we wezipelerini kesgitleýän kadalaryny hem öz içine alýar. Şolar ýaly şertnamalaryň arasynda 1993-nji ýylyň 22-nji ýanwarynda Minsk şäherinde Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygynyň (GDA) agzalarynyň arasynda baglanyşylan «Raýat, maşgala we jenaýat işleri boýunça hukuk kömegi we hukuk gatnaşyklary hakynda» Konwensiýany; 1994-nji ýylyň 17-nji fewralynda GDA-nyň agzalarynyň İçeri işler ministrlikleriniň ýolbaşçylary tarapyndan baglanyşylan «Tussag astyna alnan adamlary tabşyrmagyň we tranzit daşamagyň tertibi hakynda» Ylalaşygyny; 1996-njy ýylyň 27-nji noýabryndaky «Türkmenistan we Özbegistan Respublikasynyň arasynda Raýat, maşgala we jenaýat işleri boýunça hukuk kömegi we hukuk gatnaşyklary hakynda» Şertnamasyny; 2007-nji ýylyň iýul aýynda Türkmenistan, Azerbaýjan, Gazagystan, Gyrgyzstan, Russiýa Federasiýasy, Täjigistan we Özbegistan döwletleriniň arasynda Neşe serişdeleriniň, psihotrop maddalarynyň we prekursorlaryň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmek boýunça Merkezi Aziýa sebit maglu-

mat utgaşdyryş merkezini döretmek barasyndaky ylalaşygy raýat we janaýat işleri boýunça hukuk kömegi hakynda Türkmenistan bilen Türkiýe Respublikasynyň arasyndaky ylalaşygy we beýlekileri belläp geçip bolar.

«Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersini özleşdirmekde diňe bir kanunçylyk namalary däl-de, eýsem ýurdumyzyň we daşary ýurt alymlarynyň kitaplary, ylmy makalalary hem möhüm gollanma bolup durýar.

Beýan edilenleri şeýle jemlemek mümkindir:

Hukuk goraýjy edaralarynyň şeýle hem hukuk goraýjy wezipeleri ýerine ýetirýän ýa-da şol wezipeleri amala aşyrmakda döwletiň hukuk goraýjy edaralaryna ýardam berýän jemgyýetçilik guramalaryň wezipelerini, gurluşyny, işini kesgitleýän kadalary özünde jemleýän kanunlar, döwlet häkimiýet edaralaryň kabul eden kadalaşdyryjy hukuk namalary, bu ugurda Türkmenistanyň goşulyşan halkara şertnamalary, şeýle hem ýurdumyzyň we daşary ýurtlaryň alymlarynyň hukuk öwreniş ylmynda degişli ylmy işleri – «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň çeşmeleri bolup durýar.

II BAP. KAZYÝET HÄKIMIÝETI WE ONY AMALA AŞYRÝAN EDARALARYŇ ULGAMY

§ 1. Kazyýet häkimiýeti. Adyl kazyýetlik we onuň ýörelgeleri

Türkmenistanyň Konstitusiyasyna laýyklykda döwlet häkimiýeti häkimiýetleriň bölünişigi ýörelgesine esaslanyp, kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji hem-de kazyýet häkimiýetlerine bölünýär we biri-biri bilen sabyr-takatly işläp, özbaşdak hereket edýärler (Türkmenistanyň Konstitusiyasynyň 4-nji maddasy).

Kazyýet häkimiýeti – döwlet häkimiýetiniň bir görnüşi bolşy ýaly, kazyýet işi hem döwlet işiniň bir görnüşi bolup durýar, başgaça bu işe adyl kazyýetlik hem diýilýär. Emma adyl kazyýetlik, kanunçykaryjylyk, ýerine ýetirijilik we prokuror gözegçiligi ýaly döwlet işiniň beýleki görnüşlerinden düýpli tapawutlanýar. Kazyýet kanunylygy diňe özüne mahsus bolan aýratyn usullarda we tertipde amala aşyýar.

Bişimiz ýaly, jemgyýetde kanunyň kadalary jemgyýet agzalary tarapyndan meýletin, olaryň ýokary derejeli hukuk aňýeti we medeniýeti şeýle hem hukugyň aýratyn möhümligine düşünmekleri zerarly berjaý edilýär. Emma hukugyň kadalary bozulan ýagdaýynda, döwlet hukuk bozujylar babatda mejbur ediş çärelerini ulanýar. Hukuk bozulmalar bilen baglanyşykly dürli ýagdaýlary dürli döwlet edaralary seredýär, olaryň içinde aýratyn ähmiýetli orun kazyýetlere degişlidir. Hukuk bozulmalar özleriniň häsiýetine we jemgyýetçilik howpuna baglylykda – administratiw hukuk tertibiniň bozulmalaryna, jenaýatlara we raýat hukuk bozulmalaryna bölünýärler.

Administratiw hukuk tertibiniň bozulmagy – bu döwlet ýa-da jemgyýetçilik tertibine, eýeçilige, raýatlaryň hukuklaryna we azatlyklaryna, bellenilen administratiw tertibine hukuk taýdan ters gelýän we hukuk tertibiniň bozulanlygy üçin kanun arkaly administratiw jogapkärçilik göz önünde tutulan hyýanatly, ýazykly (bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk bilen edilen) hereket ýa-da hereketsizlikdir.¹

¹ Türkmenistanyň Administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary hakyndaky kodeksiniň 9-njy maddasy.

Administratiw hukuk tertibiniň bozulmalaryna dürli döwlet edaralary seredýär. Kanunda göni kesgitlenen halatlarda kazyýetler hem administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary bilen baglanyşykly işlere seredýärler. Bu kanun bozulmalar üçin jerime salmak, düzediş işleri ýaly temmi çäreleri ulanylýar.

Administratiw hukuk tertibiniň bozulmalaryndan tapawutlylykda jenaýatlar – bu jenaýat kanuny tarapyndan goralýan obýektlere, ýagny raýatlaryň hukuklaryna we azatlyklaryna, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerine, eýeçilige, jemgyýetçilik tertibine, Türkmenistanyň Garaşsyzlygyna, konstitusiýa gurluşyna we Bitaraplyk statusyna, parahatçylyga we adamzadyň howpsuzlygyna zyýan ýetirýän ýa-da zyýan ýetirmäge howp döredýän, edilen jemgyýetçilik howply hereket ýa-da hereketsizlikdir¹.

Jenaýatlar baradaky işler diňe kazyýetler tarapyndan seredilýär we diňe kazyýet adamy jenaýat etmekde günäli bilip, iş kesip bilýär. Jenaýaty eden adamlar babatda jenaýat jezalary görnüşindäki döwlet mejbur ediş çärelerini ulanýar.

Raýat hukuk bozulmalar – bu raýatlaryň, kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň kanun we borçnama arkaly goralýan emläkleýin hem-de emläkleýin däl hukuklaryna we kanuny bähbitlerine zeper ýetirýän hereket ýa-da hereketsizlikdir, munuň üçin raýat-hukuk jogapkärçiligi göz önüne tutulandyr. Raýat-hukuk jogapkärçiligi diýip, kanun ýa-da şertnama boýunça bellenen borjuna bozan şahsyň garşysyna ulanylýan oňasýz maddy, mejbur ediş çäresine aýdylýar. Beýleki jogapkärçilikler (administratiw, jenaýat) diňe kanun esasynda döreýär, emma raýat-hukuk jogapkärçiligi şertnama esasynda hem dörebil bilýär². Raýat işlerine hem kazyýetler seredýärler.

Beýan edilenleriň esasynda aşakdaky kesgitleme gelip çykýar:

Adyl kazyýetlik – bu kanunyň ähli talaplaryny doly we gysarnyksyz berjaý etmek bilen, jemgyýetçilik gatnaşyklarynda ýüze çykan dürli hukuk bozulmalaryny (jenaýat, raýat, administratiw we beýlekiler) kanunlarda bellenen kadalary we iş ýörediş tertibini berjaý etmek bilen seljermek, olar boýunça adalatly we esaslandyrylan çöz-

¹ Türkmenistanyň JK-nyň 10-njy maddasy.

² Türkmenistanyň kanunçylygynyň esaslary. Türkmenistanyň raýat kanunçylygynyň esaslary (Ý.Nuryýew) IV bap, s.184.

gütleri kabul etmek boýunça kazyýet edaralarynyň amala aşyran işidir.

Adyl kazyýetlik döwlet işiniň beýleki görnüşlerinden aşakdaky ýaly aýratyn häsiýetleri bilen tapawutlanýar:

– Türkmenistanyň Konstitusijasyna kesgitlenilişi ýaly, Türkmenistanda kazyýet häkimiýeti diňe kazyýetlere degişlidir. Kazyýet häkimiýeti Türkmenistanyň Ýokary kazyýeti we kanunda göz önünde tutulan beýleki kazyýetler tarapyndan amala aşyrylýar. Adatdan daşary kazyýetleriň we kazyýetiň ygtyýarlyklary berlen gaýry düzümleriň döredilmegine ýol berilmeyär. Bu kada şeýle hem ýurdu-myзда kazyýet işiniň binýatlaýyn ýörelgeleriniň biri bolup durýar we Türkmenistanyň Konstitusijasyna berkidilendir¹.

– Adyl kazyýetlik kanunda kesgitlenen usullar bilen amala aşyrylýar. Kazyýet hakynda Türkmenistanyň kanunynyň 1-nji maddasyna laýyklykda, Türkmenistanda kazyýet häkimiýeti raýat, arbitraž, administratiw we jenaýat kazyýet önümçiligi arkaly amala aşyrylýar.

– Adyl kazyýetlik kanunda kesgitlenen iş ýörediş görnüşinde (tertibinde) amala aşyrylýar. Kazyýet iş boýunça hakykaty ýüze çykaryp, kanuny we esaslandyrylan çözgüdi kabul etmek üçin subutnamalara baha bermek, dürli maglumatlary barlamak, adamlary sorag etmek ýaly ençeme iş ýörediş hereketleri amala aşyrylar. Şonuň üçin hem dürli işleri (raýat, jenaýat, administratiw, arbitraž) seljermek boýunça kazyýetiň hereketleri iş ýörediş kanunçylygyň² kadalary bilen düýpli kadalaşdyrylýar. İş ýörediş kanunçylygynda kazyýetiň we iş ýöredişiň ähli gatnaşyjylarynyň hereketleri jikme-jik kadalaşdyrylýar.

– Kazyýet adyl kazyýetligi amala aşyryp döwlet mejbur ediş çärelerini ulanýar. Şeýle hukuk diňe kazyýetlere berlidir. Jenaýatkäre iş kesip kazyýet ol babatda jenaýat kanun tarapyndan bellenen çäklerde jeza çäresini kesgitleýär. Kazyýetiň mejbur ediş häsiýeti raýat kazyýet önümçiliginde hem ýüze çykýar, ýagny kazyýet hak isleýiş

¹ Türkmenistanyň Konstitusijasynyň 99–100-nji maddalary.

² Jenaýat işlerine seredilende kazyýet Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksine gollanýar, raýat işleriniň seljerilişi bolsa, raýat iş ýörediş kodeksi bilen kadalaşdyrylýar.

arzasyny kanagatlandyryp ýa-da kanagatlandyрман jogap berijini, ýa-da hak isleýjini öz borçlaryny degerli derejede ýerine ýetirmäge mejbur edýär.

Beýan edilen häsiýetleri, adyl kazyýetligiň döwletiň hukuk goraýjylyk işiniň düýp özeni bolup, hukuk goraýjy edaralaryň ulgamynda kazyýetiň aýratyn, özboluşly we wajyp orny eýeleýändigini görkezýär. Kazyýetiň ähli işi kanunylygy we hukuk tertibini üpjün etmäge, sosial adalatyň berkararlygyna, raýatlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň, namysynyň we mertebesiniň goralmagyna, hukuk düzgüniniň bozulmalaryna eltýän sebäpleriň we şertleriň ýok edilmegine gönükdirilendir¹.

Ondan başga-da Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň VI bölümünde adyl kazyýetligiň ýörelgeleri bolup durýan wajyp kadalar kesgitlenenidir. Bu kadalar Konstitusiýada beýan edilip berkidilendigi sebäpli, olara adyl kazyýetligiň konstitusiýa, binýatlaýyn ýörelgeleri diýilýär. Bu ýörelgeler öz-özünden emele gelmän, eýsem olar döwletimiziň alyp barýan syýasatyndan, türkmen halkyna mahsus bolan ýokary ahlaklygyndan, halkara hukugynyň umumy ykrar edilen kadalaryndan gelip çykýar we olaryň dowamy bolup durýar.

Ýörelgeler esas goýujy başlangyçlar bolup, biri-biri bilen baglanyşykda durýarlar hem-de uly ähmiýet berýärler. Olar bir bitewi ulgamyň bölekleri bolup, her biri adyl kazyýetligiň dürli taraplaryny häsiýetlendirýärler. Adyl kazyýetligiň ýörelgelerinde onuň esasy alamatlary bolan demokratiýalylygy we ynsanperwerligi öz beýanyny tapýar.

Şeýlelikde, Adyl kazyýetligiň ýörelgeleri – bu Türkmenistanyň Konstitusiýasynda we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynda berkidilen, kazyýetiň we adyl kazyýetligiň düýp esasyny we demokratiýalylygyny kesgitleýän, önünde duran meseleleriň amala aşyrylmagyny üpjün edýän esas goýujy başlangyçlardyr.

Ondan başga-da adyl kazyýetlige mahsus bolan ýörelgeler bardyr, adyl kazyýetligiň ýörelgeleri aşakdakylardan ybaratdyr:

¹ Kazyýet hakynda Türkmenistanyň kanuny, 3-nji madda.

1. KANUNYLYK

Kanunylyk ýörelgesiniň esaslary Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň 3-nji we 5-nji maddalarynda berkidilen. Umuman kanunylyk – bu Türkmenistanyň bütin çäginde Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň, kanunlarynyň we şolara laýyklykda kabul edilen kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň ähli edaralar, guramalar, kärhanalar, wezipeli şahslar we fiziki şahslar tarapyndan takyk hem birmeňzeş berjaý edilmegini göz önünde tutýan uniwersal¹ häsiýetdäki umumy hukuk düşüňjesidir. Kanunylygyň esasy talaplary şu aşakdakylardan ybaratdyr:

– Kanunlaryň beýleki kanunalaýyk kadalaşdyryjy hukuknamalar babatda ýokary ýuridik güýje eýe bolmagy;

– Kanunlaryň hereket edýän bütin çäginde olara ýeke-täk birmeňzeş manyda düşünilmegi we olaryň takyk hem birmeňzeş berjaý edilmegi;

– Ähli raýatlaryň kanunyň goragyndan deň derejede peýdalanmaga hukugynyň we onuň kadalaryny hemmeleriň hökmany ýagdaýda deň berjaý etmäge borçludygy (Hemmeleriň kanunyň we kazyýetiň önündäki deňlik ýörelgesi);

– Raýatlaryň kanunyň we kazyýetiň önünde hukuklaryny goramaga mümkinçilikleriniň bolmagy;

– Bir adamyň öz hukuklaryny we azatlyklaryny amala aşyrmagynyň beýleki adamlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny amala aşyrmaklaryna päsgel bermezliginiň üpjün edilmegi;

– Adamlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny biri-birine garşy goýmazlyk, ýagny adamyň bir hukugynyň durmuşa geçirilmegi üçin onuň başga hukuklaryny pida etmezlik ýörelgesiniň durmuşa geçirilmegi;

– Hukuk bozulmalaryň önüniň alynmagy we olara garşy netijeli göreş alnyp barylmagy;

Kanunylyk ýörelgesi adyl kazyýetligi amala aşyranlarynda kazy we kazyýet tarapyndan kanunlaryň (maddy we iş ýörediş) talaplaryny gyşarnyksyz berjaý etmeklerinde ýüze çykýandyr. Kazyýet tarapyn-

¹ Uniwersal – «universalis – umumy, ählumumy» diýen latyn sözüden gelip çyky, nämedir bir zadyň hemmetaraplaýyn bolmagyny aňladýar.

dan raýat, jenaýat, arbitraž we administratiw işleri boýunça önümçilik ýöredilende kanunyň bozulmagy ýolberilmesizdir we ol kanunda bellenen tertipde jogapkärçilige, bikanun namalaryň hakyky däl diýlip ykrar edilmegine we olaryň sökülmeğine getirýär.

2. ADYL KAZYÝETLIGIŇ DIŇE KAZYÝET TARAPYNDAN AMALA AŞYRYLMAGY

Bu ýörelge Konstitusiyanyň 99, 100-nji maddalarynda berkidilendir: «Türkmenistanda kazyýet häkimiýeti diňe kazyýetlere degişlidir. Kazyýet häkimiýeti raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, kanun arkaly goralýan döwlet hem jemgyýetçilik bähbitlerini goramaga niýetlenendir. Kazyýet häkimiýeti Türkmenistanyň Ýokary kazyýeti we kanunda göz önünde tutulan beýleki kazyýetler tarapyndan amala aşyrylýar. Adatdan daşary kazyýetleriň we kazyýetiň ygtyýarlyklary berlen gaýry düzümleriň dördilmegine ýol berilmeýär».

JIÝK-nyň 10-njy maddasy bolsa bu ýörelgäni şeýle kesgitleýär: «Türkmenistanda jenaýat işleri boýunça adyl kazyýetlik diňe kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar. Kazyýetiň hökümi bolmasa we kanuna takyk laýyk bolmasa, hiç kim jenaýat etmekde günäkär hasap edilip, şeýle hem jenaýat jezasyna sezewar edilip bilinmez».

Türkmenistanda kazyýet häkimiýeti şu aşakdaky *kazyýetler* tarapyndan amala aşyrylýar:¹

– Türkmenistanyň Ýokary kazyýeti we Türkmenistanyň Arbitraž kazyýeti;

– welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetleri;

– etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleri.

Bellibir adamy jenaýat etmekde günäli diýip ykrar etmek hem-de oňa jenaýat jezasyny bellemek baradaky meseleleri çözmek diňe kazyýete berlen ygtyýarlykdyr. Bu möhüm meseleler kazyýet tarapyndan Türkmenistanyň adyndan çykarylýan hökümde çözülýär.

¹ Kazyýet hakyndaky Kanunyň 14-nji maddasy.

3. ADYL KAZYÝETLIK AMALA AŞYRYLANDA IŞLERINIŇ KOLLEGIAL SEREDILMEGI HEM-DE KAZYLARYŇ WE KAZYÝET OTURDAŞLARYNYŇ DEŇ HUKUKLYLYGY

Kazyýetlerde işlerine kollegial (bileleşip) seredilmegi baradaky ýörelgesi Konstitusiyanyň 104-nji maddasynda göz önünde tutulan.

«Kazyýet hakyndaky» Kanunyň 8-nji maddasynda görkezilşi ýaly, kazynyň ýekelikde seretmegine rugsat berilýän mahalyndan başga halatlarda, raýat we jenaýat işlerine ähli kazyýetler tarapyndan we ähli basgançakdaky kazyýetlerde kollegial seredilýär. Birinji basgançakly kazyýetlerde arbitraž işlerine, düzgün boýunça, kazynyň bir özi tarapyndan, kanunda bellenen halatlarda bolsa, kollegial seredilýär. Ýokarky kazyýet basgançaklarynda bu işlere kollegial seredilýär.

Türkmenistanyň JIÝK-nyň 53-nji maddasynda görkezilşi ýaly, jenaýat işleri **kollegial** tertipde şu aşakdaky kazyýetiň düzümünde seredilýär:

- birinji basgançakly kazyýetde *kazydan* we *iki sany kazyýet oturdaşyndan* ybarat bolan düzümde;
- nägilelik, gözegçilik we täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işlere täzeden seretmek tertibinde *üç kazydan az bolmadyk* düzümde;
- Ýokary kazyýetiň Giňişleýin mejlisinde onuň *düzüminiň azyndan $\frac{2}{3}$ böleginiň* gatnaşmagynda.

Şu umumy düzümiň aýratyn bir ýagdaýy bar. Ýagny, birinji basgançakly kazyýetleriň hemmesinde uly bolmadyk agyr we orta agyr jenaýatlar boýunça işler (kämilik ýaşyna ýetmedikleriň eden jenaýatlaryndan başgasy) kazynyň **ýekeliginde** seredilýär (JIÝK-nyň 53-nji mad. 2-nji böl.).

Adyl kazyýetlik amala aşyrylanda kazyýet oturdaşlary kazynyň ähli hukuklaryndan peýdalanýarlar. Aýratyn-da, kazyýet mejlisinde işler seredilende we hökümler çykarylanda ýüze çykýan ähli soraglary çözmekde kazyýet oturdaşlarynyň başlyklyk ediji bilen hukuklary deňdir.

Kazyýetiň maslahat etmegi onuň düzümine girýän agzalaryň ses bermegi bilen amala aşyrylýar. Belli bir çözügüt kazylaryň sesleriniň köplügi esasynda kabul edilýär.

4. KAZYLARYŇ WE KAZYÝET OTURDAŞLARYNYŇ GARAŞSYZLYGY HEM-DE OLARYŇ KANUNA TABYNLYGY

Konstitusíyanyň 101-nji, 102-nji maddalaryna laýyklykda kazylar garaşsyzdyr we olar diňe kanuna hem-de özleriniň içki ynamygtykatyna tabyndyr.

Şu ýörelgäniň düýp esasy adyl kazyýetlik amala aşyrylanda kazylaryň we kazyýet oturdaşlarynyň hakyky garaşsyzlygynyň üpjün edilmeginden, olaryň jenaýat işlerini diňe kanun esasynda we özleriniň hukuk düşüneliligine laýyklykda çözmek mümkinçiliginiň döredilmeginden ybaratdyr.

«Kazyýet hakyndaky» Kanunyň 4, 51-nji maddalarynda kazylaryň we kazyýet oturdaşlarynyň garaşsyzlygyny üpjün etmegiň esasy *kepillendirmeleri* görkezilen. Olaryň garaşsyzlygy şu aşakdakylar bilen:

1) kazylaryň ýokary statusyna laýyk gelýän maddy we sosial taýdan üpjünçilik bilen;

2) adyl kazyýetligiň kanun tarapyndan göz önünde tutulan düzüni bilen;

3) kim-de bolsa biriniň adyl kazyýetligi amala aşyrmak boýunça işe gatyşmagyny jenaýat we dolandyryş jogapkärçiligi astynda gadagan etmek bilen;

4) ygtyýarlyklarynyň togtadylmagynyň we bes edilmeginiň bellenen tertibi bilen;

5) kazylaryň eldegrilmesizligi bilen üpjün edilýär.

Kazylaryň maddy we sosial taýdan üpjün edilmegi. Kazylaryň maddy taýdan garaşsyz bolmaklary olaryň öz borçlaryny üstünlikli ýerine ýetirmeginiň zerur şertleriniň biri bolup durýar. Ýagny, kazylara iş haky bellenilýär, hünär derejeleri berilýär, olar ýaşayyş jaýy bilen üpjün edilýär, kazyýet oturdaşlarynyň kazyýetde öz borçlaryny ýerine ýetirýän döwründe iş yeriniň ortaça iş haky ýöredilýär we ş.m.

Adyl kazyýetligiň kanun tarapyndan göz önünde tutulan düzgüni. Kazyýetler jenaýat işlerine seredenlerinde doly ygtyýarly we özbaşdak bolsalar-da, olar ähli edýän işlerini jenaýat iş ýörediş we raýat iş ýörediş we beýleki kanunlaryň talaplaryny berk berjaý etmek bilen ýerine ýetirýärler.

Şu ýerde ýokardaky duran kazyýetler aşakdaky duran kazyýetleriň çykaran hökümelerini, kesgitnamalaryny we kararlaryny kanunda kesgitlenen tertipde barlap, bikanun ýa-da esaslandyrylmadyk bolan halatlarda, olary söküp bilýändiklerini belläp geçmelidiris. Emma olaryň aşakdaky duran kazyýetlere işe täzeden seredenlerinde ony nädip çözmelidigi hakynda görkezme bermäge haky ýokdur.

Kim-de bolsa biriniň adyl kazyýetligi amala aşyrmak boýunça işe gatşmagynyň jenaýat we dolandyryş jogapkärçiligi. Konstitusiyanyň 101-nji maddasynda hem-de JIÝK-nyň 21-nji maddasynda göz önünde tutulan kepillendirmeler kazylaryň we kazyýet oturmaşlarynyň öz hukuklaryny we borçlaryny päsgelçiliksiz, netijeli amala aşyrmaklygyny üpjün edýär. Olaryň işlerine kimdir biri tarapyndan gatşylymagy ýa-da olara hormat goýmazlyk gadagandyr. Bu düzgüniň bozulmagy kanun boýunça jogapkärçilige eltýär. Adyl kazyýetlik amala aşyrylanda *kazylaryň işine hiç kimiň gatşmazlygy* diýlende, döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň, syýasy partiýalaryň, jemgyýetçilik guramalaryň, wezipeli adamlaryň we raýatlaryň kazylaryň hem-de kazyýet oturmaşlarynyň işine gatşylymagynyň gadagan edilmegine düşünilýär. Anyk bir işiň hemmetaraplaýyn, doly we obýektiv garalmagyna päsgel bermek ýa-da bikanun kazyýet çözgüdiniň çykarylmagyny gazanmak maksady bilen haýsydyr bir görnüşde kazylara ýa-da kazyýet oturmaşlaryna täsir edilmegi Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda jogapkärçilige getirýär (mysal üçin, Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 189-njy maddasy «Adyl kazyýetligiň amala aşyrylmagyna we deslapky derňewiň önümçiligine päsgel bermek» ýa-da 190-njy maddasy «Adyl kazyýetligi ýa-da deslapky derňewi amala aşyran adam babatynda haýbat atmak ýa-da zorlukly hereketler» we ş.m.).

Kazylaryň we kazyýet oturmaşlarynyň ygtyýarlyklarynyň togtadylmagynyň we bes edilmeginiň bellenen tertibi. «Kazyýet hakyn-

daky» Türkmenistanyň Kanunyň 59-njy maddasyna laýyklykda kazylga we kazyýet oturdaşlygyna teklipl edilýän dalaşgärlere birnäçe talaplar bildirilýär (mysal üçin, Türkmenistanyň raýaty, 25 ýaşy dolan bolmaly we ş.m.).

Kazylar 5 ýyl möhlet bilen Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan belleniýär. Eger kazynyň ygtyýarlyk möhleti onuň işe seredýän döwründe gutaryan bolsa, onda onuň ygtyýarlygy şol işe seredilip gutarylýança saklanýar (şol kanunyň 54-nji maddasy.).

Etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleriň kazyýet oturdaşlary işleýän ýa-da ýaşayan ýeriniň jemgyýetçiligi tarapyndan saýlanýar, welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetleriň kazyýet oturdaşlary deňişli häkimler tarapyndan, Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazyýet oturdaşlary bolsa Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan 5 ýyl möhlet bilen belleniýär (şol kanunyň 62-nji maddasy.).

«Kazyýet hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynyň 73-nji maddasynda bellenişi ýaly, kazylary we kazyýet oturdaşlaryny ygtyýarlyklaryndan mahrum etmek hem-de möhletinden öň boşatmak diňe kanunda görkezilen esaslarda mümkin bolýar (mysal üçin, kanunlygy bozanlygy, öz belent ady bilen bir ýere sygyşmaýan biabraýçylykly etmişi edenligi üçin we ş.m.).

Kazylar diňe Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan ygtyýarlyklaryndan mahrum edilip ýa-da möhletinden öň boşadylyp bilner.

Etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleriň kazyýet oturdaşlary olaryň saýlanan ýerindäki raýatlaryň ýygnaqlary tarapyndan, welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetleriň oturdaşlary olary bellän häkimler tarapyndan, Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazyýet oturdaşlary bolsa Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan ygtyýarlyklaryndan mahrum edilip ýa-da möhletinden öň boşadylyp bilner.

Kazylaryň we kazyýet oturdaşlarynyň eldegrilmesizligi. «Kazyýet hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynyň 57, 58, 74-nji maddalarynda kazylaryň we kazyýet oturdaşlarynyň eldegrilmesizliginiň şu aşakdaky kepillendirmeleri kesgitlenen:

– Türkmenistanyň Prezidentiniň razylygy bolmasa, kazynyň garşysyna hem-de kazyýetde özüniň oturdaşlyk borçlaryny ýerine ýetirýän mahalynda kazyýet oturdaşynyň garşysyna jenaýat işi gozgalyp bilinmez hem-de ol tussag edilip bilinmez;

– kazynyň ýa-da kazyýet oturdaşynyň garşysyna jenaýat işi diňe Baş prokuror tarapyndan gozgalyp bilner. Şonuň bilen bir wagtda kazynyň ygtyýarlyklaryny togtatmak meselesi çözülýär;

– kazylar we kazyýet oturdaşlary barasyndaky jenaýat işi Ýokary kazyýetiň seljermegine degişlidir;

– kazynyň hem-de kazyýetde özüniň oturdaşlyk borçlaryny ýerine ýetirýän mahalynda kazyýet oturdaşynyň tutulyp saklanylmagyna, mejbury getirilmegine ýa-da olar barada administratiw temmi çäreleriniň ulanylmagyna ýol berilmeyär;

– kazylary düzgün-nyzam jogapkärçiligine çekmek diňe kanunda görkezilen esaslarda (mysal üçin, işlere seredende kanunylygy bozandygy, beýleki gulluk etmişini edendigi üçin we ş.m.) we belli bir tertipde (mysal üçin, kazy babatda barlagyň geçirilmegi, temmi çäresiniň kwalifikasion kollegiýasy tarapyndan berilmegi we ş.m.) mümkin bolýar;

– kazyýet oturdaşlarynyň ygtyýarlylyk döwründe olaryň iş ýeriniň ýolbaşçylary tarapyndan işden çykarylmagyna ýa-da düzgün-nyzam temmisi tertibinde pes hak tölenýän işe geçirilmegine, umumy tertibiniň berjáy edilmeginden başga-da, diňe kazyýet oturdaşyny saýlan degişli zähmetkeşler kollektiwiniň ýa-da kazyýet oturdaşyny bellän edaranyň razylygy bilen ýol berilýär.

Sanalyp geçilenlere goşmaça kepillikleri hem goşup bolar mysal üçin:

Kazyýet çözümleri çykarylanda kazylaryň maslahatynyň gizlinligi hem-de ony jar etmegiň gadaganlygy. Kazyýet seljerişiniň dowamynda çözülýän ähli meseleler boýunça kazy karar, kazyýet bolsa delillendirilen kesgitnama çykarýar we ol kazyýet mejlisinde yglan edilmäge degişlidir. Şeýle kararlar we kesgitnamalar kazyýet mejlisinde – oturan ýerinde ýa-da maslahat geçirilýän otagynda çykarylýar. Birinji ýagdaýda kabul edilýän kesgitnamalar we kararlar kazyýet mejlisiniň teswirnamasynda beýan edilýär, ikinji ýagdaýda çykarylýan kesgitnamalar we kararlar aýratyn resminama hökmünde maslahat otagynda kabul edilýär.

Höküm diňe maslahat otagynda çykarylýar. Maslahat edilýän wagtynda şol otagda diňe kazyýetiň düzümine girýän kazylaryň

bolmagyna rugsat berilýär, başga adamlaryň gatnaşmagyna ýol berilmeýär. Höküm çykarylan wagtynda aýdylan pikirleri aýan etmäge kazylyryň haky ýokdur (JIÝK-nyň 413-nji mad.).

Kazyýetleriň işlemegi üçin zerur guramaçylyk-tehniki şertleriň döredilmegi. Türkmenistanyň ähli kazyýetleriniň işini guramaçylyk taýdan üpjün edilmegi Ýokary kazyýet tarapyndan amala aşyrylýar, ýagny kazylyga teklipl edilýän dalaşgärleri seçip almak we taýýarlamak, kazyýet işgärleriniň hünär derejelerini ýokarlandyrmak, kazyýetleri maddy-tehniki taýdan üpjün etmek we olaryň işi üçin zerur bolan şertleri döretmek boýunça çäreleri geçirýär.

5. HEMMELERINŇ KANUNYNŇ WE KAZYÝETINŇ ÖNÜNDE DEŇLIGI

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 19-njy maddasynda hem-de «Kazyýet hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynyň 5-nji maddasynda bellenilişi ýaly, raýatlaryň gelip çykyşyna, jemgyýetçilik, wezipe we emläk ýagdaýyna, reňkine we milletine, jynsna, bilimine, diline, dine garaýşyna, syýasy ygtykatyna, haýsy partiýa degişlidigine, käriniň görnüşine we häsiýetine, ýaşayan ýerine hem-de beýleki ýagdaýlara garamazdan, adyl kazyýetlik olaryň kanunyň we kazyýetiň önünde *deňligi* esasynda amala aşyrylýar.

Hemme raýatlar eden jenaýatlary üçin hereket edýän şol bir jenaýat kanuny boýunça jogapkärçilige çekilýärler, jenaýat işleriniň gozgalmagy, olaryň derňelmegi, seredilmegi we çözülmegi jenaýat iş ýörediş kanuny tarapyndan bellenilen ýeke-täk we hemmeler üçin hökmany bolan tertipde hem-de şol bir kazyýet ulgamy tarapyndan amala aşyrylýar.

Raýatlaryň kanunyň we kazyýetiň önünde deň bolmagy bilen birlikde, olar hem öz gezeginde, Türkmenistanyň Konstitusiasyny, kanunlaryny berjaý etmäge we milli döredijileriniň hormatlamaga borçludyr. Raýatlara berlen deň hukuklylygy hiç kim bozup ýa-da çäklendirip bilmez.

Şu ýörelgäniň bozulandygy üçin JK-nyň 145-nji maddasynda («Raýatlaryň deň hukuklylygynyň bozulmagy») jenaýat jogapkärçiligi bellenilen.

6. KAZYÝET SELJERIŞINIŇ AÇYKLYGY

Bu ýörelge Türkmenistanyň Konstitusiýanyň 105-nji maddasyndan we «Kazyýet hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynyň 10-njy maddasyndan gelip çykýar. Şoňa laýyklykda ähli kazyýetlerde işler aýyk seljerilýär. İşleriň kazyýetiň ýapyk mejlisinde seljerilmegine diňe kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda kazyýet önümçiliginiň ähli düzgünlerini berjaý etmek bilen ýol berilýär.

Kazyýet seljerişiniň *açyklygy* – bu işleriň seredilýän kazyýet zalyna 16 ýaşa ýeten islendik raýatlaryň erkin girip gatnaşmaklaryny aňladýar. Eger bellibir adam iş boýunça aýyplanýan, jebir çeken ýa-da şaýat bolup durýan bolsa, onda ol 16 ýaşa ýetmedik bolsa-da, kazyýet mejlisiniň jaýyna goýberilmäge degişlidir (JIÝK-nyň 369-njy mad.).

Belleýşimiz ýaly, şu umumy ýagdaýyň aýratyn halatlary hem bar. Ýagny mysal üçin, JIÝK-nyň 27-nji maddasynda sanalyp geçilen halatlarda iş *ýapyk kazyýet mejlisinde* seljerilýär:

1) döwletiň gizlin syryny goramak bähbitlerine ters gelýän işler boýunça;

2) kämillik ýaşyna ýetmedik adamlaryň jenaýatlary hakyndaky işler boýunça;

3) zyna işi bilen baglanyşykly jenaýat işleri boýunça;

4) işe gatnaşýan adamlaryň durmuşynyň pynhan taraplary hakyndaky maglumatlaryň aýan bolmagynyň önüni almak maksady bilen beýleki işler boýunça.

Ýokardaky görkezilen 1-nji halatda iş *hökmany ýagdaýda* ýapyk kazyýet mejlisinde seredilýär. 2, 3, 4-nji halatlarda bolsa iş kazyýetiň delillendirilen *kesgitnamasy, karary* boýunça ýapyk ýagdaýda seredilip bilner.

Ýapyk kazyýet mejlisi kazyýet önümçiliginiň ähli kadalaryny berjaý etmek bilen geçirilýär.

Kazyýet mejlisiniň aýyk ýa-da ýapyk geçirilendigine garamazdan, kazyýetiň kabul eden karary ähli ýagdaýlarda aç-açanlykda ygylan edilýär.

7. KAZYÝET ÖNÜMÇILIGINIŇ ALNYP BARYLÝAN DILI

Konstitusíanyň 106-njy maddasynda hem-de Kazyýet ha-
kyndaky kanunyň 9-njy madasynda kazyýet önümçiligi we iş do-
landyrylyşy Türkmenistanyň ähli kazyýetlerinde döwlet dilinde al-
nyp barylýar, kazyýet önümçiliginiň dilini bilmeýän işe gatnaşýan
adamlara öz ene dilinde ýa-da islendik erkin saýlan gepleşik dilinde
kazyýetiň mejlislerinde çykyş etmäge, düşündiriş bermäge we ka-
zyýet resminamalaryny almaga, şeýle hem Türkmenistanyň kanunçy-
lygynda bellenen tertipde terjimeçiniň hyzmatyndan peýdalanmaga
bolan hukugy üpjün edilýär diýip görkezilen.

Bu ýörelge ähli kazyýet hereketleriniň, iş ýörediş resminama-
laryň Türkmenistanyň *döwlet dilinde* alnyp barylýandygyny aňladýar.
Eger-de işe gatnaşýan adamlar kazyýet işiniň alnyp barylýan dilini
bilmeýän bolsalar, onda olar terjimeçiniň kömeginden peýdalanma-
ga hem-de öz ene dilinde (ýa-da başga bilýän dilinde) görkezme we
düşündiriş bermäge, arzalary we haýyşnamalary aýtmaga, kazyýet
edalaralarynyň hereketlerini şikaýat etmäge, işiň ähli materiallary bilen
tanyşmaga, kazyýetde çykyş etmäge haklydyr.

8. KAZYÝETDE GORALMAGA WE ÝURIDIK KÖMEGINI ALMAGA BOLAN HUKUGYŇ ÜPJÜN EDILMEGI

Bu ýörelgäniň düýp mazmuny Konstitusíanyň 43–44, 107,
108-nji maddalarynda berkidilendir, ýagny raýatlara adamyň we
raýatyň at-abraýynyň hem mertebesiniň, Konstitusíyada hem-de ka-
nunlarda göz önünde tutulan şahsy we syýasy hukuklarynyň hem
azatlyklarynyň kazyýet goragy kepillendirilýär. Döwlet edalaralarynyň,
jemgyýetçilik birleşikleriniň we wezipeli adamlaryň çözümleri
we hereketleri barada raýatlaryň kazyýete şikaýat etmäge hukugy
bardyr. Raýatlaryň döwlet edalaralarynyň, gaýry guramalaryň, olaryň
işgärleriniň, şeýle hem aýry-aýry adamlaryň bikanun hereketleri ze-
rarly özlerine maddy ýa-da ahlak taýdan zyýan ýetirilen mahalynda,

kazyýet tertibinde onuň öweziniň dolunmagyny talap etmäge hukugy bardyr.

Adyl kazyýetlik taraplaryň deňligi we bäsleşigi esasynda amala aşyrylýar, taraplaryň Türkmenistanyň kazyýetleriniň çykaran çözgütleri, hökümleri we beýleki kararlary barada şikaýat etmäge hukugy bardyr.

Professional ýuridik kömegi almak hukugy kazyýet önümçiliginiň islendik tapgyrynda ykrar edilýär. Kazyýetler tarapyndan raýat, arbitraž işleri, administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary hakyndaky işler we jenaýat işleri seredilýän mahalynda raýatlara we guramalara ýuridik kömegini adwokatlar we edara görnüşli taraplar (ýuridiki şahs) we şahsy taraplar (fiziki şahs) berýärler. *Adwokatlar* diýlip, maslahat bermek ýa-da kazyýetde fiziki ýa-da ýuridik şahslaryň kanuny bähbitlerini goramak bilen olara hukuk kömegini berýän adama – hukukça (ýuriste¹) düşünilýär. Mysal üçin, kazyýet seljerişinde aýyplanýanyň bähbitlerini goraýan hukukçy hünärmen. Adwokatlar diýlip, ýokary hukuk bilimi we hukuk kârinde ýeterlik iş tejribesi bolan hem-de Türkmenistanyň Adalat ministrliğinde hünär synagyndan geçen ýa-da adwokatlar kollegiýasynyň agzalygyna kabul edilen adamlar hasaplanýar. Adwokatlaryň wezipeleri, olaryň ygtyýarlyklary, hukuklary, borçlary hem-de işiniň tertibi 19.05.2010-njy ýylda kabul edilen «Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda» Türkmenistanyň kanuny bilen kesgitlenilýär. *Edara görnüşli we şahsy taraplar* – 18.09.2009 ýyldaky Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary bilen tassyklanylýan «Edara görnüşli we şahsy taraplara hukuk kömegini bermek işini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky» Düzgünnama esasynda hukuk kömegini bermek işini amala aşyran edara görnüşli taraplar we Türkmenistanyň raýatlary bolup durýar. Hukuk kömegini bermäge ygtyýarlygy bolan Türkmenistanyň raýatlary we edara görnüşli taraplaryň ygtyýarlyklary görkezilen Düzgünnamada we Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynda kesgitlenilýär.

¹ *Ýurist* – «jūs (jūris) – hukuk, kanun» diýen latyn sözlerinden gelip çykyp, hukuk bilimi bolan adam, hukukçy, hukuk öwreniji şeýle hem hukuk çygrynda işleýän tejribe işgäri.

9. BIGÜNÄLIK PREZUMPSIÝASY

Bu ýörelge öz gözbaşyny Konstitusiýanyň 18, 23-nji maddalaryndan alyp gaýdýar. Şol maddalarda aýdylşy ýaly, raýatyň hukuklaryny çäklendirmek, ony hukuklaryndan mahrum etmek, oňa iş kesmek ýa-da jeza bermek bolmaz, beýle ýagdaýlara diňe kanunda göz önünde tutulan halatlarda ýol berilýär.

«*Prezumpsiýa*» diýen sözi latyn dilinden gelip çykyp, «çaklama» diýmekligi aňladýar.

Bigünälik prezumpsiýasynyň düýp esasy raýatyň günäsi kanunda göz önünde tutulan tertipde subut edilýänçä we kazyýetiň kanuny güýje giren hökümi bilen belli edilýänçä, ol günäsiz diýip hasap edilýändiginden ybaratdyr (JIÝK-nyň 18-nji mad., «Kazyýet hakyndaky» Kanunyň 11-nji mad.).

Aýyplanýan (güman edilýän, kazyýetde işi seredilýän) günäsiz diýlip jenaýat işini alyp barýan wezipeli adam tarapyndan däl-de, kanun tarapyndan hasap edilýändir.

Deslapky derňew işi we kazyýet seljerişi döwründe aýyplanýana günä bildirilse-de, ol entek doly günäli diýlip hasap edilmän, onuň hereketlerine diňe deslapdan baha berilýär. Aýyplanýan günäli diýlip diňe kazyýetiň hökümi kanuny güýje girenden soň hasap edilýändir.

10. KAZYÝET SELJERIŞINE GATNAŞÝANLARYŇ DEŇ HUKUKLYLYGY

Konstitusiýanyň 107-nji maddasynda adyl kazyýetlik taraplaryň deň hukuklylygy we bäsleşigi esasynda amala aşyrylýar diýip görkezilen. Kazyýet seljerişiniň gatnaşyjylary aýyplaýyş hem-de aklaýyş taraplara (toparlara) bölünýär (*jenaýat iş ýöredişinde, garalaýan hem-de aklaýan, raýat iş ýöredişinde talapçy hem jogapçy we ş.m.*). Şol sebäpli-de, kazyýet seljerişinde işleriň taraplaryň bäsleşigi esasynda alnyp barylma ýörelgesi berkidilýär. *Bäsleşik* – bu kazyýet önümçiliginiň konstitusion ýörelgesi bolup, ol kazyýet seljerişinde işlere seredilende seljerişin taraplaryň çekeleşmekligi görnüşinde alnyp barylmagyny aňladýar. Şonuň üçin kazyýet önümçiliginde bu ýörelge ýaryşmak ýa-da jedelleşmek ýörelgesi diýlip atlandyrylman, kazyýet

seljerişine gatnaşyjalarynyň iş ýörediş taýdan deň hukuklylygy diýlip atlandyrylýar. Çünki kazyýet önümçiliginde onuň gatnaşyjylary ýaryşmak diýen sözüň göni manysynda ýaryşmaýarlar-da, özleriniň kanuny bähbitleriniň goralmagyna gönükdirilen öz tassyklamalarynyň dogrulygyny kazyýetiň önünde subut edýärler we esaslandyryýarlar.

Türkmenistanyň «Kazyýet hakyndaky» Kanunynyň 5-nji maddasyna, Türkmenistanyň JIÝK-nyň 351-nji maddasyna, Türkmenistanyň RIÝK-nyň 5-nji maddasyna laýyklykda döwlet aýyp-laýjysy, kazyýetde işi seredilýän, adwokat hem-de jebir çeken, raýat hak isleýjisi, raýat jogap berijisi we olaryň wekilleri kazyýet seljerişinde subutnamalary getirip görkezmek, subutnamalary barlamaga gatnaşmak we haýyşnamalaryny aýtmak babatda deňhukuklydyrlar. Sanalyp geçilen iş ýörediş hukuklarynyň kazyýetiň ähli gatnaşyjylaryna berilmegi, başga bir gatnaşyjynyň tassyklamalary bilen olaryň kanuny bähbitlerini bozýan bolsa, şolara garşy çykmagynyň, tassyklamalarynyň dogrulygyny kazyýetiň önünde subut edip hem-de gorap bilýändigini aňladýar. Şeýlelik bilen, iş ýöredişe *gatnaşyjylaryň deň hukuklylygy* ýörelgesiniň düýp manysy kazyýet seljerişine gatnaşyjylaryň her biri öz kanuny bähbitlerini gorap biler ýaly, olara deň iş ýörediş hukuklarynyň berilmegi hem-de şol hukuklar bilen üpjün edilmegi bolup durýar.

§ 2. Türkmenistanyň kazyýet ulgamy

Kazyýet ulgamy – bu Türkmenistanyň Konstitusiyasynda berkidilen demokratik ýörelgeleriň esasynda we ýurdumyzyň dolandyryş-çäk gurluşyna laýyklykda guralyp Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň ýolbaşçylygynda hereket edýän özara bir-birine bagly kazyýet edaralarydyr.

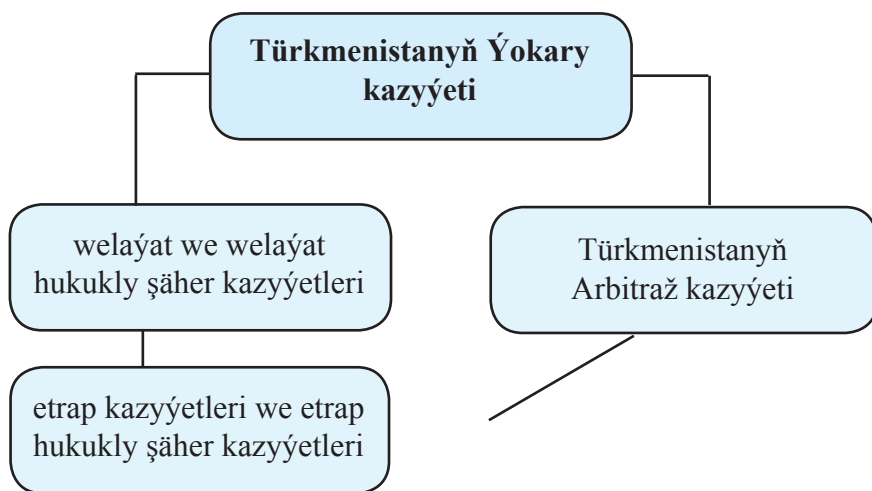
Beýan edilen kesgitlemeden ugur alyp, kazyýet ulgamynyň aýratyn häsiýetlerini belläp geçip bolýar.

Döwletimizde hereket edýän kazyýetler öz aralarynda guramaçylyk we wezipeleýin gatnaşyklar bilen özarabaglanyşyp – ýeketäk ulgamy emele getirýärler. Şunlukda, kazyýetleriň guramaçylyk gatnaşyklary kazyýetleriň gurluşyny kesgitleýän «Kazyýet hakynda»

Kanun tarapyndan kadalaşdyrylýar, wezipeleýin gatnaşyklar bolsa, kazyýet önümçiligi hakyndaky kanunçylyk – ýagny Jenaýat iş ýörediş, Raýat iş ýörediş we Arbitraž iş ýörediş kanunçylygy bilen düzgünleşdirilýär.

Guramaçylyk nukdaýnazaryndan kazyýetler öz aralarynda kazyýet ulgamynyň aýry-aýry düzüm böleklerine degişli bolup durýarlar. Kazyýet ulgamynyň düzüm bölegi diýip, birmeňzeş derejeli dolandyryş çäginde döredilen, birmeňzeş ygtyýarlyklary bolan kazyýet edaralaryň jemine düşümmelidir. Mysal üçin, etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleriň ählisi birmeňzeş derejeli dolandyryş çäginde döredilip, birmeňzeş ygtyýarlyklary amala aşyryp hereket edýändikleri sebäpli kazyýet ulgamynyň bir düzüm bölegine degişli bolup durýarlar, emma welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetleri olaryň düzüm hataryna girmän, özleriniň özbaşdak düzüm bölegini emele getirýärler (1-nji çyzga seret).

Türkmenistanyň kazyýet ulgamy

1-nji çyzgy.

Düzüm bölegi – bu kazyýet gurluşyna degişli düşünje bolup, ol anyk kazyýetiň bellibir çäkde hereket etmegi bilen baglylykda kazyýet ulgamynda eýeleýän ornuny aňladýar.

Basgançak – düşünjesi kazyýet önümçilige degişli düşünje bolup, amala aşyran ygtyýarlyklaryna baglylykda, kazyýet wezipesiniň görnüşini aňladýar.

Hereket edýän iş ýörediş kanunçylyga laýyklykda kazyýetler adyl kazyýetligi amala aşyran da dört görnüşdäki wezipäni ýerine ýetirýärler:

1. İşleri düýp manysy boýunça seljerip çözüýärler;
2. Kanuny güýje girmedik hökümleri we kesgitnamalary hem-de kazylaryň kararlary baradaky şikâyatnamalar we teklipnamalar boýunça işlere nägilelik tertibinde seredýärler;
3. Kanuny güýje giren hökümler, kesgitnamalar we kararlar barada getirilen teklipnamalar, netijenamalar, garşylyknamalar boýunça işlere gözegçilik tertibinde seredýärler;
4. Täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işlere seredýärler.

Şu nukdaýnazardan Türkmenistanyň kazyýet ulgamy iki basgançakly häsiýete eýedir.

Birinji basgançakly kazyýetde adyl kazyýetligiň amala aşyrylmagy – bu jenaýat işleri boýunça – kazyýetde seredilýäniň günäkärligini anyklap, iş kesip ony jezalandyrmak ýa-da bigünäligini anyklap, ony aklamak we raýat işler, arbitraž işler boýunça – talap arzany kanagatlandyrmak ýa-da kanagatlandyrmakdan ýüz döndermek maksady bilen, işleri düýp manysy boýunça çözmekdir. Birinji basgançakdaky kazyýetler tarapyndan seredilmäge degişli jenaýat we raýat işleriň aglabasy etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleri tarapyndan seredilýärler. Işiň seljerilmeginiň dowamynda subutnamalara baha berilýär, iş üçin ähmiýeti bolan ähli ýagdaýlar doly aýdyňlaşdyrylýar we netijede kazyýet jenaýat işi boýunça – höküm, raýat işi boýunça – çözüň çykarýar. Ähli kazyýetler işlere birinji basgançakly kazyýet hökmünde seredip bilýär. Şu ýerde bir kadadan çykma bolup, bu hem Türkmenistanyň Ýokary kazyýeti arbitraž işlerine birinji basgançakly kazyýet hökmünde seredip bilmeýär.

Çözgüdi ýa-da hökümi çykaran kazyýetiň özi, şol çözgüdi we hökümi ýatyrмага ýa-da üýtgetmäge haky ýokdur (*bu kada Türkmenistanyň Ýokary kazyýetine degişli däl, çünki Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazyýet kollegiýalarynyň çykaran hökü-*

mi ýa-da çözgüdi bu kazyýet tarapyndan nägilelik we gözegçilik tertibinde seredilip bilinýär). Iş ýörediş kanunçylyga laýyklykda kanunda kesgitlenen möhletiň dowamynda¹ kazyýetiň hökümi barada iş kesilen, aklanan, olaryň adwokatlary we kanuny wekilleri, jebir çeken we onuň wekili – şikaýat, raýat hak isleýjisi ýa-da olaryň wekilleri hökümiň raýat hak islegine dahylly bölegi barada – şikaýat, işe gatnaşan döwlet aýyplaýjysy, degişli prokuror tarapyndan – teklipnama, kazyýetiň çözgüdi barada hak isleýjisi, jogap berijisi, olaryň wekilleri – şikaýat, degişli prokuror tarapyndan bolsa – garşylyknama berlip bilinýär. Şeýle şikaýatyň ýa-da teklipnamanyň gowşan ýagdaýynda iş ikinji basgançakly kazyýetde seredilip bilinýär. Kazyýetiň kanuny güýjüne girmedik hökümleri barada şikaýat we teklipnama, çözgütleri barada bolsa şikaýat we garşylyknama: a) etrap, etrap hukukly şäher kazyýetleriniň çözgütleri, hökümleri barada – welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetine; b) welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetleriniň çykaran çözgütlerine we hökümlerine – Türkmenistanyň Ýokary kazyýetine; c) Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň çykaran çözgütlerine we hökümlerine – Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumyna berlip bilner. *Ikinji basgançakly kazyýet* şeýle işlere seretmekligi diňe şikaýatyň ýa-da teklipnamanyň (garşylyknamanyň) gowşan ýagdaýynda amala aşyýar, onuň dowamynda ol birinji basgançakly kazyýetiň kanuny güýjüne girmedik çözgütleriniň, hökümleriniň we kesgitnamalarynyň² kanunylygyny we esaslylygyny barlaýar. Eger-de ikinji basgançakly kazyýet hökümi ýa-da çözgüdi kanunalaýyk we dogry hasap etse, hökümi ýa-da şikaýat edilýän beýleki kazyýet çözgüdini üýtgetmän galdyryar, şikaýaty ýa-da teklipnamany bolsa kanagatlandyрмаýar. Emma ikinji basgançakly kazyýet birinji basgançakly kazyýetiň anyklanan diýlip hasap edilýän iş üçin ähmiýeti bolan ýagdaýlarynyň subut edilmändigi; kazyýetiň namasynda beýan edilen netijeleriň işiň hakyky

¹ Türkmenistanyň kazyýet iş ýörediş kanunçylygyna laýyklykda birinji basgançakly kazyýetiň çözgüdi ýa-da hökümi baradaky şikaýat we teklipnama hökümiň yglan edilen gününden başlap, on gije-gündiziň dowamynda berlip bilner. TRIÝK-nyň 285-nji maddasy; TJIÝK-nyň 439-njy maddasy.

² Birinji basgançakly kazyýet işe seretmegiň dowamynda ýüze çykyan dürli iş ýörediş meseleleri boýunça, şeýle hem işe seretmekligi togtatmak, önümçilikden ýatyrnak ýaly kararlara gelende kesgitnamalary kabul edýär.

ýagdaýlaryna laýyk gelmeýänligi; maddy hukuk kadalarynyň ýa-da iş ýörediş hukuk kadalarynyň bozulmagy ýa-da nädogry ulanylmagy ýaly ýagdaýlary¹ ýüze çykarsa, şikayat edilýän hökümi ýa-da kazyýet çözüdini üýtgedýär ýa-da sökýär we işi täzedden seretmek üçin birinji basgançakly kazyýete ýa-da degişiligi boýunça başga kazyýete iberýär. Ikinji basgançakly kazyýet hökümi (çözgüdi) söküp ýa-da üýtgedip, öz kesgitnamasynda aşaky kazyýet tarapyndan goýberilen ýalňyşlyklaryny we kemçiliklerini düşündirýär. Täzedden seretmeli bolan işler boýunça dürli görkezmeleri berip bilýär, şol görkezmeler aşaky kazyýet üçin hökmany bolup durýar.

Eger-de höküme we çözgüde şikayat ýa-da tekliplama berilmelik bolsa, şikayat möhleti geçenden soň, ýa-da ikinji basgançakly kazyýet hökümi (çözgüdi) üýtgetmän galdyran bolsa, olar kanuny güýjüne girip hökmany bolup, takyk we gysarnyksyz ýerine ýetirilmäge degişli bolup durýarlar. Emma şol çözgüdiň ýa-da hökümiň bikanun, esaslandyrylmadyk bolup durýandygy ýüze çykarylsa², onda şolar ýaly höküm (çözgüt) gaýtadan seredilmäge, sökülmäge ýa üýtgedilmäge degişlidir. Şeýle gaýtadan garamak kazyýet gözegçiligi tertibinde amala aşyrylýar, gaýtadan garamak baradaky önümçilik bolsa gözegçilik tertibindäki önümçilik diýlip atlandyrylýar. Kazyýetiň kanuny güýje giren hökümi (çözgüdi) barada gözegçilik tertibinde garşylyknama getirmäge kanunda anyk bellenen wezipeli adamlaryň hukuklary bardyr.

Täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işleri täzedden gozgamak tapgyrynyň düýp manysy bolsa ozal derňew işi ýa-da kazyýet seljerişi döwründe mälim bolmadyk ýagdaýlaryň ýüze çykmagy hem-de olaryň iş üçin ähmiýetiniň bardygy sebäpli, iş ýöretmegi täzedden başlamakdan ybarat bolup durýar.

Şeýlelik bilen, *birinji basgançakly kazyýet* – işi düýp manysy boýunça çözmäge hukukly kazyýet bolup durýar, *ikkinji basgançakly kazyýet* – birinji basgançakly kazyýetiň (kazynyň) kanuny güýje gir-

¹ Bu ýagdaýlar aýry-aýry iş ýörediş kodekslerinde takyk kesgitlenýär: JIÝK-nyň 454-nji maddasy; RIÝK-nyň 307, 308, 321-nji maddasy; AIÝK-nyň 128–129-njy maddasy.

² JIÝK-nyň 492-nji madd; RIÝK-nyň 333, 334-nji madd; AIÝK-nyň 139, 140-njy madd.

medik hökümleri, çözgütleri, kesgitnamalary we kararlary baradaky şikaýatar, teklipnamalar we garşylyknamalar boýunça işlere nägilelik tertibinde seredýän kazyýetdir; *gözegçilik basgançakly kazyýet* – kanuny güýje giren hökümler, çözgütler, kesgitnamalar we kararlar barada getirilen şikaýatlar, teklipnamalar, netijenamalar we garşylyknamalar boýunça işlere gözegçilik tertibinde seredýän kazyýetdir.

§3. Etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleri

Etrap kazyýetleri we etrap hukukly şäher kazyýetleri birinji basgançakly kazyýetler bolup, kazyýet ulgamynyň birinji we esasy düzüm bölegi bolup durýar. Sebäbi etrap kazyýeti we etrap hukukly şäher kazyýeti etrapda we etrap hukukly şäherde döredilip, olaryň çäginde ýüze çykýan işleriň aglabasyna seredýär. Ondan başga-da etrap we şäher üçin bir etrap, şäher kazyýeti we etrabara kazyýeti hem döredilip bilinýär. Etrap we etrap hukukly şäher kazyýetiniň düzümine – kazyýetiň başlygy, kazylar we kazyýet oturmaşlary girýär.

Bu kazyýetler jenaýat we raýat işlerine düýp manysy boýunça seredip, olar boýunça kazyýet çözgüdini çykarýarlar. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň, welaýat, welaýat hukukly şäher kazyýetleriniň seretmegine degişli işlerden¹ (mysal üçin, döwlete garşy amala aşyrylan jenaýatlar, döwletiň wezipeli adamlary baradaky jenaýat işleri, agyrlaşdyryan ýagdaýlara bilkastlaýyn adam öldürmek baradaky işler) başga jenaýat işleriniň ählisi etrap, etrap hukukly şäher kazyýetinde seredilmäge degişlidir².

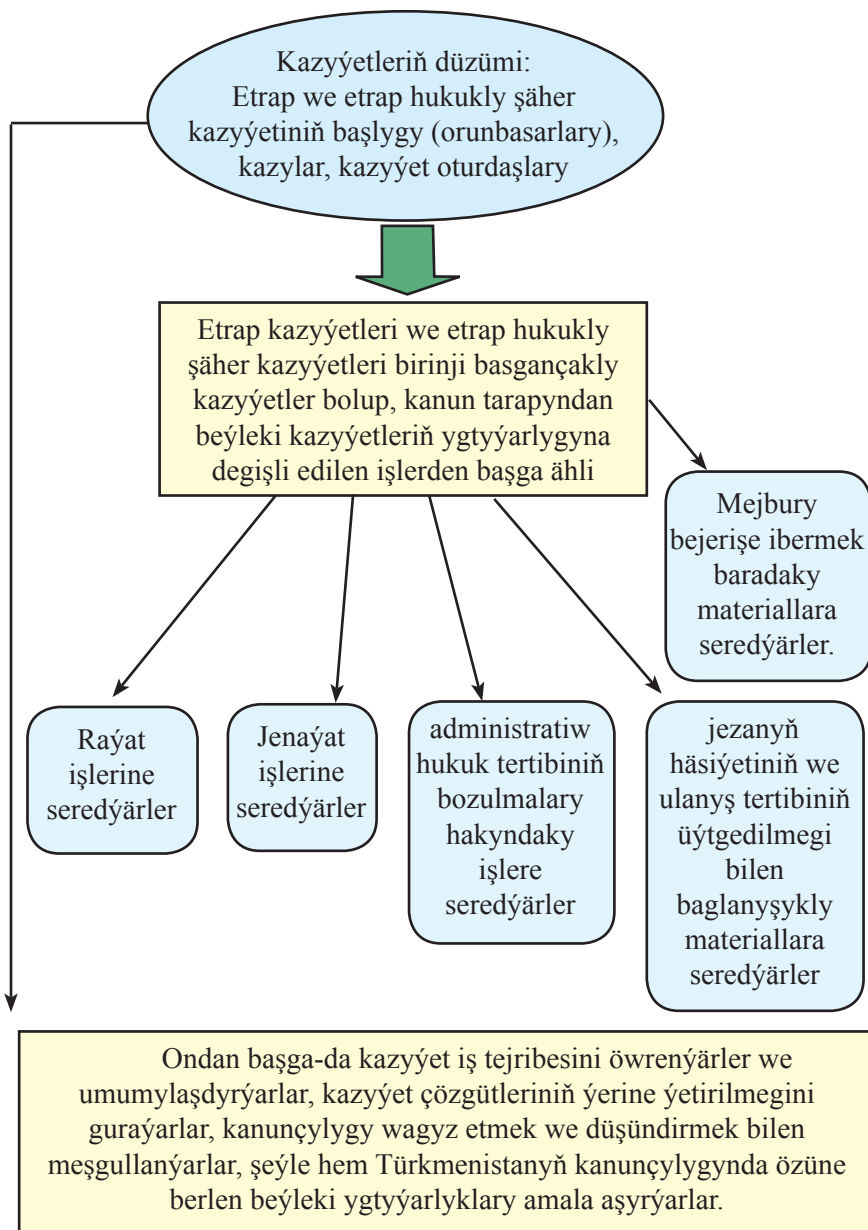
Raýat we jenaýat işler boýunça adyl kazyýetligi amala aşyrmagyň daşyndan, etrap we etrap hukukly şäher kazyýetler administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary hakyndaky işlere hem seredýärler.

Jenaýat işler boýunça çykarylan hökümleriň ýerine ýetirilmeginiň dowamynda etrap we etrap hukukly şäher kazyýetler jezanyň häsiýetiniň we ulanyş tertibiniň üýtgedilmegi hem-de lukmançylyk häsiýetli mejburi çäreleri ulanmak bilen baglanyşykly dürli materiallara

¹ Bu işleriň sanawy TJIÝK-ň 61, 62-nji maddalarynda görkezilýär.

² TJIÝK-ň 60-njy maddasy.

Etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleri

2-nji çyzgy.

seredýärler. Hususan-da, görkezilen kazyýetler jezadan şertleýin-möhletinden öň boşatmaklyk hakyndaky; jezanyň has ýeňil görnüşli jeza bilen çalşyrmak; iş kesilenleriň jeza çekmeginiň düzgüniniň görnüşini üýtgetmek; 18 ýaşy dolan iş kesileni terbiýeleýiş edarasından düzediş edarasyna geçirmeklik ýaly meselelere garaýarlar.

Kazyýet hakynda Türkmenistanyň kanunynyň 18-nji maddasynda etrap we etrap hukukly şäher kazyýetiň ygtyýarlyklary doly sanalyp geçilýär, ýagny:

– Etrap kazyýeti we etrap hukukly şäher kazyýeti, kanun tarapyndan beýleki kazyýetleriň ygtyýarlygyna degişli edilen işlerden başga ähli raýat, jenaýat işlerine seredýär;

– Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan halatlarda etrap kazyýetiniň we etrap hukukly şäher kazyýetiniň kazylary, şeýle hem administratiw we ýerine ýetiriş önümçiligi boýunça kazylar administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary hakyndaky işlere seredýärler;

– Etrap kazyýeti we etrap hukukly şäher kazyýeti kazyýet iş tejribesini öwrenýär we umumylaşdyrýar, kazyýet çözümleriniň ýerine ýetirilmegini gurayar, kanunçylygy wagyz etmek we düşündürmek bilen meşgullanýar, şeýle hem Türkmenistanyň kanunçylygynda özüne berlen beýleki ygtyýarlyklary amala aşyrýar(2-nji çyzga seret).

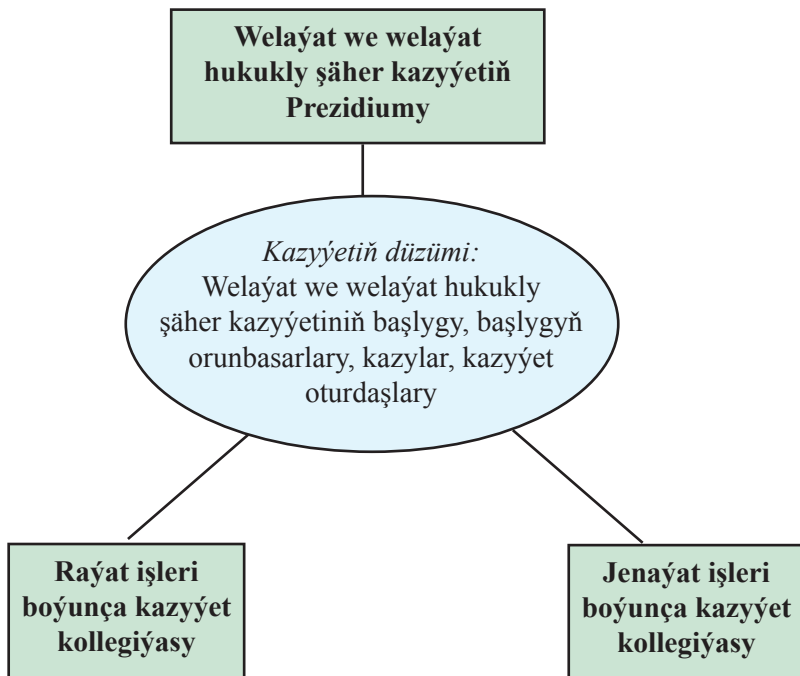
§ 4. Welaýat kazyýeti we welaýat hukukly şäher kazyýetleri

Welaýat kazyýetleri we welaýat hukukly şäher kazyýetleri Türkmenistanyň kazyýet ulgamynyň ikinji düzüm bölegini düzýärler. Bu kazyýetler degişli welaýatlaryň ýa-da welaýat hukukly şäheriň (Aşgabat şäheri) çäginde hereket edýärler.

Welaýat kazyýeti we welaýat hukukly şäher kazyýeti başlykdan, başlygyň orunbasarlaryndan, kazylardan we kazyýet oturmaşlaryndan ybaratdyr we kanunda işlere kazynyň ýekelikde seretmäge rugsat berilýän mahalyndan başga halatlarda, şu aşakdaky düzümde hereket edýärler:

- 1) kazyýetiň Prezidiumy;
- 2) raýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy;
- 3) jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy.

Welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň gurluşy

3-nji çyzgy.

Welaýat kazyýetleri we welaýat hukukly şäher kazyýetleri aşakdaky wezipeleri amala aşyrýarlar, ýagny:

1. İşleri düýp manysy boýunça seljerip çözüýärler;
2. Kanuny güýje girmedik hökümleri we kesgитnamalary hem-de kazylaryň kararlary baradaky şikáyatnamalar we teklipnamalar boýunça işlere nägilelik tertibinde seredýärler;
3. Kanuny güýje giren hökümler, kesgитnamalar we kararlar barada getirilen teklipnamalar, netijenamalar, garşylyknamalar boýunça işlere gözegçilik tertibinde seredýärler, şeýle hem täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işleri tázeden gozgaýarlar.
4. Täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işlere seredýärler.

Welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetleriň seredilmegine degişli işleriň sanawy kanun tarapyndan takyk kesgitlenýär, hususan-da Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksiniň 61-nji maddasynda şeýle diýilýär – «Welaýat, welaýat hukukly şäher kazyýeti birinji, ikinji we gözegçilik basgançakly kazyýet hökmünde hereket edýärler. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 101-nji maddasynyň ikinji böleginde, 126, 129-1, 130, 134-nji maddasynyň üçünji böleginde, 135-nji maddasynyň dördünji böleginde, 167, 168, 170–180, 189–192-nji maddalarynda, 211-nji maddasynyň ikinji böleginde, 213, 252-nji maddalarynda, 254-nji maddasynyň üçünji we dördünji böleklerinde, 271, 271-1, 274, 276, 277-nji maddalarynda, 292-nji maddasynyň üçünji böleginde, 294-nji maddasynyň dördünji böleginde, 325-nji maddasynyň ikinji, üçünji we dördünji böleklerinde, 328, 332-nji maddalarynda, 343-nji maddasynyň üçünji böleginde göz önünde tutulan jenaýat işleri, şeýle hem döwletiň wezipeli adamlary baradaky jenaýat işleri welaýat, welaýat hukukly şäher kazyýetiniň birinji basgançakly kazyýet hökmünde seretmegine degişlidir».

«Kazyýet hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň ygtyýarlyklary aşakdakylardan ybaratdyr:

– öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde birinji basgançakly kazyýet hökmünde, nägilelik tertibinde, gözegçilik tertibinde, şeýle hem täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işlere seredýär;

– etrap kazyýetleriniň we etrap hukukly şäher kazyýetleriniň kazyýet işine gözegçiligi amala aşyrýar, kazyýet iş tejribesini öwrenýär we umumylaşdyrýar, kazyýet statistikasyny seljerýär;

– kazylyga dalaşgärleri seçip almaga we olary taýýarlamaga, öz kazyýetiniň, şeýle hem etrap kazyýetleriniň we etrap hukukly şäher kazyýetleriniň işgärleriniň hünärlerini ýokarlandyrmaga gatnaşýar;

– raýatlaryň tekliplerine, arzalaryna we şikâatlarına seretmek we olary kazyýetlerde kabul etmek boýunça işi, şeýle hem kazyýet çözgütleriniň ýerine ýetirilmegini guraýar;

– kazyýet statistikasyny ýöredýär, etrap kazyýetlerinde we etrap hukukly şäher kazyýetlerinde ony ýöretmek boýunça işi guraýar;

– Türkmenistanyň kanunçylygynda özlerine berlen beýleki ygtyýarlyklary amala aşyrýar (*4-nji çyzgy*).

4-nji çyzgy.

Welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň esasy düzüm birligi onuň Prezidiumydyr. Bu kazyýetiň Prezidiumynyň düzümine kazyýetiň başlygy, başlygyň orunbasarlary we kazylar

Welaýat we welaýat hukukly şäher kazyýetleriň Prezidiumy

(Welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň Prezidiumy başlykdan, başlygyň orunbasarларыndan we Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan kesgitlenýän sandaky kazylardan ybarat düzümde döredilýär. Prezidiumynyň mejlisleri azyndan aýda bir gezek geçirilýär we kararlary ses bermäge gatnaşýan agzalarynyň sesleriniň köplügi bilen açyk ses bermek arkaly kabul edilýär we olara başlyklyk ediji tarapyndan gol çekilýär).

Gözegçilik tertibinde we täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça etrap we etrap hukukly şäher kazyýetlerde seredilen işlere ýañadandan seredýär.

kazylaryň hataryndan raýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasynyň we jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasynyň düzümlerini tassyklaýar.

kazyýet iş tejribesini öwrenmegiň we umumylaşdyrmagyň, kazyýet statistikasyny seljermegiň materiallaryna seredýär.

etrap kazyýetlerine we etrap hukukly şäher kazyýetlerine Türkmenistanyň kanunçylygyny dogry ulanmakda kömek berýär.

kazyýet kollegiýalarynyň başlyklarynyň kollegiýalaryň işi hakyndaky hasabatларыny diňleýär.

kanunçylykda özüne berlen başga ygtyýarlyklary amala aşyrýar.

Welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň Prezidiumларыnda kazyýet işleri seljerilen mahalynda welaýat prokurorыnyň we welaýat hukukly şäher prokurorыnyň gatnaşmagy hökmanydyr.

5-nji çyzgy.

girýändir. Welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň Prezidiumyna girýän kazylaryň düzümi Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygynyň teklipnamasy boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanylýar.

Welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň Prezidiumy: öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde gözegçilik tertibinde we täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işlere seredýär; kazyýetiň başlygynyň teklipnamasy boýunça kazylaryň hataryndan raýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasynyň we jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasynyň düzümlerini tassyklaýar; kazyýet iş tejribesini öwrenmegiň we umumylaşdyrmagyň hem-de kazyýet statistikasynyň seljermesiniň materiallaryna seredýär; kazyýet kollegiýalarynyň başlyklarynyň kollegiýalaryň işi hakyndaky hasabatlaryny diňleýär; etrap kazyýetlerine we etrap hukukly şäher kazyýetlerine Türkmenistanyň kanunçylygyny dogry ulanmakda kömek berýär we kanun boýunça özüne berlen beýleki ygtyýarlyklaryny amala aşyrýar¹ (*5-nji çyzgy*).

Ondan başga-da welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetleriň düzüminde raýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy we jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy hereket edýär. Bu kollegiýalaryň düzümleri degişli kazyýetiň kazylarynyň hataryndan welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň Prezidiumy tarapyndan tassyklanylýar. Kazyýet kollegiýalaryna kazyýetiň başlygynyň orunbasarlary ýolbaşçylyk edýärler.

Welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň başlygy zerur bolan halatlarda işlere seretmek üçin bir kollegiýanyň kazysyny beýleki kollegiýanyň düzümine çekip bilýär.

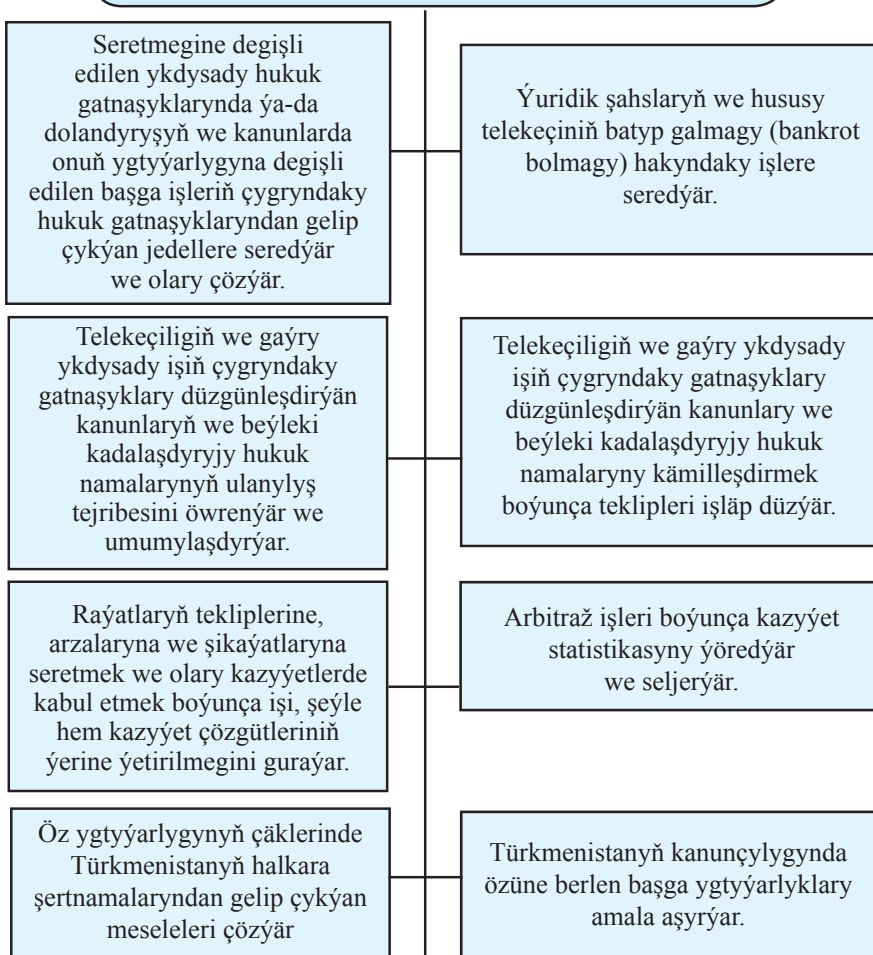
Welaýat kazyýetiniň we welaýat hukukly şäher kazyýetiniň raýat işleri boýunça we jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýalarynyň ygtyýarlyklary aşakdakylardan ybaratdyr: 1) öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde birinji basgançakly kazyýet hökmünde we nägilelik tertibinde işlere seretmek, 2) kazyýet iş tejribesini öwrenmek we umumylaşdyrmak, kazyýet statistikasyny seljermek we Türkmenistanyň kanunçylygynda özlere berlen başga ygtyýarlyklary amala aşyrmakdyr (*4-nji çyzgy*).

¹ Kazyýet hakynda Kanunyň 26-njy maddasy.

§5. Türkmenistanyň Arbitraž kazyýeti

Türkmenistanyň Arbitraž kazyýeti – birinji basgançakly kazyýet hökmünde ykdysady hukuk gatnaşyklaryndan ýa-da dolandyryşyň we başga kanunlarda onuň ygtyýarlygyna degişli edilen başga işleriň çygyndaky hukuk gatnaşyklaryndan gelip çykýan jedelleri çözmek wezipesini berjaý edýän kazyýet edarasy bolup durýar.

Türkmenistanyň Arbitraž kazyýeti
(Türkmenistanyň Arbitraž kazyýetiniň Başlygyndan we kazylardan ybarat bolup durýar)

6-njy çyzgy.

Arbitraž kazyýetiniň düzümine Türkmenistanyň Arbitraž kazyýetiniň Başlygy we kazylar girýär.

Türkmenistanyň Arbitraž kazyýeti hem beýleki kazyýetler ýaly, öz çygyryna degişli ygtyýarlyklary amala aşyrýar, hususan-da ykdysady hukuk gatnaşyklarynda ýa-da dolandyryşyň we kanunlarda onuň ygtyýarlygyna degişli edilen başga işleriň çygyryndaky hukuk gatnaşyklaryndan gelip çykýan jedellere seredýär we olary çözüýär; ýuridik şahslaryň we hususy telekeçiniň batyp galmagy (bankrot bolmagy) hakyndaky işlere seredýär; telekeçiligiň we gaýry ykdysady işiň çygyryndaky gatnaşyklary düzgünleşdirýän kanunlaryň we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň ulanylyş tejribesini öwrenýär we umumylaşdyrýar; telekeçiligiň we gaýry ykdysady işiň çygyryndaky gatnaşyklary düzgünleşdirýän kanunlary we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryny kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp düzýär; raýatlaryň tekliplerine, arzalaryna we şikaýatларыna seretmek we olary kazyýetlerde kabul etmek boýunça işi, şeýle hem kazyýet çözümleriniň ýerine ýetirilmegini guraýar; arbitraž işleri boýunça kazyýet statistikasyny ýöredýär we seljerýär; öz ygtyýarlygynyň çäklerinde Türkmenistanyň halkara şertnamalaryndan gelip çykýan meseleleri çözüýär; şeýle hem Türkmenistanyň kanunçylygynda özüne berlen başga ygtyýarlyklary amala aşyrýar (*6-njy çyzgy*).

§ 6. Türkmenistanyň Ýokary Kazyýeti

Türkmenistanyň Ýokary Kazyýeti ýokary kazyýet edarasy bolup durýar we kazyýetlerde ähli işleriň seredilmegine kazyýet gözegçiligini we Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda başga ygtyýarlyklaryny amala aşyrýar.

Ýokary Kazyýetiň düzümi, Ýokary Kazyýetiň başlygyndan, başlygyň birinji orunbasaryndan we orunbasarlaryndan, şeýle hem kazylardan we kazyýet oturmaşlaryndan ybarat bolup, kanunda işlere kazynyň ýekelikde seretmäge rugsat berilýän mahalyndan başga hatlarda, şu aşakdaky düzümde hereket edýär:

1. Ýokary kazyýetiň Giňişleýin mejlisi;
2. Ýokary kazyýetiň Prezidiumy;
3. Raýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy;

4. Jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy;
5. Arbitraž işleri boýunça kazyýet kollegiýasy.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň gurluşy

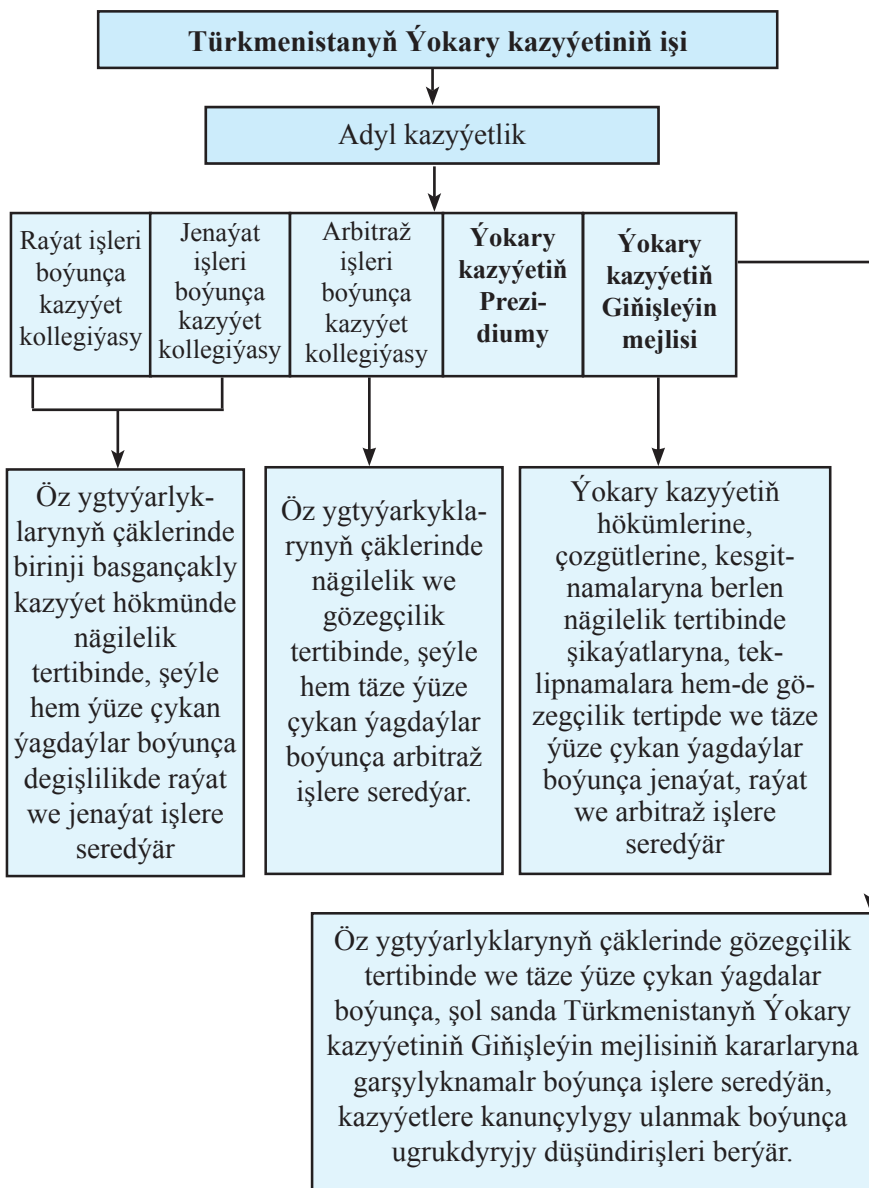
7-nji çyzgy.

Kazyýet ulgamynda ýokary kazyýet edarasy hökmünde Ýokary kazyýetiň eýeleýän orny, onuň giň we köpdürlü ygtyýarlyklarynda ýüze çykýar. Ýokary kazyýetiň ygtyýarlyklaryna aşadakylyk degişlidir:

- birinji basgançakly kazyýet hökmünde, nägilelik tertibinde, gözegçilik tertibinde, şeýle hem täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işlere seretmek;

- öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde nägilelik we gözegçilik tertibinde arbitraž işlerine seretmek;

- kazyýet we arbitraž iş tejribesini öwrenmek we umumylaşdyrmak, kazyýet statistikasyny ýöretmek we kazyýetiň çözümlerini ýerine ýetirmek boýunça işi guramak, statistika maglumatlaryny seljermek we umumylaşdyrmak, kazyýetlere kazyýet işlerine seredilende ýüze çykýan Türkmenistanyň kanunçylygyny ulanmagyň meseleleri boýunça ugrukdyryjy düşündirişleri bermek;

8-nji çyzyg.

– Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň ugrukdyryjy düşündirişleriniň kazyýetler tarapyndan ýerine ýetirilişine gözegçiligi amala aşyrmak;

– öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde Türkmenistanyň halkara şertnamalaryndan gelip çykýan meseleleri çözmek;

– Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygy tarapyndan Türkmenistanyň Prezidentiniň garamagyna girizmek üçin kazyýetleriň guralyşynyň meseleleri boýunça teklipleri işläp düzmek;

– kazylyga dalaşgärleri seçip almak we taýýarlamak, kazyýetleriň işgärleriniň hünärini ýokarlandyrmagyny amala aşyrmak;

– kazyýetleriň maddy-tehniki taýdan üpjün edilmegi we olaryň işlemegi üçin zerur şertleriň döredilmegi boýunça işi guramak;

– raýatlaryň tekliplerine, arzalaryna we şikâýatlaryna seretmek we olary kazyýetlerde kabul etmek boýunça işine gözegçiligi amala aşyrmak;

– kazylaryň garaşsyzlygyny üpjün etmäge gönükdirilen çäreleri işläp düzmek we amala aşyrmak;

– kazyýetleriň işiniň guramaçylyk taýdan üpjün edilmegini amala aşyrmak;

– Türkmenistanyň kanunçylygynda özüne berlen başga ygtyýarlyklary amala aşyrmak ýaly ygtyýarlyklar degişlidirler (8-nji çyzga seret).

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisi.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisi Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygyndan, Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygynyň birinji orunbasaryndan, orunbasarlaryndan we Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazylaryndan ybarat düzümde hereket edýär.

Türkmenistanyň Ýokary Kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň işleýiş tertibi «Kazyýet hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 42-nji maddasy bilen kadalaşdyrylýar. Görkezilen hukuk kadasyna laýyklykda Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisi zerurlyga görä, emma dört aýda bir gezekden az bolmadyk ýygylýkda çagyrylýar. Giňişleýin mejlisiň agzalaryna, Türkmenistanyň Baş

Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisi

(zerurlyga görä, emma dört aýda bir gezekden az bolmadyk ýygylkda çagyrylýar, mejlisiniň kararlary Giňişleýin mejlisiň ses bermäge gatnaşýan agzalarynyň sesleriniň köplügi bilen açyk ses bermek arkaly kabul edilýär)

9-njy çyzygy.

prokuroryna mejlise azyndan on baş gün galanda onuň çagyrylýan wagty we garamagyna girizilýän meseleler hakynda habar berilýär. Giňişleýin mejlisiň kararlarynyň taslamalary we kazyýet işleri

boýunça garşylyknamalaryň ýa-da netijenamalaryň göçürilen nusgalary Giňişleýin mejlisiň agzalaryna, Türkmenistanyň Baş prokuroryna, mejlise azyndan on gün galanda iberilýär. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň kararlary Giňişleýin mejlisiň ses bermäge gatnaşýan agzalarynyň sesleriniň köplügi bilen açyk ses bermek arkaly kabul edilýär. Giňişleýin mejlisiň kararlaryna Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygy we Giňişleýin mejlisiň kätibi tarapyndan gol çekilýär. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň kätibi Giňişleýin mejlisiň ygnaclaryny taýýarlamak boýunça işi ýerine ýetirýär, teswirnamanyň ýöredilmegini üpjün edýär we Giňişleýin mejlis tarapyndan kabul edilen kararlaryň ýerine ýetirilmegi üçin zerur bolan hereketleri amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumy

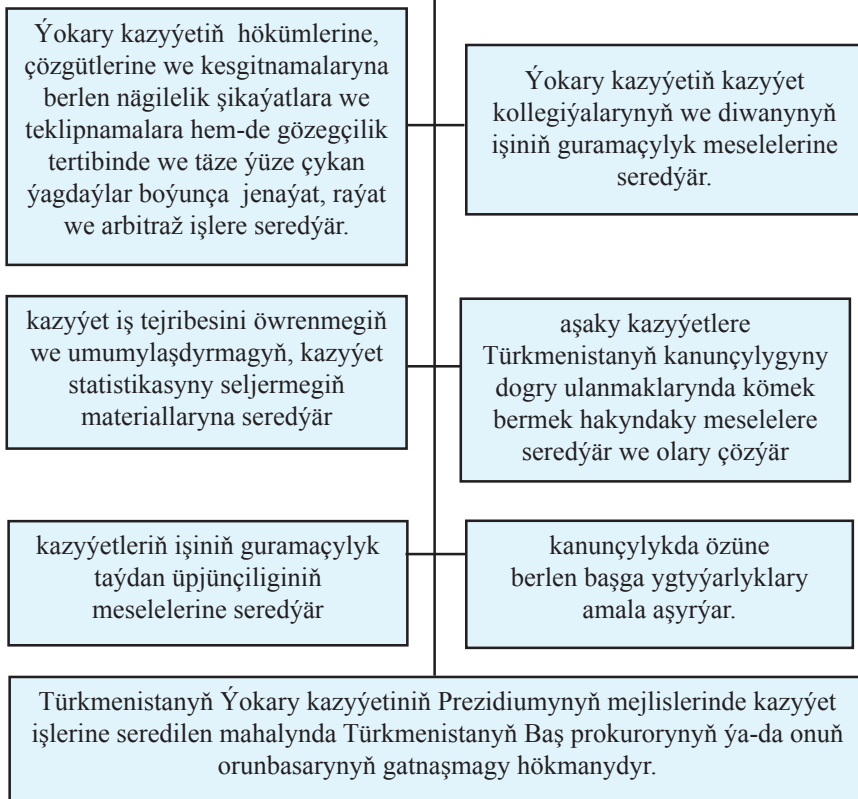
Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumy Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygyndan, başlygyň birinji orunbasaryndan we orunbasarlaryndan hem-de Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan kesgitlenen sandaky kazylaryndan ybarat düzümde döredilýär. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumyna girýän kazylaryň düzümi Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygynyň teklipnamasy boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tasjyklanylýar. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumynyň mejlislerinde kazyýet işlerine seredilen mahalynda Türkmenistanyň Baş prokurorynyň ýa-da onuň orunbasarynyň gatnaşmagy hökmanydyr. Prezidiumyň kararlary Prezidiumyň ses bermäge gatnaşýan agzalarynyň sesleriniň köplügi bilen kabul edilýär we başlyklyk ediji tarapyndan gol çekilýär. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumy öz ygtyýarlyklarynyň çäginde:

1) Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň hökümlerine, çözügütlere we kesgitnamalaryna berlen nägilelik şikâyatlaryna we teklipnamalara seredýär;

2) öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde gözegçilik tertibinde we täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça jenaýat, raýat we arbitraž işlerine seredýär;

Ýokary kazyýetiň Prezidiumy

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumy Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygyndan, başlygyň birinji orunbasaryndan we orunbasarlaryndan hem-de Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan kesgitlenen sandaky kazylaryndan ybarat düzümde döredilýär. Prezidiumyň kararlary Prezidiumyň ses bermäge gatnaşýan agzalarynyň sesleriniň köplügi bilen kabul edilýär we başlyklyk ediji tarapyndan gol çekilýär.

10-nji çyzgy.

3) kazyýet iş tejribesini öwrenmegiň we umumylaşdyrmagyň, kazyýet statistikasyny seljermegiň materiallaryna seredýär;

4) Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazyýet kollegiýalarynyň we diwanynyň işiniň guramaçylyk meselelerine seredýär;

5) kazyýetleriň işiniň guramaçylyk taýdan üpjünçiliginiň meselelerine seredýär;

6) aşaky kazyýetlere Türkmenistanyň kanunçylygyny dogry ulanmaklarynda kömek bermek hakyndaky meselelere seredýär we olary çözüär;

7) Türkmenistanyň kanunçylygynda özüne berlen başga ygtyýarlyklary amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazyýet kollegiýalary

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisi tarapyndan Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazylaryndan Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň raýat işleri boýunça, arbitraž işleri boýunça we jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýalary tassyklanylýar. Kazyýet kollegiýalaryna Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygynyň birinji orunbasary we orunbasarlary tarapyndan ýolbaşçylyk edilýär.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazyýet kollegiýalary öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde birinji basgançakly kazyýet hökmünde, nägilelik tertibinde, gözegçilik tertibinde we täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça işlere seredýärler. Kazyýet kollegiýalary kazyýet iş tejribesini öwrenýärler we umumylaşdyrýarlar, kazyýet statistikasyny seljerýärler hem-de Türkmenistanyň kanunçylygynda özlerine berlen beýleki ygtyýarlyklary amala aşyrýarlar. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygy zerur bolan halatlarda bir kazyýet kollegiýanyň kazylaryny başga bir kazyýet kollegiýanyň düzüminde işlere seretmek üçin çekmäge haklydyr¹.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň raýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy, arbitraž işleri boýunça kazyýet kollegiýasy we jenaýat işleri boýunça kazyýet kollegiýasy – birinji basgançakly kazyýet hökmünde raýat we jenaýat işlerine seredýärler; nägilelik, hususy şikâyatlar, tekliplnamalar we garşylyknamalar boýunça raýat, arbitraž we jenaýat işlerine nägilelik tertibinde seredýärler; gözegçilik tertibinde garşylyknamalar boýunça raýat, arbitraž we jenaýat işlerine

¹ Kazyýet hakynda Türkmenistanyň Kanunynyň 45-nji maddasy.

seredýärler; täze ýüze çykan ýagdaýlara görä, birinji basgançak boýunça öz çykaran çözümlerine, Türkmenistanyň Arbitraž kazyýetiniň çözümlerine, şeýle hem birinji basgançakly kazyýetiň çözümini üýtgeden ýa-da täze çözümler çykaran welaýat kazyýetleriniň we welaýat hukukly şäher kazyýetleriniň nägilelik ýa-da gözegçilik basgançakly raýat işleri baradaky kesgitnamalaryna täzeden seretmek hakyndaky işe gatnaşan adamlaryň arzalaryna seredýärler; Türkmenistanyň Arbitraž kazyýeti, welaýat kazyýetleri we welaýat hukukly şäher kazyýetleri tarapyndan çykarylýan kararlar, höküm, çözümler ýa-da kesgitnamalar barada täze ýüze çykan ýagdaýlar boýunça prokuroryň netijenamalary esasynda jenaýat, raýat we arbitraž işlerine seredýärler; kazyýetleriň Türkmenistanyň halkara şertnamalaryna laýyklykda başga döwletleriň kazyýetleriniň aýry-aýry iş ýörediş hereketlerini amala aşyrmak hakyndaky tabşyryklaryny ýerine ýetirenlerinde beýleki döwletleriň iş ýörediş kanunçylygynyň ulanylmak mümkinçiligi hakyndaky meseläni çözüýärler; kanunda öz ygtyýarlyklaryna degişli edilen başga meseleleri hem çözüýärler.

§ 7. Kazylaryň we kazyýet oturmaşlarynyň hukuk statusy

Kazylary bellemegiň, olary wezipeden boşatmagyň tertibi we olaryň ygtyýarlyklarynyň möhletleri Türkmenistanyň Kazyýet hakynda Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda amala aşyrylýar. Kanunynyň 61-nji maddasyna laýyklykda, Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygy Türkmenistanyň Mejlisiniň razylygy bilen Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan bellenilýär. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygynyň birinji orunbasary, orunbasarlary we kazylary, Türkmenistanyň Arbitraž kazyýetiniň başlygy we kazylary, welaýat kazyýetleriniň we welaýat hukukly şäher kazyýetleriniň, şeýle hem etrap kazyýetleriniň we etrap hukukly şäher kazyýetleriniň başlyklary, olaryň orunbasarlary we şol kazyýetleriň kazylary Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň başlygynyň tekliplamasy boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan bellenilýär. Eger kazynyň ygtyýarlylyk möhleti onuň kazyýet işine seredýän döwründe gutarýan

bolsa, onuň ygtyýarlyklary şol iş seljerilip gutarylýança saklanýar. Kazylaryň ygtyýarlylyk möhleti gutarandan soň, olar salgylanýan kanunymyzyň 73-nji maddasynda görkezilen ýagdaýlar bolmadyk mahalynda hem-de kazylaryň kwalifikasion kollegiýalarynyň geçirýän hünär synagynyň netijelerine laýyklykda ol täzeden kazylyga bellemäge hödürlenýär.

«Kazyýet hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 59-njy maddasyna laýyklykda etrap kazyýetiniň we etrap hukukly şäher kazyýetiniň kazylygyna:

- 25 ýaşy dolan;
- ýokary ýuridik bilimi bolan;
- ýuridik hünäri boýunça azyndan iki ýyl iş döwri bolan;
- hünär dereje synagyndan geçen;

Türkmenistanyň raýaty bellenip bilinýär.

Ýokarky kazyýetleriň we Türkmenistanyň Arbitraž kazyýetiniň kazylygyna:

- 25 ýaşy dolan;
- ýokary ýuridik bilimi bolan;
- ýuridik hünäri boýunça azyndan üç ýyl, şol sanda, düzgün boýunça, kazy hökmünde azyndan iki ýyl iş döwri bolan;
- hünär dereje synagyndan geçen;
- Türkmenistanyň raýaty bellenip bilinýär.

Kanuna laýyklykda, administratiw we ýerine ýetiriş önümçiligi boýunça kazylyga 22 ýaşyny dolduran, ýokary ýuridik bilimi bolan we hünär dereje synagyny tabşyran Türkmenistanyň raýaty bellenip bilinýär.

Bu kazylar hem Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygynyň tekliplamasy boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan baş ýyl möhlete bellenýärler.

Türkmenistanyň kazyýet ulgamlarynda adyl kazyýetligi amala aşyrmakda birinji basgançakly kazyýet seljerişinde kazyýet mejlisine başlyklyk ediji kazy bilen deň hukukly kazyýet oturdaşy hökmünde ýaşy 25-den pes bolmadyk islendik Türkmenistanyň raýaty saýlanyp ýa-da bellenip bilinýär.

Etrap kazyýetleriniň we etrap hukukly şäher kazyýetleriniň kazyýet oturdaşlary raýatlaryň işleýän ýa-da ýaşayan ýerlerinde ýyg-naklarda açyk ses bermek arkaly saýlanýarlar. Etrap kazyýetleriniň we etrap hukukly şäher kazyýetleriniň kazyýet oturdaşlarynyň saý-lawlaryny geçirmekligi etraplaryň we etrap hukukly şäherleriň hä-kimleri gurayarlar.

Welaýat kazyýetleriniň we welaýat hukukly şäher kazyýetleriniň kazyýet oturdaşlary welaýatlaryň we welaýat hukukly şäherleriň hä-kimleri tarapyndan bellenýärler. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiň kazyýet oturdaşlary Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan bellenýär.

Kazyýet oturdaşlarynyň ygtyýarlyklarynyň möhleti – baş ýyl. Eger bu möhlet kazyýet işine seredilýän döwürde tamamlansa, olaryň ygtyýarlyklary iş seljerilip gutarylýança saklanyp galýar.

Kazyýet oturdaşlary ýylda iki hepdeden köp bolmadyk nobat-lylyk tertibinde kazyýetde borçlaryny ýerine ýetirmäge çagyrylýar, bu möhletiň olaryň gatnaşmagynda başlanan kazyýet işine seredilip gutarylmagynyň zerurlygy bilen uzaldylan halatlary muňa girmeýär.

Türkmenistanyň Konstitusiyasyna laýyklykda ähli kazyýetleriň kazylary Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan baş ýyl möhlet bilen bellenilýär. Emma kazylar kanunylygyň bozulmagy ýa-da öz ýokary adyna sygyşmaýan abraýdan düşürýän etmişi edendigi üçin, şeýle hem kazyýetiň olar babatda çykaran we kanuny güýje giren aýyplaw hökümi esasynda möhletinden öň ygtyýarlyklaryndan mahrum edilip bilinýändir. Şonuň ýaly-da kazylar işini dowam etmäge päsgel berýän saglyk ýagdaýy boýunça, başga işe geçmegi bilen baglanyşykly ýa-da öz islegi boýunça hem öz wezipelerini ýerine ýetirmekden möhletinden öň boşadylyp bilinýärler. Kazynyň ygtyýarlyklaryndan mahrum edil-megi Kazylaryň kwalifikasion kollegiýasynyň netijenamasyny hasaba almak bilen Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan amala aşyrylýar. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Başlygy Türkmenistanyň Mejlisiniň razylygy bilen Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan eýe-leýän wezipesinden boşadylýar. Türkmenistanyň ähli kazylarynyň möhletinden öň boşadylmagy Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan amala aşyrylýar.

Etrap kazyýetleriniň we etrap hukukly şäher kazyýetleriniň kazyýet oturdaşlarynyň ygtyýarlyklaryndan mahrum edilmegi we möhletinden öň boşadylmagy kazyýet oturdaşynyň saýlanan ýeri boýunça raýatlaryň ýygnaclary tarapyndan, ýokarky kazyýetleriň kazyýet oturdaşlary bolsa, degişlilikde olary wezipä bellän häkimler we Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan amala aşyrylýar.

Kazy we kazyýet oturdaşlary adyl kazyýetligi amala aşyrmak üçin zerur bolan häkimiýet ygtyýarlyklaryna we hukuklaryna eýelik edýärler. Bu ygtyýarlyklar «Kazyýet hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 63-nji maddasynda kesgitlenýär, olar şulardyr:

– wezipeli adamlardan we raýatlardan kazyýetiň kanun tarapyndan üstlerine ýüklenen borçlary bilen baglanyşykly kararlaryny ýerine ýetirmeklerini talap etmäge;

– kärhananyň, edaranyň, guramanyň wezipeli adamlaryna kanunynyň bozulmalaryna, hukuk bozulmalaryna getirýän sebäpleri we şertleri ýok etmek hakynda teklipnamalar girizmäge;

– eýeçiliginiň görnüşlerine garamazdan kärhanalardan, guramalardan we edaralardan we jemgyýetçilik birleşiklerinden maglumat soramaga;

– Kärhanalar, guramalar, edaralar we wezipeli adamlar kazynyň kazyýet işini amala aşyrmagy bilen baglanyşykly talaplaryny we görkezmelerini ýerine ýetirmäge, olaryň teklipnamalaryna we talapnamalaryna öz wagtynda jogap bermäge borçludylar;

– Kazy kazylaryň maslahatyna, şeýle hem gös-göni Türkmenistanyň Ýokary kazyýetine ara alnyp maslahatlaşylmagy üçin Türkmenistanyň kanunçylygyny ulanmak meseleleri boýunça ugrukdyryjy düşündirişleriň berilmegi barada resmi talap girizip biler.

Kanun tarapyndan kazy we kazyýet oturdaşlarynyň borçlary hem kesgitlenýär, «Kazyýet hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 64-nji maddasynda şeýle diýilýär:

– Kazy we kazyýet oturdaşlary degişlilikde raýat, arbitraž, jenaýat işleri we administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary hakyndaky işlere seredilen mahalynda kanunlaryň talaplaryny takyk ýerine ýetirmäge, raýatlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň, olaryň namysynyň we mertebesiniň, kanun tarapyndan goralýan döwlet we jemgyýetçilik

bähbitleriniň goralmagyny, ýokary medeniýetliligi we kazyýet işiniň terbiýeleýjilik täsirini üpjün etmäge, adalatly we ynsanperwer bolmaga borçludylar;

– Kazy öz ygtyýarlyklaryny ýerine ýetiren mahalynda, şeýle hem gullukdan daşarky gatnaşyklarynda kazyýet häkimiýetiniň abraýyny, kazynyň mertebesini ýa-da onuň obýektiwligine, adalatlylygyna we tarapgöý dälligine şübhe döredip biljek ähli zatlardan gaça durmalydyr;

– Kazy kazyýet oturmaşlaryny seredilmäge degişli işler bilen, Türkmenistanyň kanunçylygy we onuň ulanylyş tejribesi bilen deslapdan tanyşdyrmaga, olara öz ygtyýarlyklaryny amala aşyrmaklarynda başga kömegi bermäge borçludyr;

– Kazylaryň we kazyýet oturmaşlarynyň kazylaryň maslahatynyň syryny we ýapyk kazyýet mejlisleri geçirilende alnan maglumatlary ýaýratmaga haklary ýokdur,

– Kazyýet oturmaşlary **adyl kazyýetligi** amala aşyrmak boýunça wezipelerini ýerine ýetirmek üçin kazyýete öz wagtynda gelmäge borçludylar. Kazyýete çagyrmak kazyýet oturmaşynyň işleýän ýa-da okaýan edarasynyň, guramasynyň, kärhanasynyň ýolbaşçylygy üçin hökmanydyr.

III BAP. PROKUROR GÖZEGÇILIGI WE PROKURATURA EDARALARY

§ 1. Prokuror gözegçiligiň düşüňjesi, wezipeleri we esasy ugurlary

Prokuraturanyň işiniň binýatlaýyn hukuk esaslary Türkmenistanyň Konstitusiyasynda berkidilip, anyk wezipeleri, maksatlary we ugurlary, guralyşynyň we işiniň ýörelgeleri «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynda doly beýan edilen. Türkmenistanyň kanunlarynyň, Türkmenistanyň Prezidentiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň namalarynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlarynyň, takyk we birmeňzeş berjaý edilişine gözegçilik Türkmenistanyň Baş prokuroryna hem-de oňa tabyn prokurorlara ýüklenilýär. Prokuror kazyýetlerde işleriň garalmagyna kanunda bellenen esaslarda hem-de tertipde gatnaşýar. («Türkmenistanyň Prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň Kanunyň 1-nji maddasy). Gözegçilik wezipelerini ýerine ýetirip, prokurorlar agzalan döwlet edaralary, wezipeli adamlary we jemgyýetçilik guramalary tarapyndan öz işlerini amala aşyranlarynda kanunylyga esaslanmaklaryny şeýle hem özlere berlen hukuklaryna we ýüklenen borçlaryna laýyklykda hukuk tertibiniň, raýatlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň, döwletiň we jemgyýetiň bähbitleriniň goragyny degişli derejede üpjün etmeklerini gazanýarlar. Prokuror gözegçiligi – ministrlikleriň, beýleki döwlet edaralaryň dolandyryş, gözegçilik işinden tapawutlykda haýsy bolsa-da anyk bir dolandyryş pudagy bilen çäklendirilmän – umumy häsiýete eýe bolup, döwletiň tutuş çäginde amala aşyrylýar. Döwlet dolandyryş ulgamynyň çäginde ýokarda durýan edaralaryň öz tabynlygyndaky edaralaryň işiniň kanunylygyny amala aşyrylýan gözegçilik tabynlyk gatnaşyklary bilen aýrylmaz baglanyşykly bolup durýandyr. Ýagny dolandyryş ulgamynda gözegçilik amala aşyrylan ýolbaşçy edara tabynlygyndaky edaranyň içki önümçilik, hojalyk işine gatyşyp bilýärler, şeýle hem ýokarda durýan edara öz tabynlygyndaky edaralaryň, guramalaryň we wezipeli adamlaryň kanuna laýyk gelmeýän namalaryny sökýärler.

Prokuratura edaralar we guramalar bilen hiç-hili tabynlylyk gatnaşyklary bilen bagly däldir, şol sebäpli hem prokuror gözegçiligini amala aşyrannda prokuratura beýleki edaralaryň, guramalaryň dolandyryş meselelerine, içki-hojalyk işine gatyşmaýar. Prokuroryň hut özi edaralaryň, guramalaryň işine rewiziýa barlagyny geçirmeýär, bikanun namalary ýatyrmaýar¹, ol diňe kanuna garşy gelýän hereketlere dürli täsir ediş namalary getirmegiň üsti bilen täsir edip bilýär. Emma kanunylygy pugtalandyrmak boýunça uly ygtyýarlyklary bolan häkimiýet edarasy hökmünde, prokuror jenaýaty eden islendik adamyň garşysyna jenaýat işini gozgap bilýär.

Döwletimizde kanunylygy we hukuk tertibini berkitmek kanunyň bozulmagyny ýüze çykarmak, olaryň sebäplerini we şertlerini aradan aýyrmak maksady bilen, tutuş ýurt möçberinde amala aşyrylýan prokuror gözegçiligini, ähli edaralar, guramalar, wezipeli adamlar we raýatlar tarapyndan kanunlaryň takyk we birmeňzeş berjaý edilmegini üpjün edýär.

Prokuraturanyň wezipeleri «Türkmenistanyň prokuraturasy haýynda» Türkmenistanyň kanunynyň 3-nji maddasynda anyk kesgitlenýär, ýagny prokuratura öz işini amala aşyryp aşakdakylary wezipe edinýär:

– kanunyň ähli zatdan ýokary tutulmagyny üpjün etmegi we kanunylygy pugtalandyrmagy;

– raýatlaryň durmuş-ykdysady, syýasy we gaýry hukuklaryny hem-de azatlyklaryny goramaklygy;

– döwlet häkimiýet, Ýaragly Güýçleriň we beýleki goşunlaryň, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň, kärhanalaryň, edaralaryň, guramalaryň, jemgyýetçilik birleşikleriniň hukuklaryny goramaklygy;

– önümçilik-hojalyk we täjirçilik işine gatnaşýanlaryň hukuklaryny goramaklygy.

Ýokardakylardan görnüşi ýaly prokuror gözegçiliginiň wezipeleri dürli-dürli jemgyýetçilik we şahsy gymmatlyklary hem-de eşretlikleri goramak bolup durýar. Prokuror bu wezipeleri amala aşyryp, diňe bir raýatlaryň, guramalaryň we edaralaryň hukuklaryny we bähbitlerini

¹ Operativ-agtaryş işini, anyklaýşy we deslapky derňewi amala aşyrylan edaralaryň, wezipeli adamlaryň namalary muňa girmeýär.

goraman, eýsem, tutuş jemgyýetimiziň we döwletimiziň esaslaryny pugtalandyrýar.

Kanunçylyga laýyklykda («Türkmenistanyň prokuraturasy haýynda» Türkmenistanyň kanunynyň 3-nji maddasy) prokuratura öz işini aşakdaky ugurlar boýunça amala aşyrýar:

– Türkmenistanyň raýatlarynyň, daşary ýurt raýatlarynyň we raýatlygy ýok adamlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň berjaý edilişine gözegçiligi;

– döwlet häkimiýet, harby dolandyryş, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary, kärhanalary, edaralary, guramalary, jemgyýetçilik birleşikleri, önümçilik-hojalyk we täjirçilik işine gatnaşýanlar we raýatlar tarapyndan kanunlaryň we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň ýerine ýetirilişine umumy gözegçiligi;

– operatiw-agtaryş işini, anyklaýyş we deslapky derňewi amala aşyrýan edaralar tarapyndan Türkmenistanyň kanunçylygynyň ýerine ýetirilişine gözegçiligi;

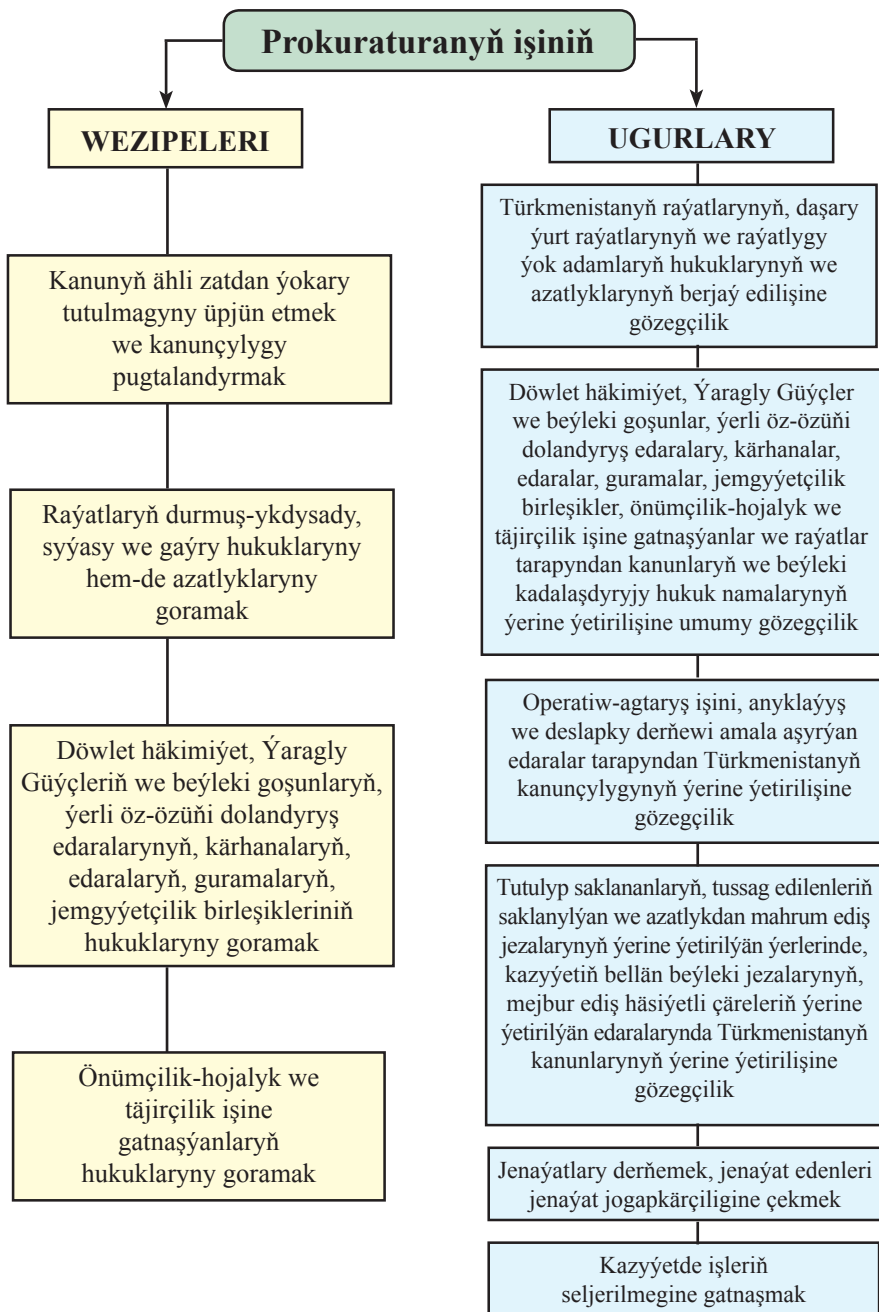
– tutulyp saklananlaryň, tussag edilenleriň saklanylýan we azatlykdan mahrum ediş jezalarynyň ýerine ýetirilýän ýerlerinde, kazyýetiň bellän beýleki jezalarynyň, mejbur ediş häsiýetli çäreleriň ýerine ýetirilýän edaralarynda Türkmenistanyň kanunlarynyň ýerine ýetirilişine gözegçiligi;

– kanunlarda göz önünde tutulan halatlarda jenaýaty derňemegi, jenaýat edenleri jenaýat jogapkärçiligine çekmegi;

– kazyýetde işleriň seljerilmegine gatnaşmagy (*11-nji çyzgy*).

Prokuratura şeýle hem öz ygtyýarlyklarynyň çygyryna girýän ugurlar boýunça kanunlary we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalarynyň taýýarlanylmagyna gatnaşýar.

Prokuratura işiniň sanalyp geçilen ugurlarynyň içinden ilkinji üçüsi kanunlaryň berjaý edilişine prokuror gözegçiliginiň esasy pudaklaryny emele getirýärler.

11-nji çyzgy.

Bu prokuror gözegçilik pudaklary öz aralarynda mazmunlary we häsiýetleri boýunça tapawutlanyp, olaryň amala aşyrylmagy «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanuny, konstitusiýa, administratiw, jenaýat, raýat, iş ýörediş, ýerine ýetiriş hukuk pudaklarynyň kadalary bilen kadalaşdyrylýar.

Geliň, olaryň üstünde has giňişleýin durup geçeliň.

Umumy gözegçilik

Döwlet häkimiýet, harby dolandyryş, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary, kärhanalary, edaralary, guramalary, jemgyýetçilik birleşikleri, önümçilik-hojalyk we täjirçilik işine gatnaşýanlar we raýatlar tarapyndan kanunlaryň we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň ýerine ýetirilişine prokuratura edaralary tarapyndan amala aşyrylýan gözegçilik – prokuror gözegçiliginiň özbaşdak pudagy bolup, kanunalaýyklykda «umumy gözegçilik» diýen adalga bilen aňladylýar. Prokuror gözegçiliginiň bu pudagyň ýokarda görkezilen adalga bilen aňladylmagy, ony prokuror gözegçiliginiň beýleki pudaklaryndan tapawutlandyrmaga mümkinçilik döredýär.

Umumy gözegçiligiň wezipeleri şu aşakdakylary üpjün etmekden ybarat:

– ýokarda görkezilen ýuridiki we fiziki şahslar tarapyndan Türkmenistanyň kanunlarynyň, Türkmenistanyň Prezidentiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň namalarynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlarynyň takyk we birmeňzeş berjaý edilmegini;

– ýokarda görkezilen edaralar we wezipeli adamlar tarapyndan çykarylýan hukuk namalarynyň Türkmenistanyň kanunlaryna we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna laýyk gelmegini;

– raýatlaryň kanunda bellenilen hukuklarynyň we azatlyklarynyň berjaý edilmegini;

– kanun bozulmalarynyň amala aşyrylmagyna ýardam edýän ýagdaýlary düzetmek, bozulan hukuklary dikeltmek üçin çäreleriň görülmegini.

Umumy gözegçiligiň önünde duran bu wezipeleri amala aşyrmak üçin prokuroryň kanun tarapyndan anyk kesgitlenýän ygtyýarlyklary

bar. «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 38-nji maddasyna laýyklykda prokurorlar gözegçilik işini amala aşyrmak bilen baglanyşykda kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň çäğine we jaýyna gulluk şahsyýetnamasyny görkezmek bilen girip bilýärler, olaryň döwlet syry hasaplanmaýan resminamalary we maglumatlary bilen tanşyp, kanun bozulmalarynyň maglumatlary hakynda prokuratura edaralaryna gelip gowşan habar bilen baglanyşykly kanunlaryň ýerine ýetirilişini barlap bilýärler.

Ondan başga-da prokurorlar öz ygtyýarlyklarynyň çäginde ýolbaşçylardan we beýleki wezipeli adamlardan kanunylygyň ýagdaýy we ony üpjün etmek boýunça kabul edilýän çäreler hakynda zerur resminamalaryň, maglumatlaryň, hasabat we beýleki maglumatlaryň berilmegini talap edip bilýär. Prokuror tarapyndan talap edilýän maglumat oňa Türkmenistanyň kanunlarynda bellenen tertipde prokuror tarapyndan görkezilen möçberlerde we möhletlerde tölegsiz berilmelidir. Şunlukda, prokuror Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen halatlarda talap edilen maglumatda bar bolan döwlet we beýleki syryň aýan edilmezligini üpjün etmäge borçludur.

Prokurorlar gözegçiligindäki we tabynlygyndaky kärhanalaryň, edaralaryň, guramalaryň we tabynlygyndaky wezipeli adamlaryň işine barlaglaryň we derňewleriň geçirilmegini, hünärmenleriň berilmegini we seljermeleriň geçirilmegini, öz ygtyýarlyklaryna laýyklykda prokuratura gelip gowşan maglumatlaryň, ýüztutmalaryň barlaglarynyň geçirilmegini ýolbaşçylardan we beýleki wezipeli adamlardan talap edip bilýärler. Wezipeli adamlar barlaglary we derňewleri geçirmek hakynda prokuroryň talaplaryny ýerine ýetirmäge haýal etmän girişmäge borçludylar.

Zerur halatlarda prokurorlaryň wezipeli adamlary we raýatlary çagyryp, kanun bozulmalary barada olardan dilden we ýazmaça düşündirişler talap etmäge hukuklary hem bardyr.

Prokuror barlaglaryň netijesinde wezipeli adamlaryň Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelýän hukuk namalaryny ýa-da hereketlerini ýüze çykarsa, olar barada garşylyknama getirýär.

Türkmenistanyň kanunçylygynyň göz-görtele bozulmalaryny düzetmek hakynda tabşyryknama çykarýar.

Türkmenistanyň kanunçylygynyň bozulmagyna ýol beren döwlet dolandyryş edaralaryna we edaralaryň, kärhanalaryň, guramalaryň ýolbaşçylaryna ýa-da kanun bozulmalaryny we olary amala aşyrmaga ýardam eden sebäpleri we şertleri düzetmek hakynda ýokarda durýan edara – teklipnama berýär.

Bulardan başga-da prokuror öz ygtyýarlyklarynyň çäginde jenaýat işini gozgamak, düzgün-nyzam önümçiligini we administratiw hukuk tertibiniň bozulmalarynyň önümçiligini gozgamak hakynda kanunda bellenilen tertipde karar çykarýar. Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan esaslar boýunça we tertipde raýatlaryň we döwletiň, kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň hukuklaryny hem-de kanuny bähbitlerini goramak üçin kazyýete ýüz tutýar.

Prokuror gözegçiliginiň beýleki ugurlaryndan tapawutlylykda umumy gözegçilik kanunlaryň ägirt uly köpçüliginiň amal edilmegini öz içine alýan köptaraplaýyn we giň ugurdyr. Anyklaýyş we deslapky derňew edaralarynyň, kazyýetleriň, şeýle-de kazyýetiň belän jeza çärelerini ýerine ýetirýän edaralaryň işini düzgünleşdirýän kanunlaryň berjaý edilişine gözegçilik etmek – bular prokuror gözegçiliginiň aýratyn ugurdyr.

Operatiw-agtaryş işini, anyklaýyş we deslapky derňewi amala aşyrýan edaralaryň kanunlary ýerine ýetirişine prokuror gözegçiligi

Prokuraturanyň işiniň esasy ugurlarynyň biri-de Türkmenistanda jenaýatçylyga garşy göreş alyp barýan operatiw-agtaryş işini, anyklaýyş we deslapky derňewi amala aşyrýan edaralaryň kanunlaryň ýerine ýetirilişine prokuror gözegçiligini etmeklikdir. Türkmenistanyň çäklerinde operatiw-agtaryş işlerini amala aşyrmaga hukukly edaralaryň sanawy «Operatiw-agtaryş işleri hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda takyk kesgitlenýär. Anyklaýyş işlerini içeri işler edaralary, milli howpsuzlyk edaralary, Türkmenistanyň neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy, Döwlet serhet gullugynyň bölümleriniň we birikmeleriniň serkerdeleri, şeýle hem kanun tarapyndan anyklaýyş geçirmek borçlary üstüne ýüklenen beýleki edaralar we

wezipeli adamlar geçirip bilýärler. Anyklaýyş edaralaryň takyk sanawy Türkmenistanyň JIÝK-niň 76-njy maddasynda kesgitlenilýär.

Türkmenistanyň JIÝK-niň 222-nji maddasynda jenaýat işleri boýunça deslapky derňewiň prokuraturanyň, içeri işler, milli howpsuzlyk we neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugynyň edaralarynyň sülçüleri tarapyndan geçirilýändigini kesgitlenilýär.

Bu ugur boýunça prokuror gözegçiligi amala aşyrmagyň baş maksady – operativ-agtaryş işini, anyklaýyşy we deslapky derňewi amala aşyryan ähli edaralar tarapyndan kanunçylygyň talaplarynyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek bolup durýar. Şol maksada laýyklykda prokuror gözegçiliginiň önünde:

– şahsyýeti, döwleti we ýuridik şahslary jenaýatçylykly kast emelerden goramagy üpjün etmek;

– jenaýatlar hakyndaky arzalaryň we habarlaryň çözülmeginiň, operativ-agtaryş çärelerini ýerine ýetirmeginiň, Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde jenaýat işlerini gozgamagyň we ýatyrmagyň ýa-da jenaýat işleri boýunça önümçiligi togtatmagyň kanunda göz önünde tutulan tertibini berjaý etmek;

– derňewi geçirmeginiň we tussaglykda saklamagyň möhletlerini berjaý etmek;

– raýatlaryň jenaýat jogapkärçiligine bikanun çekilmegine ýol bermezlik;

– aýyplanýany paş edýän, onuň jogapkärçiligini ýeňilleşdirýän we agyrlaşdyrýan ähli ýagdaýlary hemmetaraplaýyn, doly we dogry barlamak hakynda Türkmenistanyň kanunlarynyň talaplaryny gysarnyksyz ýerine ýetirmek, iş ýöredişe gatnaşyjylaryň we beýleki raýatlaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini pugta berjaý etmek;

– jenaýatlaryň önüni almak, olaryň amala aşyrylmagyna ýardam edýän sebäpleri we şertleri ýok etmek boýunça çäreleri görmek ýaly wezipeler durýar.

Prokuror operativ-agtaryş işini, anyklaýyşy we deslapky derňewi amala aşyryan edaralaryň hereketleriniň kanunylygyna gözegçilik edende:

1) amala aşyrylan ýa-da taýýarlanýan jenaýatlar hakynda arzalary we habarlary kabul etmek, bellige almak we çözmek hakynda

Türkmenistanyň kanunçylygynyň talaplarynyň ýerine ýetirilişini barlaýar;

2) şol edaralardan barlamak üçin jenaýat işlerini, amala aşyrylan ýa-da taýýarlanylýan jenaýatlar baradaky, operatiw-agtaryş işiniň, anyklaýşyň, deslapky derňewiň barsy hakyndaky resminamalary, maglumatlary we beýleki maglumatlary talap edýär;

3) bu işi amala aşyrylan edaralar tarapyndan operatiw-agtaryş çärelerini geçirmegiň kanunylygyny barlaýar, operatiw-agtaryş çäreleri amala aşyrylanda kanunylygyň bozulmalaryny ýok etmek üçin çäreler görýär;

4) anyklaýşy we deslapky derňewi geçirýän adamlaryň hereketlerine we çözgütlerine bolan şikâýatlara seredýär we çözüär;

5) anyklaýşy, deslapky derňewi geçirýän we operatiw-agtaryş işini amala aşyrylan adamlar tarapyndan kanunylygyň bozulmalarynyň ýüze çykarylan maglumatlary boýunça prokuror, prokuror täsir ediş namalaryny getirip, Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan çärelerini görýär;

6) sülçüleriň we anyklaýşy geçirýän adamlaryň bikanun we esaslandyrylmadyk kararlaryny, şeýle hem derňew we anyklaýş edaralarynyň ýolbaşçylarynyň kanuna laýyk gelmeýän görkezmelerini we kararlaryny ýatyrýar;

7) jenaýaty derňemek hakynda, ätiýaçlyk çäresini saýlamak, üýtgetmek ýa-da ýatyrmak hakynda, jenaýatlary maddalaşdyrmak, aýry-aýry derňew hereketlerini geçirmek we jenaýatlary amala aşyran adamlary agtarmak hakynda ýazmaça görkezmeler berýär;

8) prokuroryň ýa-da prokuraturanyň sülçüsiniň önümçiliginde bar bolan işler boýunça aýry-aýry derňew hereketlerini amala aşyrmagy anyklaýş edaralaryna tabşyrýar;

9) adamyň tussag edilmegine, öý dökülmegine, poçta-telegraf hat-habarlaryň gozgamasyz edilmegine we onuň alynmagyna, telefon we beýleki gepleşikleriň, telegraf habarlarynyň diňlenilmegine, aýyplanýanyň wezipesinden çetleşdirilmegine Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde sanksiýa berýär;

10) Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen halatlarda we tertipde derňewiň, ätiýaçlyk çäresi hökmünde tussaglykda saklamagyň möhletini uzaldýar we belleýär;

11) Türkmenistanyň jenaýat iş ýörediş kodeksine laýyklykda goşmaça derňew geçirmek hakynda ýazmaça görkezmeler bermek bilen anyklaýyş we deslapky derňew edaralaryna jenaýat işlerini gaýtaryar;

12) Türkmenistanyň jenaýat iş ýörediş kodeksine laýyklykda anyklaýyş we deslapky derňew önümçiligine gatnaşmaga, şeýle hem özi islendik iş boýunça aýry-aýry derňew hereketlerini ýa-da doly möçberde derňew geçirmäge hukuklydyr;

13) işi bir edara we bir sülçi tarapyndan derňemek ýörelgesiniň durmuşa geçirilmegini Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde üpjün edýär, kanunda göz önünde tutulan halatlarda bolsa derňewiň has doly we dogry geçirilmegini üpjün etmek maksady bilen, işi başga edara ýa-da başga wezipeli adama bermek hakyndaky meseleleri çözüýär;

14) eger jenaýat işi derňelende Türkmenistanyň kanunçylygynyň bozulmagyna ýol berilse, onda anyklaýyş geçirýän adamy ýa-da sülçini anyklaýyş ýa-da deslapky derňewi mundan beýläk alyp bar-makdan çetleşdirýär;

15) Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde jenaýat işlerini gozgaýar, jenaýat işleri boýunça önümçiligi togtadýar, aýyp-law netijenamalaryny tassyklaýar, jenaýat işlerini kazyýete iberýär ýa-da jenaýat işlerini gozgamakdan ýüz dönderýär, jenaýat işlerini önümçilikden ýatyryar;

16) zerur halatlarda derňew we anyklaýyş edaralarynyň ýol-başçylaryndan kanunçylygyň bozulmalaryny düzetmek maksady bilen, özüne tabyn bolan edaralarda barlaglaryň geçirilmegini talap edýär¹.

Tutulyp saklanan adamlaryň saklanylýan ýerlerinde, deslapky tussag ýerlerinde jeza çäreleri hem-de kazyýetiň mejbur ediş häsiýetli bellän beýleki çäreleri ýerine ýetirilende Türkmenistanyň kanunçylygynyň berjaý edilişine prokuror gözegçiligi – bu prokuror gözegçiliginiň esasy ugurlarynyň biridir.

¹ «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 40-njy maddasy.

«Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunyň 49-njy maddasyna laýyklykda, bu gözegçilik tutulyp saklanan adamlaryň saklanylýan ýerlerinde, deslapky tussag ýerlerinde, düzediş edaralarynda we jeza çärelerini ýerine ýetirýän beýleki edarlarda saklanylmagynyň we kazyýet tarapyndan belleniýän mejbur ediş häsiýetli beýleki çäreleriň ýerine ýetirilmeginiň kanunylygyna, tutulyp saklanan, tussag edilen, azatlykdan mahrum edilen we mejbur ediş häsiýetli çäreler ulanylan adamlaryň Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenen hukuklarynyň hem-de borçlarynyň, olary saklamagyň tertibiniň we şertleriniň berjaý edilmegine, şeýle hem azatlykdan mahrum etmek bilen baglanyşykly bolmadyk jeza çäresiniň ýerine ýetirilmeginiň kanunylygyna gözegçilik etmegi öz içine alýar.

Prokuror gözegçiliginiň bu görnüşi beýlekilerden özüniň aýratynlygy bilen tapawutlanýar, bu aýratynlyk prokuroryň ygtyýarlyklary bilen bagly bolup durýar. Tutulyp saklanan adamlaryň saklanylýan ýerlerinde, deslapky tussag ýerlerinde, kazyýetde işi seredilenleriň hem-de kazyýetiň mejbur ediş häsiýetli bellän beýleki çäreleriniň ýerine ýetirilişiniň kanunylygyna gözegçiligi amala aşyranda prokuror:

– agzalan ýerlere zygyderli islendik wagtda baryp bilýär, olaryň islendik jaýlaryna päsgelçiliksiz girip bilýär;

– tutulyp saklananlardan, tussag edilenlerden, iş kesilenlerden ýa-da beýleki mejbur ediş häsiýetli çäreler ulanylanlardan düşündiriş alýar;

– adamyň tutulyp saklanylmagyna, administratiw taýdan tussag edilmegine, şeýle hem azatlykdan mahrum etmek görnüşindäki jeza çäresini çekmegine we jezanyň beýleki çärelerine ýa-da mejbur ediş häsiýetli çäreleriň ulanylmagyna esas bolan resminamalar bilen tanyşýar;

– azatlykdan mahrum ediliş ýerlerinde ýa-da beýleki jeza çäreleriniň we mejbur ediş häsiýetli çäreleriň ýerine ýetirilýän edaralarynda bikanun saklanylýan ýa-da kanunlaryň bozulmagy esasynda tutulyp saklanylan, deslapky tussag edilen her bir adamyň öz karary

bilen boşadýar, şeýle çäreleriň kazyýet edaralary tarapyndan ulanylyan halatlary muňa girmeyär;

– tutulyp saklanan adamlaryň saklanylyan, deslapky tussag we düzediş edaralarynyň şeýle hem jeza çärelerini ýerine ýetirýän beýleki edaralaryň ýolbaşçylarynyň buýruklarynyň we kararlarynyň şol edaralarda adamlary saklamagyň tertibini we şertlerini düzgünleşdirýän Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyk gelýändigini barlaýar, olar kanunlara laýyk gelmedik ýagdaýynda şeýle namalaryň ýerine ýetirilmegini togtadýar, olara garşylyknama getirýär, administrasiýa wekillerinden düşündiriş talap edýär;

– tutulyp saklanylan, administratiw taýdan tussag edilen, azatlykdan mahrum ediş jeza çäresi ulanylan adamlaryň, şeýle hem beýleki jeza çäreleri ýa-da mejbur ediş häsiýetli çäreler ulanylan adamlaryň döwlet edaralaryna, jemgyýetçilik birleşiklerine, döwlet wezipeli adamlara şikaýat we arzalar bilen ýüz tutmak barada kanunda göz önünde tutulan hukuklarynyň hem-de administrasiýanyň şikaýatlary we arzalary degişli ýerlerine bellenilen tertipde ibermek boýunça kanunyň talaplarynyň ýerine ýetirilişini barlaýar we administrasiýa tarapyndan kanunlaryň şu talaplary bozulan halatynda Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan çäreleri görýär;

– kanunyň talaplaryna laýyk gelmedik halatynda, tussag edilen, azatlykdan mahrum edilen adamlara berlen düzgün-nyzam temmisini ýatyrýar, öz karary bilen olary gabawhanadan haýal etmän boşadýar¹.

Bu ugurda gözegçilik edilýän edaralaryň aýratynlygyny hasaba almak bilen prokuror, tutulyp saklanan, tussag edilen, azatlykdan mahrum edilen we mejbur ediş häsiýetli çäreler ulanylan adamlaryň prokuroryň özüne we beýleki döwlet edaralaryna we wezipeli adamlara arza-şikaýat bilen ýüz tutmaga bolan hukuklarynyň berjaý edilişine has pugta gözegçilik edýär.

Tutulyp saklananlary, tussag edilenleri, azatlykdan mahrum edilenleri, mejbur ediş häsiýetli çärelere sezewar edilen adamlary ýa-da psihiatrik edaralara ýerleşdirilenleri saklamagyň Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan bellenilen tertibini we şertlerini ýerine ýetirmek hakynda prokuroryň karary we talaby administrasiýa tarapyndan,

¹ «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 40-njy maddasy.

şeyle hem azatlykdan mahrum etmek bilen baglanyşykly bolmadyk jeza çäresi bellenilen adamlar barada kazyýetiň çykaran hökümlerini ýerine ýetirýän edaralar tarapyndan ýerine ýetirilmegi hökmanydyr.

Kazyýetlerde işlere seredilende prokuroryň gatnaşmagy

Prokuratura işiniň esasy ugurlarynyň biri-de kazyýetlerde işlere seredilende prokuroryň gatnaşmagydyr. Prokuror öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde raýat, arbitraž, jenaýat işlerine birinji basgançakly kazyýetde, şeyle-de administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary baradaky işlere seredilende Türkmenistanyň kanunlarynda göz önünde tutulan halatlarda gatnaşýar. Kazyýetde işlere seredilende gatnaşýan prokuroryň ygtyýarlyklary Türkmenistanyň iş ýörediş kanunçylygy¹ bilen kesgitlenilýär.

Mysal üçin, prokuror kazyýetde döwlet aýyplaýjysy hökmünde çykyş edýär we döwlet aýyplawyny goldamak arkaly kanunçylygyň talaplaryna we işiň ähli ýagdaýlarynyň hemme taraplaýyn, doly we dogry derňelmegine esaslanan öz içki ynam-ygtykatyna goldanýar. Eger prokuror kazyýetiň seljerişi netijesinde kazyýetde işi seredilýäne bildirilýän aýyp tassyklanmady diýen netijä gelse, onda ol ony aýyplamakdan ýüz dönderýär².

Prokuror kazyýetiň mejlisinde işler seredilende:

1) kazyýetiň jenaýat işler boýunça serenjam mejlisine, kazyýetde birinji basgançak boýunça raýat, arbitraž we jenaýat işleri seljerilende gatnaşýar;

2) raýat, arbitraž we jenaýat işlerine nägilelik we gözegçilik tertibinde garalanda öz pikirini aýdýar;

3) kazyýetiň Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelýän kararlaryna hususy, nägilelik we gözegçilik tertibindäki tekliplnamalary we garşylyknamalary getirýär we olary kazyýetde seredilýänçä yzyna almaga hukuklydyr.

¹ Türkmenistanyň iş ýörediş kanunçylygy diýlende, esasan, Jenaýat we Raýat iş ýörediş, Arbitraž iş ýörediş kodekslerine we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna düşünilýär.

² Türkmenistanyň JÝK-nyň 356-njy maddasy; «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 44-nji maddasy.

Kanuna laýyklykda, degişli etrap, etrap hukukly şäher, welaýat we welaýat hukukly şäher, harby prokurory kazyýetiň kanuny güýje girmedik hökümleri, çözümleri, kesgitnamalary we kararlary barada degişlilikde ýokardaky kazyýete hususy ýa-da nägilelik tertibindäki tekliplama ýa-da garşylyknama bermäge haklydyrlar. Prokuroryň kömekçileri, müdirliгиň prokurorlary, bölümiň prokurorlary bolsa diňe özleriniň gatnaşan işleri boýunça kazyýet namalaryna hususy ýa-da nägilelik tertibindäki tekliplama getirip bilýärler.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumynyň we Giňişleýin mejlisiniň kararlaryna, Türkmenistanyň islendik kazysynyň ýa-da kazyýetiniň hökümlerine, çözümlerine, kesgitnamalaryna we kararlaryna garşylyknama kanuny güýjüne girmedik hökümleriň we kesgitnamalaryň üstünden bolsa nägilelik tertibinde tekliplama ýa-da hususy tekliplama getirmek hukugy Türkmenistanyň Baş prokuroryna degişlidir. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumynyň, Giňişleýin mejlisiniň kararlaryndan başga, Türkmenistanyň islendik kazysynyň ýa-da kazyýetiniň hökümlerine, çözümlerine, kesgitnamalaryna we kararlaryna garşylyknama, kanuny güýjüne girmedik hökümleriň we kesgitnamalaryň üstünden bolsa nägilelik tertibinde tekliplama ýa-da hususy tekliplama getirmek hukugy Türkmenistanyň Baş prokurorynyň orunbasarlaryna degişlidir¹.

Türkmenistanyň Baş prokurory Türkmenistanyň islendik kazysynyň ýa-da kazyýetiniň garşylyknama getirilen höküminiň, çözüminiň, kesgitnamasynyň we kararynyň, onuň orunbasarlary bolsa Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Prezidiumynyň we Giňişleýin mejlisiniň kararlaryndan başga, Türkmenistanyň islendik kazysynyň ýa-da kazyýetiniň garşylyknama getirilen höküminiň, çözüminiň, kesgitnamasynyň we kararynyň ýerine ýetirilmegini iş gözegçilik tertibinde çözülýänçä togtatmaga hukuklydyr.

Türkmenistanyň Baş prokurorynyň raýat, arbitraž we jenaýat işlerine, administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary hakyndaky işleriň seredilmegi bilen baglanyşykly kanunlary ulanmak meseleleri barada kazyýetlere ugrukdyryjy düşündirişler bermek hakynda

¹ «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 46-njy maddasy.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň seretmegine tekliplnama girizmäge hukugy bardyr.

§2. Prokuratura edaralaryň ulgamy we gurluşy

Türkmenistanyň prokuratura edaralarynyň ulgamy – bu Türkmenistanyň Konstitusiýasynda berkidilen demokratik ýörelgeleriň esasynda hem-de ýurdumyzyň dolandyryş-çäk gurluşyna we döwlet dolandyryşynyň möhüm pudaklaryna laýyklykda guralyp, Türkmenistanyň Baş prokurorynyň ýolbaşçylygynda hereket edýän prokuratura edaralarynyň ýeke-täk merkezleşdirilen toplumdur.

«Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 14-nji maddasyna laýyklykda prokuratura edaralarynyň ulgamy şulardan ybaratdyr:

- 1) Türkmenistanyň Baş prokuraturasy;
- 2) welaýatlaryň, welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalary;
- 3) etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň prokuraturalary;
- 4) harby prokuraturalar;
- 5) ýöriteleşdirilen prokuraturalar (12-nji çyrga seret).

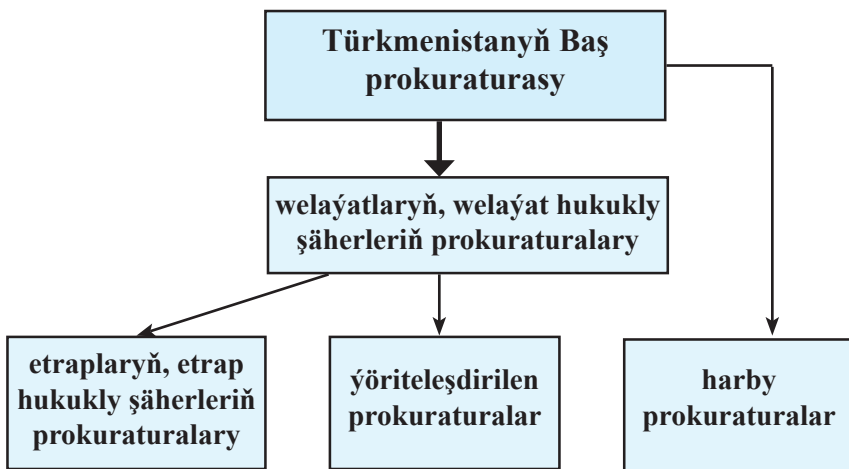
Prokuraturanyň ýerlerdäki edaralaryny döretmeklik, üýtgedip guramaklyk we ýatyrmaklyk bilen bagly meseleler Türkmenistanyň Baş prokurorynyň tekliplnamasy boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan çözülýändir.

Türkmenistanyň prokuratura edaralarynyň ulgamyna prokuratura edaralaryna ýolbaşçylyk edýän, olaryň işini guraýan we gözegçilik edýän Türkmenistanyň Baş prokurory ýolbaşçylyk edýändir.

Ýurdumyzyň dolandyryş-çäk gurluşyna laýyklykda prokuratura edaralaryň ulgamy üç düzüm bölekden ybarat bolup durýar.

Prokuratura edaralarynyň ulgamynyň birinji we esasy düzüm bölegi bu etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň prokuraturalary bolup durýarlar. Mysal üçin: *Baharly etrap prokuraturasy; Magtymguly etrap prokuraturasy; Atamyrat etrap prokuraturasy; Türkmenbaşy şäher prokuraturasy; Magdanly şäher prokuraturasy.* Bu prokuratura edaralary welaýatlaryň we welaýat hukukly şäherleriň düzümünde

Prokuratura işiniň maksatlary we ugurlary

Prokuraturanyň ýerlerdäki edaralaryny döretmek, üýtgedip guramak we ýatyrmak Türkmenistanyň Baş prokurorynyň teklipnamasy boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan amala aşyrylýar.

12-nji çyzgy.

döredilýär we deňişlilikde olara tabyn bolýarlar. Prokuratura edaralarynyň ulgamynyň ikinji düzüm bölegini welaýatlaryň, welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalary düzýärler. Mysal üçin: *Balkan welaýat prokuraturasy*; *Daşoguz welaýat prokuraturasy*; *Aşgabat şäher prokuraturasy*.

Üçünji düzüm bölegini Türkmenistanyň Baş prokuraturasy emele getirýär. Türkmenistanyň Baş prokuraturasyna prokuraturalaryň ählisi: welaýatlaryň, welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalary; etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň prokuraturalary; harby prokuraturalar; ýöriteleşdirilen prokuraturalar tabyn bolup durýar.

Ýokarda belleýşimiz ýaly, **Türkmenistanyň Baş prokuraturasyna** Türkmenistanyň Baş prokurory ýolbaşçylyk edýär, onuň birinji orunbasary, orunbasarlary, uly kömekçileri we kömekçileri hem bolýar. Orunbasarlaryň arasynda wezipe borçlaryny bölmek Baş prokuror tarapyndan amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Konstitusiyasyna laýyklykda Türkmenistanyň Baş prokurorynyň wezipä bellenilmegi we wezipeden boşadylmagy Türkmenistanyň Mejlisiniň razylygy bilen Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan amala aşyrylýar. Türkmenistanyň Baş prokurory aşakdaky ýagdaýlarda wezipesinden boşadylýp bilinýär:

- ygtyýarlyk möhleti tamamlananda;
- prokuroryň ygtyýarlyklaryny ýerine ýetirmek bilen bir ýere sygyşmaýan etmiş eden halatynda;
- saglyk ýagdaýy boýunça gulluk borçlaryny ýerine ýetirmäge mümkinçiliginiň bolmazlygy bilen baglanyşykly;
- başga işe geçmegi sebäpli ýa-da öz islegi boýunça.

Baş prokuraturanyň düzümi dürli ugurlar boýunça işleýän baş müdirliklerden, müdirliklerden we bölümlerden ybaratdyr. Mysal üçin: *Türkmenistanyň Baş prokuraturasynyň Baş derňew müdirligi; Baş prokuraturanyň harby müdirligi; Baş prokuraturanyň Ulaglarda we gümrük edaralarynda kanunlaryň ýerine ýetirilişine gözegçilik bölümi.*

Baş müdirlikleriň, müdirlikleriň, bölümleriň başlyklary Baş prokuroryň uly kömekçileridir, olaryň orunbasarlary we müdirlikleriň bölümleriniň başlyklary bolsa Baş prokuroryň kömekçileridir. Türkmenistanyň Baş prokurorynyň gözegçiligiň käbir ugurlary we aýratyn tabşyryklar boýunça uly kömekçileri we kömekçileri bolup, olaryň hukuk derejesi degişlilikde baş müdirlikleriň we müdirlikleriň başlyklarynyň we olaryň orunbasarlarynyň, bölüm başlyklarynyň hukuk derejesine laýyk gelýär. Baş prokuraturada prokuratura edaralarynyň guralyşy we işi, kanunlary kämilleşdirmek işi bilen baglanyşykly meselelere seretmek üçin ylmy-usulyýet maslahaty hereket edýär. Ylmy-usulyýet maslahaty hakyndaky düzgünnama we onuň düzümi Türkmenistanyň Baş prokurory tarapyndan tassyklanylýar¹. Geňeşli çözümleri talap edýän hem-de prokuratura edaralarynyň işiniň has möhüm meselelerine seretmek üçin Türkmenistanyň Baş prokuraturasynda hem-de welaýat, welaýat hukukly şäher prokuraturalarynda kollegiýalar döredilýär.

¹ «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 18-nji maddasy.

Welaýatlaryň we welaýat hukukly şäher prokuraturalaryna degişli prokurorlar ýolbaşçylyk edip, olaryň orunbasarlary, uly kömekçileri we kömekçileri bolýar. Welaýatlaryň we welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalarynda baş bölümler we bölümler döredilýär. Baş bölümleriň we bölümleriň başlyklary degişli welaýat we welaýat hukukly şäherleriň prokurorlarynyň uly kömekçileri, olaryň orunbasarlary we bölüm prokurorlary bolsa olaryň kömekçileri bolup durýar¹. Welaýatlaryň we welaýat hukukly şäherleriň prokurorlary Türkmenistanyň kanunlary we Türkmenistanyň Baş prokurorunyň namalary esasynda, öz tabynlygyndaky ähli işgärler üçin hökmany bolan buýruklary we görkezmeleri çykarmak arkaly etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň prokuraturalarynyň, ýöriteleşdirilen prokuraturalaryň işine ýolbaşçylyk edýärler.

Etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň prokuraturalaryna, harby we ýöriteleşdirilen prokuraturalara degişli prokurorlar tarapyndan ýolbaşçylyk edilýär. Görkezilen prokuraturalarda prokurorlaryň orunbasarlarynyň, prokurorlaryň uly kömekçileriniň, kömekçileriniň, uly sülçüleriň we sülçüleriň wezipeleri bellenilýär. Etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň, harby we ýöriteleşdirilen prokuraturalaryň prokurorlary degişli prokuraturalaryň işine ýolbaşçylyk edýärler we öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde tabynlygyndaky işgärleriň ýerine ýetirmegi üçin hökmany bolan buýruklary we görkezmeleri berýärler, prokuraturanyň wezipe sanawyny üýtgetmek hakynda, öz tabynlygyndaky prokuratura işgärlerini wezipä bellemek we wezipeden boşatmak hakynda ýokardaky prokurora teklipleri berýärler.

Ýöriteleşdirilen prokuraturalar – kanuna laýyklykda zerurlyk ýüze çykan mahalynda tutulyp saklanan adamlaryň saklanylýan ýerlerinde, deslapky tussag ýerlerinde, jeza çäreleriniň hem-de kazyýetiň mejbur ediş häsiýetli bellän beýleki çäreleriniň ýerine ýetirilýän ýerlerinde döredilýärler. Bu prokuraturalar özleriniň ýerleşýän ýerleri boýunça degişli welaýat, welaýat hukukly şäher prokuroruna tabyndyrlar. Ýöriteleşdirilen prokuraturalarda prokurorlaryň orunbasarlarynyň, prokurorlaryň uly kömekçileriniň, kömekçileriniň, uly

¹ «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 19-njy maddasy.

sülçüleriň we sülçüleriň wezipeleri bellenilýär. Olar prokuror gözegçiliginiň esasy ugurlarynyň birini, ýagny polisiýa edaralarynyň wagtlaýyn saklaýyş gabawhanalarynda, derňew gabawhanalarynda, zähmet-bejeriş profilaktoriýalarynda kanunlaryň, agzalan ýerlerde saklanýanlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrýarlar.

Harby prokuratura edaralarynyň gurluşy Türkmenistanyň Baý prokuraturasy we harby prokuraturalaryndan ybaratdyr. (*1-nji çyzygy*).

Harby prokuratura edaralary kanuna laýyklykda öz ygtyýarlyklaryny Türkmenistanyň Ýaragly Güýçlerinde hem-de beýleki goşunlarynda, harby birikmelerinde we harby düzümi bolan edaralarynda amala aşyryp:

– Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň we beýleki goşunlarynyň harby dolandyryş edaralary, serkerdeler (başlyklar) we beýleki wezipeli adamlar tarapyndan çykarylýan buýruklaryň, gözükdirmeleriň, düzgünnamalaryň, gollanmalaryň, görkezmeleriň we beýleki namalaryň Türkmenistanyň Konstitusiyasyna, kanunlaryna we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna, Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň harby düzgünnamalaryna, harby kanunçylygyň beýleki namalaryna laýyk gelýändigini barlamak üçin talap etmäge;

– Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň we beýleki goşunlarynyň harby dolandyryş edaralaryndan, serkerdelerden (başlyklardan) we beýleki wezipeli adamlardan zerur resminamalaryň, materiallaryň, statistiki we başga maglumatlaryň berilmegini, tabynlygyndaky harby bölümleriň, edaralaryň, kärhanalaryň, guramalaryň, harby okuw jaýlaryň, gulluklaryň we wezipeli adamlaryň işlerine kanun bozmalar baradaky bar bolan maglumatlar bilen baglanyşykly barlaglaryň geçirilmegini, gözegçiligiň dowamynda ýüze çykan meseleleri çözmek üçin hünärmenleri bermekligi talap etmäge;

– Gauchtwahtalarda, harby düzediş bölümünde tutulyp saklanan we tussag astyna alnan harby gullukçylaryň saklanýan ýerlerinde, şeýle hem harby bölümlerde kazyýetler tarapyndan bellenilen jezalar ýerine ýetirilende kanunlaryň we harby düzgünnamalaryň kadalarynyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrmaga;

– arzalar, şikâýatlar we hukuk bozulmalar barada beýleki maglumatlar esasynda Türkmenistanyň Ýaragly Güýçlerinde we beýleki goşunlarynda kanunlaryň ýerine ýetirilişini barlamaga;

– wezipeli adamlary, harby gullukçylary we beýleki raýatlary çagyrmaga we kanun bozulmalar babatynda dilden ýa-da ýazmaça düşündirişleri almaga;

– harby dolandyryş edaralary tarapyndan çykarylan kanuna garşy gelýän buýruklara we beýleki namalara, şeýle hem Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň we beýleki goşunlarynyň serkerdeleriniň (başlyklarynyň) we beýleki wezipeli adamlarynyň bikanun namalaryna garşylyknama getirmäge;

– kanunda kesgitlenen tertibe laýyklykda hukuk bozujlary jenaýat jogapkärçiligine çekmäge, düzgün-nyzam önümçiligini ýa-da administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary babatynda önümçiligi gozgamaga, kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda olar barada maglumatlary jemgyýetçilik täsiriniň çärelerini ulanmak hakynda meseläni çözmek üçin harby köpçüligе, ofiser mertebesiniň kazyýetlerine, jemgyýetçilik guramalaryna geçirmäge, kanuny bozmaklyga ýol berilmezligi hakynda önünden duýdurmaga;

– bellenen tertipde kanuny bozmagyň netijesinde ýetirilen maddy zyýanyň öweziniň dolunmagyny üpjün etmek hakynda çäreler görmäge;

– harby dolandyryş edaralaryna, serkerdelere (başlyklara), beýleki wezipeli adamlara we jemgyýetçilik birleşiklerine kanuny bozmalary, olara ýardam eden sebäpleri we şertleri aradan aýyrmak hakynda prokuror täsir ediş namalaryny getirmäge hukuklydyrlar.

§ 3. Prokuratura edaralarynyň işgärleri

Prokuratura edaralaryndaky gulluk döwlet gullugynyň bir görnüşidir. Prokuratura işgärleri Türkmenistanyň Konstitusiyasy, «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny we Türkmenistanyň beýleki kanunçylyk namalary tarapyndan bellenen talaplara laýyklykda gulluk wezipelerini ýerine ýetirýän döwlet gullukçylary bolup durýar.

Prokuratura edaralarynyň prokuror we sülçi wezipelerini bellenilýän adamlaryna bildirilýän talaplar: Türkmenistanyň prokuraturasy hakyndaky Kanunyň 62-nji maddasyna laýyklykda Prokuratura edaralarynyň prokurory we sülçüsi wezipesine ýokary ýuridik bilimi, hünärleýin ussatlygy, ahlak sypatlary we öz üstüne ýüklenilen borçlaryny ýerine ýetirmäge saglyk ýagdaýy bolan Türkmenistanyň raýatlary bellenilýär. Türkmenistanyň Baş prokurory wezipesine, welaýatlaryň, welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalaryna, şeýle hem etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň prokuraturalaryna, harby we ýöriteleşdirilen prokuraturalara ýolbaşçylyk edýän prokurorlaryň wezipelerine ýaşy 25 ýaşdan pes bolmadyk, prokuratura edaralarynda işlän döwri baş ýyldan az bolmadyk adamlar bellenilýär. Ýokary hukuk okuw mekdebini tamamlan we öz hünäri boýunça amaly iş tejribesi bolmadyk adamlar prokuratura edaralarynda bir ýyla çenli möhletde hünär tälimini alýarlar. Hünär tälimini almagyň tertibi Türkmenistanyň Baş prokurory tarapyndan kesgitlenilýär. Wezipä ilkinji bellenen prokurorlar (sülçüler) bellenen gününden başlap 10 gününň dowamynda kasam kabul edýärler.

Prokuratura işgäriniň höweslendirilmegi we düzgün-nyzam jogapkärçiligine çekmegiň tertibi: Prokuratura edaralarynda işgärlere gulluk borçlaryny göreldele ýerine ýetirýändigini, uzak wagtlaý we birkemsiz gulluk edýändigini, aýratyn möhüm we çylşyrymly tabşyryklary ýerine ýetirendigi üçin «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynda göz önüne tutulan dürli höweslendirmeler ulanylýar¹. İşgärleriň öz gulluk borçlaryny ýerine ýetirmändigini ýa-da harsal ýerine ýetirendigi we prokuratura işgäriniň abraýyny masgaralaýan gabahat iş edendigi üçin prokuratura edaralarynyň ýolbaşçylary tarapyndan Türkmenistanyň zähmet kanunçylygyna laýyklykda olara duýduryş; käýinç; berk käýinç; gulluk derejesini peseltmek; prokuratura edaralaryndan işden boşatmak ýaly düzgün-nyzam temmeleri berlip bilinýär.

Prokuratura edaralarynyň prokurorlary ýa-da sülçüleri tarapyndan ýol berlen kanun bozulmalar hakyndaky habarlary we şeýle

¹ «Türkmenistanyň prokuraturasy hakynda» Türkmenistanyň kanunyň 71-nji maddasy.

halatlar barada beýleki hukuk goraýjy edaralardan gelip gowşan maglumatlary barlamak işi prokuratura edaralary tarapyndan geçirilýär. Prokuraturanyň prokurorlary we sülçüleri barada jenaýat işini gozgamak we derňemek gös-göni prokuraturanyň ygtyýaryndaky iş bolup durýar we ol Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenen ýänler babatynda Türkmenistanyň Baş prokurorynyň razylygy bilen, beýlekiler babatynda bolsa ýokardaky prokuroryň razylygy bilen Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde geçirilýär.

Prokuratura işgärlerini wezipä bellemek we wezipeden boşatmak boýunça prokurorlaryň ygtyýarlyklary: Türkmenistanyň Baş prokurory:

– Türkmenistanyň Baş prokuraturasynda baş müdirlikleriň we müdirlikleriň başlyklaryny we olaryň orunbasarlaryny, bölüm başlyklaryny, gözegçiligiň käbir ugurlary we aýratyn tabşyryklar boýunça uly kömekçisini we kömekçisini, aýratyn möhüm işler boýunça uly sülçülerini hem-de aýratyn möhüm işler boýunça sülçülerini, şeýle hem uly sülçülerini we beýleki işgärlerini; welaýatlaryň we welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalarynyň baş bölümleriniň, bölümleriniň başlyklaryny we olaryň orunbasarlaryny, prokuroryň uly kömekçilerini, aýratyn möhüm işler boýunça sülçülerini we baş hasapçylaryny; etrap we etrap hukukly şäher, ýöriteleşdirilen prokuraturalarda prokurorlaryň orunbasarlaryny; harby prokuraturalarda harby prokurorlaryň orunbasarlaryny, uly kömekçilerini, kömekçilerini, uly sülçülerini we sülçülerini wezipelere belleýär we wezipelerden boşadýar.

Welaýatlaryň we welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalaryna ýolbaşçylyk edýän prokurorlar:

– welaýatlaryň we welaýat hukukly şäherleriň prokuraturalarynda prokuroryň kömekçilerini, uly sülçülerini we beýleki işgärlerini; etraplaryň, etrap hukukly şäherleriň prokuraturalarynda we ýöriteleşdirilen prokuraturalarda prokuroryň uly kömekçilerini we kömekçilerini, uly sülçülerini we sülçülerini wezipelere belleýärler we wezipelerden boşadýarlar.

IV BAP. TÜRKMENISTANYŇ IÇERI IŞLER EDARALARY

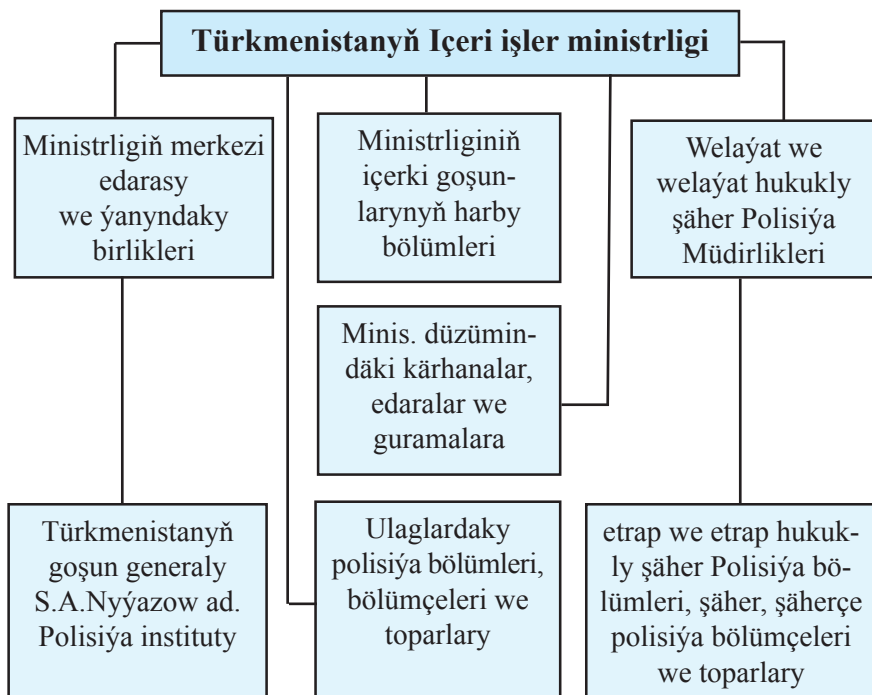
§ 1. Türkmenistanyň Içeri işler edaralary, wezipeleri we ulgamy

Türkmenistanyň içeri işler edaralary – Türkmenistanyň Içeri işler ministrliginiň merkezi edarasyndan, ministrligiň merkezi edarasynyň düzüm birliklerinden, onuň ýanyndaky birliklerinden, içerki goşunlardan, welaýat, welaýat hukukly şäher polisiýa müdirliklerinden, etrap, etrap hukukly şäher polisiýa bölümlerinden we beýleki birliklerinden ybarat bolan, hem-de Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda kanunylygy we jemgyýetçilik tertibini, adamyň we raýatyň hukuklaryny, azatlyklaryny hem-de kanuny bähbitlerini jenaýatçylykly we beýleki hukuga garşy gelýän kast etmelerden goramagy amala aşyýan, olary duýdurmagy we önüni almagy üpjün edýän, şol maksatlarda anyklaýyş, deslapky derňew we operativ-agtaryş işlerini geçirýän döwlet dolandyryş edarasydyr.

Türkmenistanyň Içeri işler Ministrligi – Türkmenistanyň döwlet hukuk goraýjy edaralarynyň ulgamyna girip, giň gerimdäki hukuk goraýjy wezipeleri amala aşyýan döwlet edarasydyr. Belleýşimiz ýaly, Türkmenistanyň Içeri işler ministrligi içeri işler edaralarynyň ýeke-täk merkezleşdirilen ulgamyny düzýän – welaýat, welaýat hukukly şäher polisiýa müdirliklerine, etrap, etrap hukukly şäher polisiýa bölümlerine, Türkmenistanyň Içeri işler ministrliginiň içerki goşunlaryna, okuw jaýlaryna, beýleki gulluklara, düzüm birliklere, içeri işler edaralarynyň düzümindäki kärhanalara, edaralara we guramalara ýolbaşçylyk edýär.

Türkmenistanyň Içeri işler ministrligine Türkmenistanyň Mejlisiniň razylygy bilen Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan bellenilýän ministr ýolbaşçylyk edýär. Içeri işler ministri garamagyndaky ministrligiň üstüne ýüklenen wezipeleriň üstünlikli berjaý edilmegine jogapkärdir. Ol öz ygtyýarlyklarynyň çäginde tabynlygyndaky edaralar we düzüm birlikler üçin hökmany bolan buýruklary, görkezmeleri çykarýar (*13-nji çyzgy*).

Türkmenistanyň Içeri işler edaralarynyň ulgamy

13-nji çyzgy.

Polisiýa Türkmenistanyň içeri işler edaralarynyň ulgamyna girýär. Polisiýanyň düzümine jenaýat agtaryş, emläk we ykdysady jenaýatlara, guramaçylykly jenaýatçylyga garşy göreş baradaky düzüm birlikleri, ulaglardaky polisiýa, düzgünli çäkleriň we desgalaryň polisiýasy, tehniki-kriminalistik düzüm birlikleri, nobatçy bölümler, garawul-gözegçilik, pasport gulluklarynyň düzüm birlikleri, anyklaýyş, polisiýanyň ýerli wekilleriniň gulluklary, polisiýanyň ýol gözegçilik, gorag, ýangyn howpsuzlyk gulluklary, tutulyp saklanylanlaryň wagtlaýyn saklanylýan gabawhanalary, ýörite kabul edýän edaralar, kabul ediş-paýlaýyş gulluklary, polisiýanyň üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmäge niýetlenilen beýleki gulluklar we düzüm birlikleri girýär.

Polisiýanyň işine ýolbaşçylygy Türkmenistanyň içeri işler ministri amala aşyrýar. Welaýatlarda, welaýat hukukly şäherlerde po-

lisiýanyň işine degişli polisiýa müdirlikleriň başlyklary ýolbaşçylyk edýärler. Olar Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bel-lenilýär we wezipeden boşadylýar.

Etraplarda, etrap hukukly şäherlerde polisiýanyň işine degişli polisiýa bölümleriň başlyklary ýolbaşçylyk edýärler. Etraplaryň we şäherleriň polisiýa bölümleriniň başlyklary Türkmenistanyň Ministr-ler kabineti bilen ylalaşylyp, Içeri işler ministri tarapyndan wezipä bel-lenilýär we wezipeden boşadylýar (*14-nji çyzygy*).

Türkmenistanyň Polisiýasynyň düzümi

Ýokarda hem belläp geçişimiz ýaly, Türkmenistanyň Içeri işler edaralarynyň işi jemgyýetçilik tertibini goramagy, raýatlaryň janyny, saglygyny, hukuklaryny we azatlyklaryny jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini jenaýatçylykly we hukuga garşy gelýän gaýry hyýanatçy-lyklardan goramagy üpjün etmeklige gönükdirilendir. Türkmenista-nyň Içeri işler edaralarynyň önünde şu aşakdaky wezipeler durýar:

– adamyň we raýatyň janyny, saglygyny, namysyny, mertebesini, hukuklaryny, azatlyklaryny hem-de kanuny bähbitlerini goramak, olaryň şahsy we emläk howpsuzlygyny üpjün etmek;

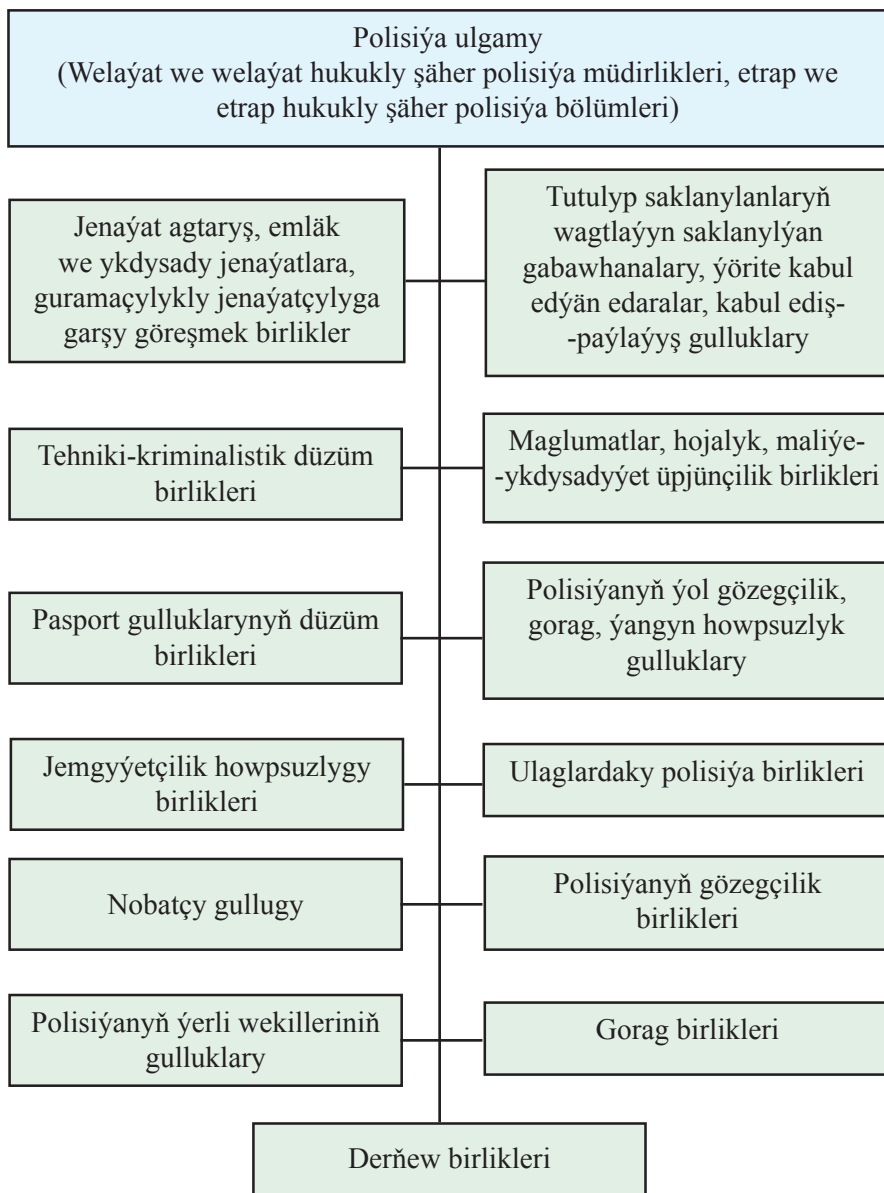
– kanunylygy we hukuk tertibini üpjün etmek;

– jemgyýetçilik tertibini goramak, jemgyýetçilik howpsuzlygyny üpjün etmek;

– eýeçiligi, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerini jenaýatçylykly we beýleki hukuga garşy gelýän kast etmelerden goramak;

– ygtyýarlyklarynyň çäklerinde jenaýatlaryň, administratiw we beýleki hukuk bozulmalaryň önüni almak, ýüze çykarmak, üstüni açmak; ýok etmek, anyklaýşy we degişli barlaglary geçirmek, jenaýat işlerini derňemek we administratiw hukuk bozulmalary boýunça önümçiligi amala aşyrmak;

– jenaýatlary eden we jenaýat iş ýöredişini alyp barýan edaralar-dan gizlenýän, jenaýat jezasyny, gaýry jenaýat-hukuk täsir ediş çäre-lerini hem-de administratiw temmelerini çekmekden boýun gaçyryň, şeýle hem Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan ha-latlarda dereksiz ýitenleri we beýleki adamlary agtarmak;

14-nji çyzgy.

– ýol hereketiniň kadalarynyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrmak, ýol hereketiniň howpsuzlygyny üpjün etmek we ýol hereketiniň kadalaryny wagyz etmek;

– ýangyny duýdurmak we önüni almak işlerini guramak, ýangyna garşy göreş çäreleriniň ýerine ýetirilmegine gözegçiligi amala aşyrmak, ýangyn howpsuzlygyny üpjün etmek we ýangynda heläkçilik-halas ediş işlerini geçirmek;

– ygtyýarlyklarynyň çäklerinde jenaýat jezasynyň, gaýry jenaýat-hukuk täsir ediş çäreleriniň we administratiw temmeleriniň ýerine ýetirilmegini guramak;

– Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan şertlerde we tertipde raýatlaryň, jemgyýetçilik birleşikleriniň, kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň hukuklary durmuşa geçirilende we üstlerine ýüklenen borçlar ýerine ýetirilende olara ýardam etmek;

– pasport ulgamynyň Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen kadalarynyň talaplaryny ýerine ýetirmek, olaryň raýatlar we wezipeli adamlar tarapyndan berjaý edilşine gözegçilik etmek;

– áyratyn möhüm döwlet desgalaryny, ýörite edaralary goramak, ýörite ýükler daşalanda goraglylygyny we howpsuzlygyny üpjün etmek, şeýle hem adatdan daşary we harby ýagdaýyň düzgünleriniň amala aşyrylmagyna gatnaşmak;

– içeri işler edaralarynyň şahsy düzüminiň gulluk, söweşeň we watançylyk taýýarlygynyň hem-de düzgün-nyzamynyň ýokary derejesini saklamak;

– kazyýetiň karary bilen ýörite bejeriş edaralaryna iberilenlere gözegçiligi üpjün etmek;

– raýat ýaragyny hasaba almak we ony ulanmaga rugsat bermek;

– ygtyýarlyklarynyň çäklerinde halkara jenaýatçylyga garşy göreş we beýleki meseleler boýunça halkara guramalary daşary ýurtlaryň degişli hukuk goraýjy edaralary bilen hyzmatdaşlygy amala aşyrmak.

Kanuna laýyklykda¹ içeri işler edaralarynyň üstüne ýüklenen wezipeleri berjaý etmek maksady bilen Türkmenistanyň İçeri işler ministrligi Türkmenistanyň Prezidenti bilen ylalaşyp, halkara hukuk kadalary, degişli şertnamalar we ylalaşyklar esasynda beýleki döwletleriň hukuk goraýjy edaralary we halkara guramalary bilen gatnaşyklary ýola goýýarlar we özara hyzmatdaşlygy amala aşyrýarlar.

¹ «Türkmenistanyň içeri işler edaralary hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 7-nji maddasy.

Içeri işler edaralary öz işlerinde kanunylyk, hemmeleriň kanunyň önündäki deňligi, şahsýeti, onuň hukuklaryny we azatlyklaryny, milli adatlary we döp-dessurlary hormatlamak, ynsanperwerlik, aýanlyk, kärhanalaryň, edaralaryň we guramalaryň toparlary, jemgyýetçilik birleşikleri we ilat bilen ykjam aragatnaşyk ýaly ýörelgelerinden ugur alýarlar.

§ 2. Içeri işler edaralary derňew we anyklaýyş edarasy hökmünde

Jenaýatlaryň edilmegi we ygtyýarly edaralaryň jenaýat işiniň gozgalmagy bilen baglylykda, jenaýatlaryň üstüni tiz we doly açmak, günäkärleri paş etmek we olary kazyýete bermek maksady bilen deslapky derňew işi geçirilýär.

Deslapky derňew işi – bu döwletiň ýörite ygtyýarlyklary bolan edaralarynyň (hukuk gorajyý edaralarynyň) derňew hereketlerini geçirmek arkaly jenaýatyň üstüni doly açmak, iş boýunça maddy subutnamalary ýygnamak, obýektiw hakykat ýagdaýlary hemme taraplaýyn kesgitlemek, günäkäri paş etmek, jenaýatçyny jenaýat jogapkärçiligine çekmek, jenaýatyň netijesinde ýetirilen zyýanyň öwezini tölemek hem-de jenaýatyň edilmegine ýol beren sebäpleri we şertleri ýüze çykarmak boýunça alyp barylýan işidir.

Kanun boýunça jemgyýet üçin uly howp döretmeýän sanlyja jenaýatlardan başga (*emma olar boýunça hem deslapky derňewiň geçirilmegi zerur bolýan halatlary bardyr*) ähli jenaýatlar boýunça deslapky derňewi amala aşyrmagy hökmanydyr.

Jenaýatlar boýunça derňewi amala aşyrylan degişli döwlet edaralarynyň işi jenaýat iş ýörediş hukugynyň kadalary bilen düzgünleşdirilýär we jenaýat iş ýöredişiniň esasy tapgyrlarynyň biri bolup durýar. Derňewiň deslapky diýilmeginiň sebäbi, onuň kazyýet seljerişine çenli, onuň önünden geçirilýänligidir.

Türkmenistanyň jenaýat iş ýöredişinde deslapky derňew işiniň 2 sany görnüşi göz önünde tutulýar:

1. Deslapky derňew;
2. Anyklaýyş.

Anyklaýyş diýlip –jenaýatyň üstüni açmak, jenaýatyň yzlaryny berkitmek we jenaýatçyny ýüze çykarmak hem-de jenaýatyň edilme-gine ýol beren sebäpleri we şertleri ýüze çykarmak boýunça ygtyýarly döwlet edaralary we wezipeli adamlary tarapyndan geçirilýän operatiw-agtaryş we iş ýörediş (derňew) işine düşünilýär.

Kanun boýunça **içeri işler edaralaryň** düzüm birlikleri deslapky derňewi hem-de anyklaýyş amala aşyrýarlar.

Belleýşimiz ýaly, jenaýat işleri boýunça deslapky derňew prokuraturanyň, içeri işler, milli howpsuzlyk we neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugynyň edaralarynyň sülçüleri tarapyndan geçirilýär.

Içeri işler edaralary tarapyndan derňew geçirilýän jenaýatlaryň sanawy Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksiniň 224-nji mad-dasynda takyk kesgitlenenidir.

Içeri işler edaralaryň derňew birlikleri Türkmenistanyň Içeri işler ministriginde, welaýat, welaýat hukukly şäher polisiýa müdirliklerinde, etrap, etrap hukukly şäher polisiýa bölümlerinde döredilip hereket edýär. Bu birliklerde derňew işini – aýratyn möhüm işler boýunça uly sülçüler, uly sülçüler we sülçüler amala aşyrýarlar. Türkmenistanyň içeri işler edaralarynyň sülçüleri hem öz ygtyýarlarynyň çäklerinde jenaýatlary derňeýärler, jenaýat edenleri jenaýat jogapkärçiligine çekýärler.

Jenaýat iş ýörediş kanunçylyk anyklaýyş amala aşyrmaga ygtyýary bolan döwlet edaralarynyň we wezipeli adamlaryň sanawyny hem takyk kesgitleýär.

Olar şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- 1) *içeri işler edaralary;*
- 2) *harby bölümleriň, birikmeleriň serkerdeleri we harby edaralaryň ýolbaşçylary;*
- 3) *milli howpsuzlyk edaralary;*
- 4) *Türkmenistanyň neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy;*
- 5) *Döwlet serhet gullugynyň bölümleriniň we birikmeleriniň serkerdeleri;*

6) *Türkmenistanyň çäklerinden daşarda hereket edýän deňiz, derýa ýa-da howa ulaglarynyň ýolbaşçylary – şol ulaglarda edilen jenaýatlar hakyndaky işler boýunça;*

7) *düzediş edaralarynyň, derňew gabawhanalarynyň, terbiýeleýiş ýa-da bejeriş-terbiýeleýiş edaralarynyň ýolbaşçylary;*

8) *ýangyn howpsuzlygy gullugy;*

9) *ýol gözegçiligi gullugy;*

10) *gümrük edaralary;*

11) *Türkmenistanyň Migrasiýa gullugy;*

12) Türkmenistanyň diplomatik wekilhanalarynyň, konsullyk edaralarynyň we beýleki resmi wekilhanalarynyň ýolbaşçylary – görkezilen wekilhanalaryň we edaralaryň ýerleşýän ýerinde edilen jenaýatlar hakyndaky işler boýunça¹.

Getirilen sanawdan görnüşi ýaly, Türkmenistanyň içeri işler edaralarynyň düzümünde anyklaýyş işini amala aşyrmaga ygtyýarly bolan birentek edaralar we wezipeli adamlar hereket edýär. Emma işleriň aglabasy boýunça anyklaýyş polisiýa edaralary, hususan-da polisiýanyň jenaýat agtaryş, emläk we ykdysady jenaýatlara, guramaçylykly jenaýatçylyga garşy göreş baradaky düzüm birlikleri amala aşyrýarlar.

Anyklaýyşyň mazmuny işleriň haýsy görnüşi boýunça, deslapky derňew geçirilmegi hökman bolan jenaýatlar boýunça ýa-da hökman bolmadyk jenaýatlar boýunça geçirilýändigine baglylykda tapawutlanýandyr.

Deslapky derňew geçirilmegi hökman bolan jenaýatyň almatlary ýüze çykarylanda anyklaýyş edarasy jenaýat işini gozgaýar we iş ýörediş kanunçylygyň düzgünlerine goldanyp jenaýatyň yzlaryny ýüze çykarmak hem berkitmek boýunça gözden geçiriş, synany gözden geçirmek, öý dökmek, gerekli zatlary almak, telefon gepleşiklerini we beýleki gepleşikleri diňlemek hem-de ses ýazgysyna geçirmek, emlägi gozgamasyz etmek, güman edilýänleri saklamak we olardan sorag etmek, jebir çekenlerden we şaýatlardan sorag etmek ýaly gaýragoýulmasyz derňew hereketlerini geçirýär, zerur bolan halatynda bolsa bilermenler seljermesini belleýär. Ýüze çykarylan

¹ Türkmenistanyň Jenaýat iş ýörediş kodeksiniň 76-njy maddasy.

jenaýat barada we jenaýat işiniň gozgalandygy hakynda anyklaýyş edarasy haýal etmän prokurora habar bermelidir. Gaýragoýulmasyz derňew hereketlerini geçirenden soň, ýöne jenaýat işiniň gozgalan gününden başlap on gije-gündizden gijä goýman, eger güman edilýän barada tussag etmek görnüşindäki ätiýaçsyzlandyryş çäresi ulanylan bolsa – tussag edilen pursadyndan başlap ýedi gije-gündizden gijä goýman anyklaýyş edarasy jenaýat işini derňew edarasyna (sülçä) bermelidir we bu barada ýigrimi dört sagadyň dowamynda prokurora ýazmaça habar bermelidir.

Anyklaýyş edaralary jenaýat işini sülçä geçirenden soň, iş boýunça derňew hereketlerini diňe sülçüniň tabşyrygy boýunça geçirip biler. Jenaýat eden adamy anyklyp bolmadyk ýagdaýynda iş sülçä geçirilen halatynda, anyklaýyş edarasy jenaýatkäri anyklamak üçin operativ-agtaryş işlerini geçirmäge borçludyr.

Operativ-agtaryş işini ýokarda görekezilen anyklaýyş edaralaryň hemmesi geçirip bilýän däldir, diňe kanun tarapyndan kesgitlenen döwlet edaralary operativ-agtaryş işini amala aşyrmaga hukugy bardyr. Operativ-agtaryş işiniň geçirilmeginiň tertibi we düzgünleri we ony amala aşyrmaga hukugy bolan edaralaryň sanawy jenaýat iş ýörediş kanunçylygy tarapyndan däl-de, «Operativ-agtaryş işleri hakynda» Türkmenistanyň kanuny tarapyndan kesgitlenýändir¹. Şol sanawda ilkinji hatarda içeri işler edaralary görkezilýär.

Deslapky derňew geçirilmegi hökman bolmadyk işler boýunça anyklaýyş edarasy jenaýat işini gozgaýar we iş boýunça subut edilme-li ýagdaýlary anyklamak üçin jenaýat iş ýörediş kanunçylygynda göz önünde tutulan ähli çäreleri görýär. Bu işler boýunça anyklaýyş aýyplaw netijenamasyny düzmek ýa-da kanunda bellenen tertipde işi ýatyrnak hakynda karar çykarmak bilen tamamlanylýar. Anyklaýyşyň maglumatlary aýyplaw netijenamasy bilen bilelikde prokurora iberilýär we işiň kazyýetde seredilmegine esas bolup durýar.

Mälim bolşy ýaly, içeri işler edaralaryň düzüminde düzediş edaralarynyň, derňew gabawhanalarynyň, terbiýeleýiş ýa-da bejeriş-terbiýeleýiş edaralarynyň ýolbaşçylary ýaly anyklaýyş işini özbaşdak amala aşyryan wezipeli adamlar hem hereket edýär, olar ýolbaşçylyk

¹ Operativ-agtaryş işleri hakynda Türkmenistanyň kanunyň 5-nji maddasy.

edýän edaralarynyň işgärleriniň gulluk etmegiň bellenen tertibine garşy eden jenaýatlary hakyndaky işler boýunça, şeýle hem görkezilen edaralaryň ýerleşýän ýerinde edilen jenaýatlar hakyndaky işler boýunça anyklaýşy geçirýärler.

Ýangyn howpsuzlygy gullugy – ýangynlar hakyndaky we ýangyn howpsuzlygynyň talaplarynyň bozulmalary hakyndaky işler boýunça anyklaýşy geçirýär. Ýol gözegçiligi gullugy – ýol hereketiniň kadalarynyň we ulag serişdelerini ulanmagyň düzgünleriniň bozulmagy hakyndaky işler boýunça anyklaýşy amala aşyrýar.

V BAP. TÜRKMENISTANYŇ ADALAT MINISTRRLIGI

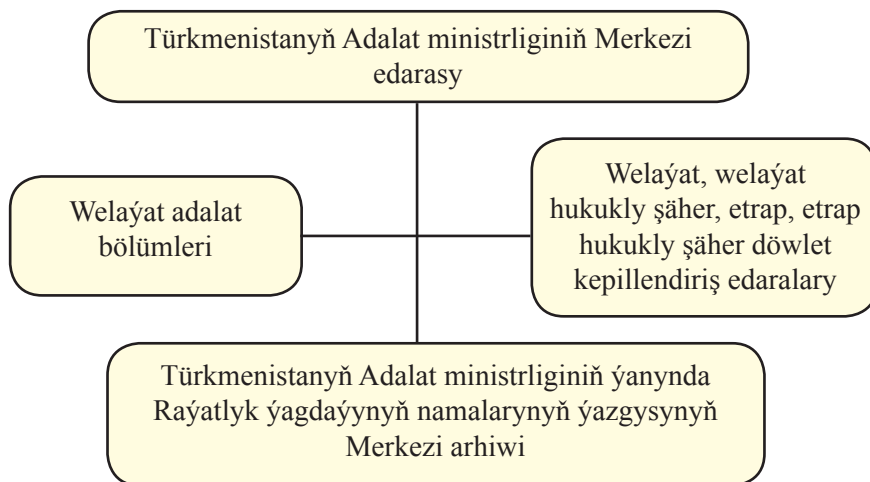
§ 1. Adalat ministrliginiň gurluşy, wezipeleri, işiniň esasy ugurlary

Türkmenistanyň Adalat ministrligi – ýurdumyzyň pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň (ministrlikleriň) ulgamynda döredilen we adalat edaralarynyň ulgamynda döwlet syýasatyny durmuşa geçirmegi üpjün edýän merkezi ýerine ýetiriji häkimiýet edarasy bolup durýar. Özüniň özboluşly wezipeleri we ygtyýarlyklary zerarly Adalat ministrligi hukuk gorajy edaralaryň hataryna girýär.

Ministrlik beýleki döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralary bilen arkaşykly hereket edip, öz işini gönüden-göni we öz ýerli edaralarynyň üsti bilen amala aşyrýar.

Ministrlik, welaýat adalat bölümleri, welaýat, welaýat hukukly şäher, etrap, etrap hukukly şäher döwlet kepillendiriş edaralary, raýatlyk ýagdaýynyň namalarynyň ýazgysynyň (RÝNÝ) Merkezi arhiwi adalat edaralarynyň ulgamyna girýär.

Türkmenistanyň adalat edaralarynyň ulgamy

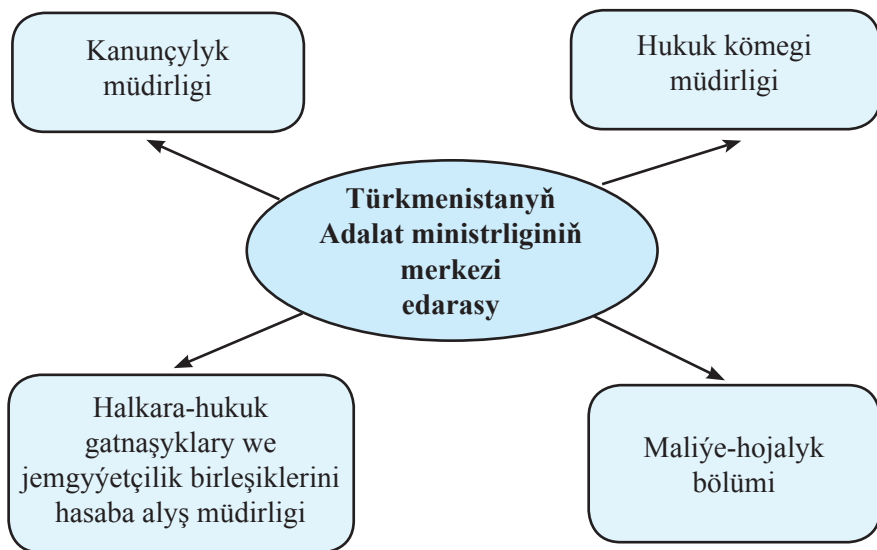

15-nji çyzgy.

Türkmenistanyň Adalat ministrliğiniň merkezi edarasy aşakdaky düzüm birliklerden ybaratdyr: Kanunçylyk müdirliگی; Hukuk kömegi müdirliگی; Halkara-hukuk gatnaşyklary we jemgyýetçilik birleşiklerini hasaba alyş müdirliگی we Maliýe-hojalyk müdirliگی.

Ministrliге Türkmenistanyň Mejlisiniň razylyk bermegi bilen Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenýän we wezipeden boşadylýan ministr ýolbaşçylyk edýär. Ministriň Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenýän we wezipeden boşadylýan iki orunbasary, şol sanda bir birinji orunbasary bar. Türkmenistanyň Adalat ministrliğiniň welaýat adalat bölümlerine Türkmenistanyň Ministrler Kabineti bilen ylalaşylyp, ministr tarapyndan wezipä bellenýän we wezipeden boşadylýan başlyklary ýolbaşçylyk edýärler.

Türkmenistanyň Adalat ministrliğiniň merkezi edarasynyň düzümi

16-njy çyzgy.

Türkmenistanyň Adalat ministrligi hakynda Düzgünnama laýyklykda şu aşakdakylar Adalat ministrliğiniň önünde goýlan esasy wezipeleri bolup durýar: adalat edaralarynyň ulgamynda döwlet syýasatyny ýöretmek; öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde şahsyýetiň we

döwletiň hukuklaryny hem-de kanuny bähbitlerini üpjün etmek; ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň kada döredijilik işini utgaşdyrmak; Türkmenistanyň Ministrler Kabineti we Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan taýýarlanylýan kanunlaryň taslamalaryny taýýarlamağa gatnaşmak; ulanylýan kanunçylygy kämilleşdirmek boýunça teklipleri işläp taýýarlamak; kadalaşdyryjy hukuk namalaryny hasaba almagy we tertipleşdirmegi guramak, kanunçylygy kodifisirlemek boýunça teklipleri taýýarlamak; hukuk maglumatlarynyň döwlet ulgamyny we hukuk maglumatlaryny döwletara alyşmagyň ulgamyny döretmek hem-de ösdürmek; halkara şertnamalaryny, ylalaşyklaryny taýýarlamagy we olara netijenama bermegi hukuk taýdan üpjün etmek; jemgyýetçilik birleşiklerini, gaznalary, dini toparlary we dini guramalary, ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, welaýat, welaýat hukukly şäher, etrap, etrap hukukly şäher ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň kadalaşdyryjy hukuk namalaryny döwlet tarapyndan hasaba almagy üpjün etmek; adalat ulgamyna girýän edaralara guramaçylyk taýdan ýolbaşçylyk etmek, olaryň işini kanunçylykda bellenen tertipde üpjün etmek, şeýle hem adwokatlar kollegiýalarynyň işine guramaçylyk-usulyýet taýdan ýolbaşçylyk etmek we RÝNÝ edaralarynyň işini guramak; geňeşlere hukuk we usulyýet kömegini bermek; neşir etmek işini amala aşyrmak; kanunçylygy düşündirmek, hukuk babatda wagyz etmegi we ählumumy okuwy guramaçylyk-usulyýet taýdan üpjün etmek.

Türkmenistanyň Adalat ministrliginiň ýerine ýetirýän işleri şu aşakdakylardan ybarat:

– Türkmenistanyň Prezidentiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň tabşyrmagy boýunça we öz başlangyjy bilen kanunlaryň hem-de beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny taýýarlaýar;

– kanunlaryň we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine berilýän taslamalaryna hukuk taýdan baha berýär, kanunçylygy kämilleşdirmek baradaky teklipleri taýýarlaýar;

– ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, welaýat, welaýat hukukly şäher, etrap, etrap hukukly şäher ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň

kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň hukuk taýdan seljermesini geçirýär hem-de olary döwlet tarapyndan hasaba alýar;

– kanunçylygy tertipleşdirýär we kadalaşdyryjy hukuk namalaryny döwlet tarapyndan hasaba alýar, Türkmenistanyň we Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygynyň ýurtlarynyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň maglumatlar toplumyny emele getirýär, şeýle hem kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň nusgalyk maglumatlar toplumyny ýöredýär, hukuk maglumatlarynyň kompýuter ulgamyny guraýar;

– Türkmenistanyň Prezidentine, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine, beýleki döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralaryna hukuk maglumatlaryny berýär;

– kodeksleri, kanunçylygyň tematiki ýygnyndylaryny, ministrlikleriň, pudak edaralarynyň, welaýat, welaýat hukukly şäher, etrap, etrap hukukly şäher ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň Ministrlikde döwlet tarapyndan hasaba alnan kadalaşdyryjy namalarynyň ýygnyndysyny düzýär hem-de neşir etmäge taýýarlaýar;

– daşary ýurt döwletleri bilen hukuk maglumatlaryny alyşýar; jemgyýetçilik birleşikleriniň, gaznalaryň, dini toparlaryň we dini guramalaryň döwlet tarapyndan hasaba alynmagyny üpjün edýär hem-de olaryň işiniň tertipnamalaýyn maksatlaryna we wezipelerine laýyk gelýändigine gözegçilik edýär;

– welaýat adalat bölümleriniň, welaýat, welaýat hukukly şäher, etrap, etrap hukukly şäher döwlet kepillendiriş edaralarynyň, Raýatlyk ýagdaýynyň namalarynyň ýazgysynyň Merkezi arhiwiniň işini guraýar we oňa ýolbaşçylyk edýär, olaryň iş tejribesini barlaýar, seljerýär we umumylaşdyrýar, hukuk babatda hyzmat etmegiň derejesini ýokarlandyrmak barada çäreleri görýär, amala aşyrylan kepillendiriş hereketleriniň hasabatyny ýöredýär we raýatlyk ýagdaýynyň namalaryny hasaba alýar, tölenen döwlet paçlarynyň, alnan ýygnymlaryň hasabyny ýöredýär;

– Raýatlyk ýagdaýynyň namalarynyň ýazgylarynyň ýerlerdäki edaralaryna gönüden-göni we welaýat adalat bölümleriniň üsti bilen geňeşdarlyk – usulyýet kömegini berýär, ulanylýan kanunçylygy RÝNÝ edaralarynyň ulanyşynyň tejribesini öwrenýär we umumylaşdyrýar;

– Türkmenistanyň raýatларыnyň familiýasyny, adyny we atasynyň adyny üýtgetmek hakyndaky netijenamany tassyklaýar;

– Raýat ýagdaýynyň şahadatnamalarynyň nusgalaryny taýýarlaýar, olary Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine tassyklamaga hödürleýär, olaryň neşir edilmegini üpjün edýär;

– RÝNÝ edaralaryny raýat ýagdaýynyň namalaryny hasaba almak hakyndaky şahadatnamalaryň blanklary bilen üpjün edýär, olaryň hasaba alnyşyna, saklanylyşyna we peýdalanylyşyna gözegçiligi guraýar;

– Ministrliгиň merkezi edarasynyň düzüm birlikleri we adalat edaralary hakyndaky düzgünnamalary işläp taýýarlaýar;

– adalat edaralarynyň işlerini amala aşyran mahaly döwlet paçalarynyň hem-de ýygymларыnyň dogry alynmagyny barlaýar;

– özleriniň kepillendiriş hereketlerini amala aşyrmak, raýatlyk ýagdaýynyň namalaryny hasaba almak bilen baglanyşykly meseleler boýunça şäherleriň, şäherçeleriň, obalaryň Geňeşlerine hukuk hem-de usulyýet kömegini berýär;

– fiziki we ýuridiki taraplaryň daşary ýurt döwletleriniň ygtyýarly edaralaryna berýän resmi namalary kanunlaşdyrylan mahaly kepillendirijiniň golunyň we döwlet kepillendiriş edarasynyň möhüriniň yzynyň hakykydygyna güwä geçýär;

– adwokatlar kollegiýasyna girýän adamlar we işleýän adwokatlar üçin hünär synaglaryny geçirýär; Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministrligi bilen ylalaşyp, adwokatlar kollegiýasynyň adwokatларыnyň zähmetine hak tölemeginiň tertibini kesgitleýär;

– edara görnüşli taraplara we şahsy taraplara hukuk kömegini bermek işini döwlet tarapyndan ygtyýarlylandyrýar;

– halkara şertnamalarynyň we ylalaşyklarynyň taslamalarynyň hukuk seljermesini geçirýär; Türkmenistanyň hukuk kömegi baradaky halkara şertnamalaryny baglaşmak hakyndaky teklipleri bellenen tertipde berýär;

– hukuk kömegi hakyndaky şertnamalaryň, şeýle hem beýleki halkara şertnamalarynyň, ylalaşyklarynyň we konwensiýalarynyň Ministrliгиň ygtyýarlyklaryna degişli böleginiň ýerine ýetirilmegini guraýar;

- karz ylalaşyklaryna hukuk taýdan baha berýär;
- halkara guramalary bilen hyzmatdaşlyk etmegi we daşary ýurt döwletleriniň Adalat edaralary bilen arkalaşykly hereket etmegi belle-nen tertipde guraýar;
- öz işini kämilleşdirmek maksady bilen, daşary ýurt döwletle-riniň kanunçylygyny we adalat ulgamynyň guralyşyny öwrenýär hem-de tejribe alyşýar;
- adalat edaralaryny işgärler bilen üpjün etmek, olaryň hünär taýýarlygy baradaky işi guraýar, işgärleriň ätiýaçdaky toparyny taý-ýarlaýar, hünär synagyny geçirýär;
- hukuk işgärlerini taýýarlamakda degişli bilim beriş edaralary bilen arkalaşykly işleýär, okuwy tamamlan hukukçy hünärmenleriň işe ýerleşdirilmegine gatnaşýar;
- gönüden-göni we welaýat adalat bölümleriniň üsti bilen raýatlara hukuk babatda aň-düşünje bermäge gatnaşýar, edara gör-nüşli taraplara we şahsy taraplara kanunçylygy düşündirýär; öz yg-tyýarlyklarynyň çäklerinde beýleki işleri amala aşyrýar¹.

§ 2. Döwlet kepillendiriş edaralary

Ýurdumyzyň hukuk goraýjy edaralarynyň ulgamynda döwlet kepillendiriş edaralarynyň möhüm orny bardyr. Döwlet kepillendiriş edarasy – raýat hukuklary, şeýle hem ýuridiki ähmiýeti bar bolan ýag-daýlary tassyklamak we şolara ýuridik takyklygy bermek maksady bilen beýleki kepillendiriş hereketleri amala aşyrmak wezipeleri üstü-ne yüklenilen edaralardan we wezipeli adamlardan ybarat ulgamdyr.

Türkmenistanda döwlet kepillendiriş edaralary dürli kepillendiriş hereketleriň dürs we öz wagtynda amala aşyrmak arkaly raýatlaryň, döwlet edaralaryň, guramalaryň hukuklaryny we kanuny bähbitleri-ni goraýarlar, kanunlygyň we hukuk tertibiň pugtalandyrylmagy-na ýardam edýärler, şeýle hem kanun bozulmalaryň önüni alýarlar. Kepillendiriş hereketlerini amala aşyrýan döwlet kepillendirişçileri we beýleki wezipeli adamlar kepillendiriş hereketlerini amala aşyran mahalynda raýatlar we wezipeli adamlar tarapyndan ýol berlen ka-

¹ Türkmenistanyň Adalat ministrligi hakynda Düzgünnama, 06.08.2008 ý.

nun bozulmalary, döwlet edaralaryň, guramalaryň işinde düýpli kemçilikleri ýüze çykarsa, «Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 35-nji maddasyna laýyklykda bu barada möhüm çäreleri görmek üçin degişli kärhanalara, edaralara, guramalara ýa-da prokuratura habar bermelidirler.

Kepillendiriş hereketlerini amala aşyranlarynda Döwlet kepillendiriş edaralary Türkmenistanyň Konstitusiyasyny we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryny goldanýarlar.

Döwlet kepillendiriş edaralary özleriniň işine ýolbaşçylygy amala aşyran Türkmenistanyň Adalat ministrligi tarapyndan döredilýär we ýatyrylýar. Türkmenistanda kepillendiriş hereketler döwlet kepillendiriş edaralarynda işleýän döwlet kepillendirijileri tarapyndan amala aşyrylýar. Çylşyrymly kepillendiriş hereketleri amala aşyrmak üçin Aşgabat şäherinde we welaýatlaryň merkezlerinde Birinji döwlet kepillendiriş edaralary döredilýär. Birinji döwlet kepillendiriş edaralarynyň üstüne döwlet kepillendirijileriniň işini sazlamak, döwlet kepillendirijileriniň hünärleriniň ýokarlanmagyna ýardam etmek, döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralarynda döwlet kepillendirijileriniň bähbitlerini goramak we wekilçilik etmek, kepillendiriş meseleleri boýunça kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny işläp düzmäge gatnaşmak wezipeleri yüklenilýär. Kanun boýunça¹ Türkmenistanyň Adalat ministri tarapyndan wezipä bellenenilýän we wezipesinden boşadylýan döwlet kepillendirijisi hökmünde ýokary ýuridik bilimi bolan we döwlet kepillendiriş edarasynda tälim alan Türkmenistanyň raýaty bolup biler. Döwlet kepillendirijisi mugallymçylykdan we ylmy işden daşary başga iş bilen meşgullanyp bilýän däldir.

«Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 3-nji maddasyna laýyklykda ilatly nokatlarda döwlet kepillendiriş edaralary bolmadyk ýagdaýynda kepillendiriş hereketler Geňeşleriň wezipeli adamlary (arçyn ýa-da arçynyň orunbasary) tarapyndan amala aşyrylýar. Kepillendiriş hereketleriň Geňeşler tarapyndan amala aşyrylmagy ýerli ilat üçin uly amatlylyk bolup durýar, çünki raýatlar üçin gündeki işlerinden galyp, wagtlaryny ýitirip,

¹ «Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 4-nji maddasy.

artykmaç çykdaýy edip, ýaşaýan ýerlerinden uzakda ýerleşen kepillendiriş edarasyna gidip-gelmek zerurlugy bolmaýar.

Ýurduň çäklerinden daşardaky Türkmenistanyň raýatlary üçin kanun tarapyndan göz önünde tutulan kepillendiriş hereketler Türkmenistanyň konsullyk edaralary tarapyndan amala aşyrylýar.

Kepillendiriş taýdan tassyklanylýan resminamanyň güýjüne eýe bolan wesýetnamalary we ynanç hatlaryny «Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 19-njy maddasyna laýyklykda aýry-aýry wezipeli adamlar, mysal üçin, harby bölümleriň, birikmeleriň, edaralaryň serkerdeleri, deňiz gämileriniň kapitanlary, keselhanalaryň, bejeriş edaralarynyň, şypahanalaryň baş lukmanlary, olaryň orunbasarlary ýa-da nobatçy lukmanlary tassyklap bilýärler¹.

Kepillendiriş edaralary tarapyndan kanuna laýyklykda amala aşyrylýan kepillendiriş hereketleriniň jemine, kepillendiriş edaralaryň ygtyýarlyklary diýilýär.

«Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 16-njy maddasyna laýyklykda döwlet kepillendiriş edaralaryň ygtyýarlyklaryna aşakdakylar degişlidir:

– geleşikleri (şertnamalary, wesýetnamalary, ynanç hatlaryny we başgalary) tassyklaýarlar;

– miras emlägini goramaga çäreleri görýärler;

– mirasa bolan hukugy hakynda şaýatnamalary berýärler;

– är-aýalyň umumy emläginiň bir bölegine eýeçilik hukugynyň bardygy hakynda şaýatnamalary berýärler;

– kanun tarapyndan bellenen halatlarda ýaşaýyş jaýyny, bagçylyk öýüni, beýleki gozgalmaýan emlägi çetleşdirmäge gadaganlyk girizýärler;

– resminamalaryň göçürmeleriniň dogrudygyna güwä geçýärler;

– resminamalarydaky gollaryň hakykydygyna güwä geçýärler;

– resminamalaryň bir dilden beýleki dile edilen terjimesiniň dogrudygyna güwä geçýärler;

– raýatyň diri gezip ýörendigi baradaky ýagdaýy tassyklaýarlar;

– raýatyň bellibir ýerde bardygy baradaky ýagdaýy tassyklaýarlar;

¹ «Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 19-njy maddasy.

- raýatyň ýüz keşbiniň, surat şekil bilen kybapdaşdygyny tassyklaýarlar;
- resminamalaryň görkezilen wagtyny tassyklaýarlar;
- raýatlaryň we ýuridik şahslaryň arzalaryny beýleki raýatlara we ýuridik şahslara berýärler;
- puly we gymmatly kagyzlary depozite kabul edýärler;
- ýerine ýetiriliş ýazgylaryny amala aşyrýarlar;
- wekselleriň garşylyknamalaryny amala aşyrýarlar;
- çekleri tölege görkezýärler we çekleriň tölenmändigini tassyklaýarlar;
- resminamalary saklamak üçin kabul edýärler;
- deňiz garşylyknamalaryny amala aşyrýarlar;
- subutnamalary üpjün edýärler (*17-nji çyzgy*);
- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, döwlet kepillendiriş edaralaryna beýleki kepillendiriş hereketleri amala aşyrmak wezipesi hem ýüklenilýär.

Şu wezipeleri üstünlikli berjaý etmek üçin döwlet kepillendirisiniň kärhanalardan, edaralardan we guramalardan kepillendiriş hereketleri amala aşyrmaga zerur bolan maglumatlary we resminamalary talap etmäge; ylalaşyklaryň we arzalaryň taslamalaryny düzmäge, resminamalaryň nusgalaryny we olardan göçürmeleri taýýarlamaga, şeýle hem kepillendiriş hereketleri amala aşyrmak meseleleri boýunça düşündirişler we maslahatlary bermäge hukugy bardyr we kabul eden kasamynyň talaplaryna laýyklykda öz hünär borçlaryny ýerine ýetirmäge; raýatlara, kärhanalara, edaralara we guramalara öz hukuklarynyň amala aşyrylmagy we kanuny bähbitleriniň goralmagy üçin ýardam bermäge, olaryň hukuklaryny we borçlaryny düşündirmäge; amala aşyrylýan kepillendiriş hereketleriň getirip biljek netijeleri barada duýdurmaga; kepillendiriş hereketleriň amala aşyrylmagy bilen baglanyşykly özüne mälim bolan maglumatlaryň syryny saklamaga; miras ýa-da peşgeş bermek tertibinde raýatlaryň eýeçiligine geçýän emläge düşýän salgydy hasaplamak üçin salgyt edaralaryna emlägiň nyrhy barada zerur bolan kepillnamalary bermäge; jenaýatçylykly ýol bilen alnan girdejileriň kanunlaşdyrylmagyna we terrorçylygyň maliýeleşdirmegine garşy hereket etmek boýunça ygtyýarly döwlet edarasyna Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda

zerur bolan maglumatlary bermäge; Türkmenistanyň kanunlaryna ýa-da Türkmenistanyň halkara şertnamalaryna laýyk gelmeýän halatynda, kepillendiriş hereketi amala aşyrmakdan ýüz döndermäge borçludyr¹.

Ýokarda belleýşimiz ýaly, döwlet kepillendiriş edaralary bolmadyk ilatly nokatlarda kepillendiriş hereketler Geňeşleriň wezipeli adamlary (arçyn ýa-da arçynyň orunbasary) tarapyndan amala aşyrylýar. «Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 17-nji maddasyna laýyklykda Geňeşleriň wezipeli adamlary:

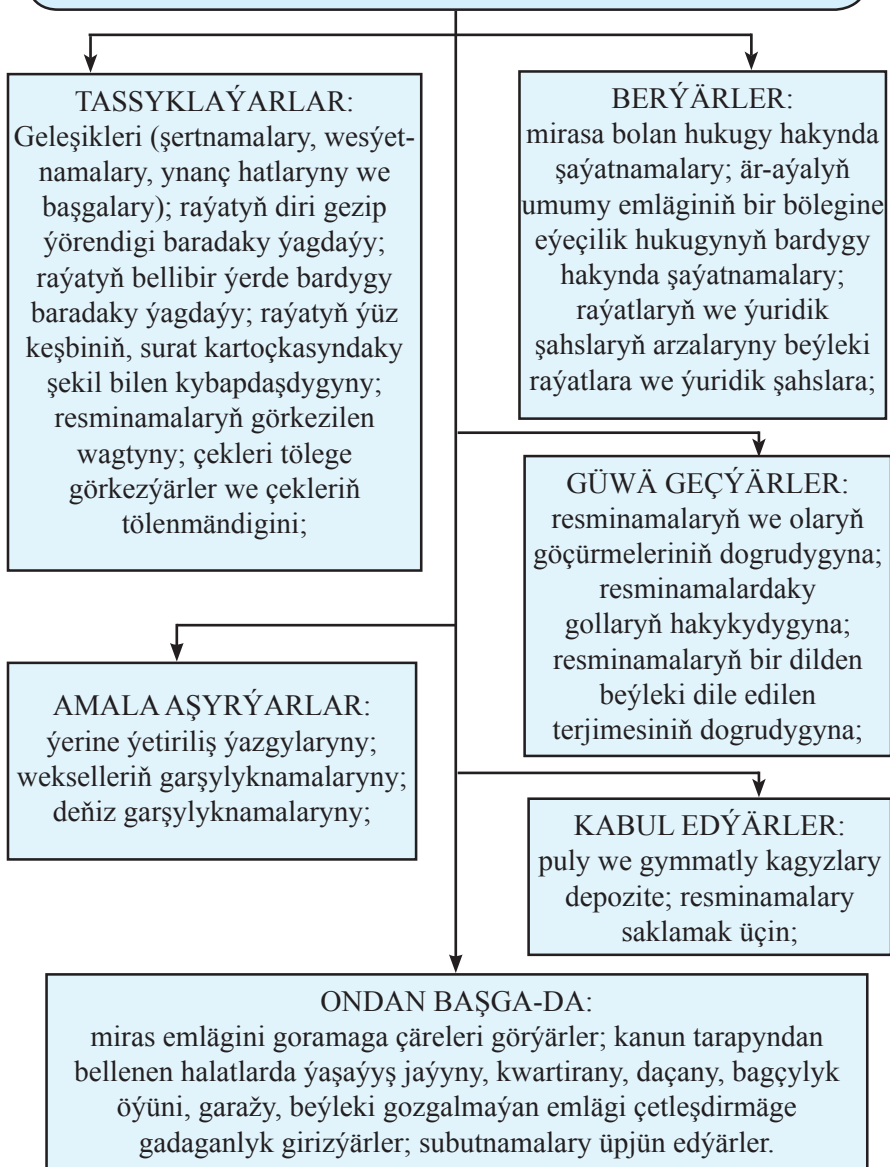
- wesýetnamalary tassyklaýarlar;
- ynanç hatlaryny tassyklaýarlar;
- miras galan emlägi goramaga degişli çäreleri görýärler;
- resminamalaryň göçürmeleriniň dogrudygyny tassyklaýarlar;
- resminamalarydaky gollaryň hakykydygyny tassyklaýarlar;
- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, Geňeşleriň wezipeli şahslaryna kanunda göz önünde tutulmadyk başga kepillendiriş hereketler hem yüklenilip bilinýär.

«Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 18-nji maddasyna laýyklykda ýurduň çäginde daşarda bolýan Türkmenistanyň raýatlary üçin kepillendiriş hereketleriniň ählisi diýen ýaly Türkmenistanyň konsullyk edaralary tarapyndan amala aşyrylýar, ýagny konsullyk edaralary:

- miras galan emlägi goramak boýunça çäreleri görýärler;
- emläge bolan hukuk hakyndaky şaýatnamalary berýärler;
- är-äýalyň umumy emläginiň bir bölegine eýeçilik hukugy hakynda şaýatnamalar berýärler;
- resminamalaryň nusgalaryny we olardan göçürmeleriniň dogrudygyna güwä geçýärler;
- resminamalarydaky gollaryň hakykydygyna güwä geçýärler;
- resminamalaryň bir dilden beýleki dile edilen terjimesiniň dogrudygyna güwä geçýärler;
- raýatyň diri gezip ýörendigi baradaky ýagdaýy tassyklaýarlar;

¹ «Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 5-nji we 6-njy maddalary.

Döwlet kepillendiriş edaralary – hukuklary we ýuridiki ähmiýeti bar bolan ýagdaýlary tassyklamak we şolara ýuridik takyklygy bermek maksady bilen, aşakdaky kepillendiriş hereketleri ýerine ýetirýärler:

17-nji çyzgy.

– raýatyň bellibir ýerde bardygy baradaky ýagdaýy tassyklaýarlar;
– raýatyň ýüz keşbiniň, surat şekili bilen kybapdaşdygyny tassyklaýarlar;

- resminamalaryň görkezilen wagtyny tassyklaýarlar;
- puly we gymmatly kagyzlary depozite kabul edýärler;
- ýerine ýetiriliş ýazgylaryny amala aşyrýarlar;
- resminamalary saklamak üçin kabul edýärler;
- deňiz garşylyknamalaryny amala aşyrýarlar;
- subutnamalary üpjün edýärler.

– Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, Türkmenistanyň konsullyk edaralaryna beýleki kepillendiriş hereketleri amala aşyrmak wezipesi hem ýüklenilip bilinýär.

Türkmenistanda Döwlet kepillendirişiň amala aşyrylyşynyň tertibi we düzgünleri «Döwlet kepillendiriş edarasy hakynda» Türkmenistanyň kanunynda kesgitlenilýär.

§ 3. Adwokatura

Adwokatura raýat jemgyýetiniň hukuk instituty bolup durýan we döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň ulgamyna girmeýän, adwokatlaryň adwokatlyk işini amala aşyrmak maksady bilen döredilen we öz-özünü dolandyrmak ýörelgelerine eýerýän professional birleşigidir.

Adwokatlyk işi adam hukuklaryny we azatlyklaryny, ýuridik şahslaryň kanuny bähbitlerini goramak, jemgyýetde kanunylygyň berjaý edilmegine we pugtalandyrylmagyna ýardam bermek maksady bilen, adwokatyň kanunda bellenen tertipde berýän professional ýuridik kömegi bolup durýar. Adwokatlyk işi telekiçilik işi däldir, adwokatyň ýuridik kömegi bermek bilen alýan tölegi onuň zähmet hak tölegi bolup durýar. Ýuridik şahslaryň, ýuridik gulluklarynyň işgärleriniň, döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň işgärleriniň; döwlet kepillendirişleriniň berýän ýuridik kömegi adwokatlyk işine degişli däldir¹.

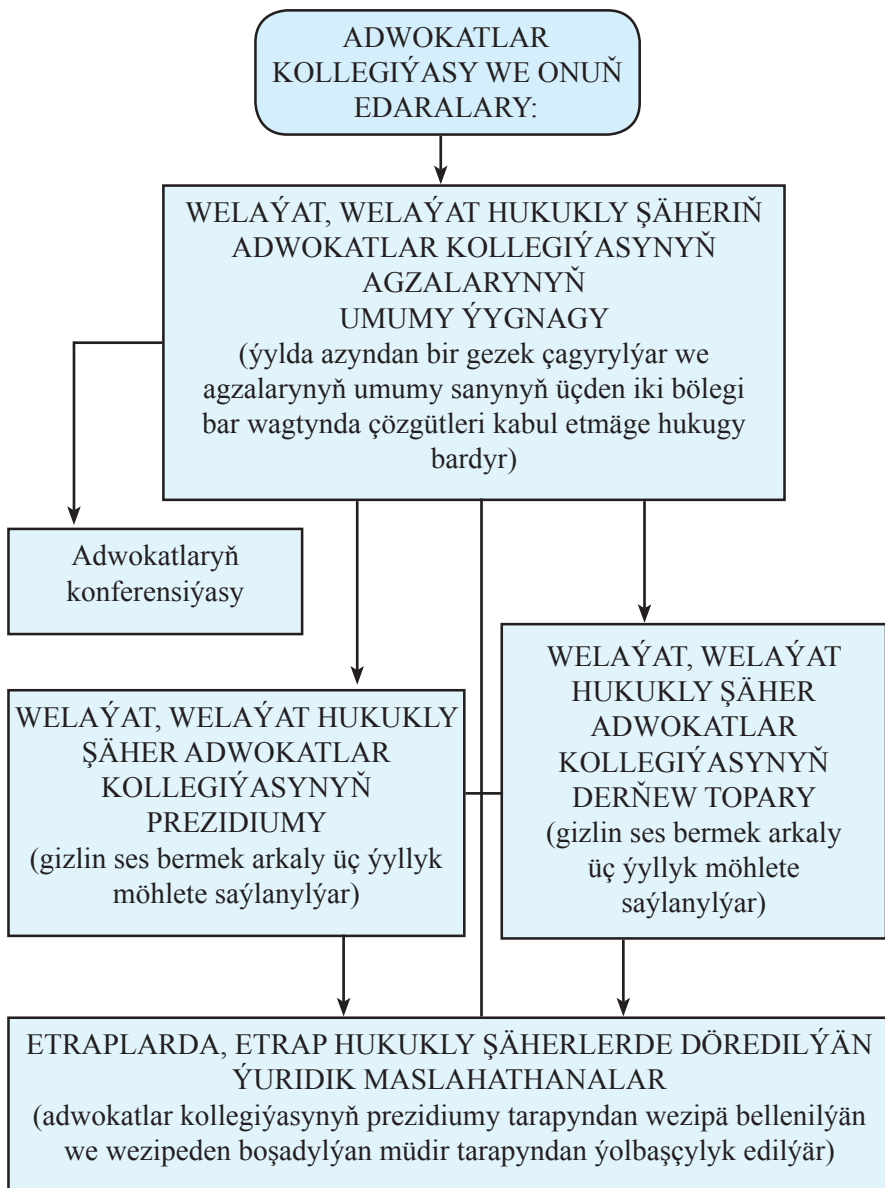
¹ «Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunyň 1-nji maddasy.

Guramaçylyk taýdan adwokatura – adwokatlar kollegiýalaryndan ybaratdyr. Adwokatlar kollegiýasy adwokatlyk statusyna eýe bolan we adwokatlyk işi bilen meşgullanmaga hukugy bolan raýatlar tarapyndan döredilýär. Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasy fiziki we ýuridik şahslara kämil ýuridik kömegi bermek, adwokatlaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini aramak hem-de goramak üçin döredilýän, adwokatlaryň garaşsyz, professional, öz-özünü dolandyryan we öz-özünü maliýeleşdirýän jemgyýetçilik birleşigi bolup durýar. Ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edarasy adwokatlar kollegiýalarynyň döredilmegine we işine ýardam bermedir. Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasy özüniň adyna onuň döredilýän çägendäki dolandyryş-çäk düzüminiň adyny goşmalydyr.

Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň ýokary edarasy kollegiýanyň agzalarynyň umumy ýygnaýy bolup durýar, ýolbaşçy ýerine ýetiriji edarasy – onuň prezidiumy, gözegçilik edarasy – derňew toparydyr (*18-nji çyzgy*).

Adwokatlar kollegiýasynyň umumy ýygnaýy. Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň agzalarynyň umumy ýygnaýynyň kollegiýanyň işiniň islendik meselelerini çözmäge hukugy bardyr. Umumy ýygnak welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumy tarapyndan ýylda azyndan bir gezek çagyrylýar we kollegiýanyň agzalarynyň umumy sanynyň üçden iki bölegi gatnaşanda çözümleri kabul etmäge hukugy bolýar. Umumy ýygnaýyň ähli çözümleri ýygnaga gatnaşýan adwokatlaryň sesleriniň köplügi bilen kabul edilýär. Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň ýa-da derňew toparynyň agzalarynyň umumy sanynyň azyndan üçden bir böleginiň talap etmegi boýunça kollegiýanyň prezidiumynyň başlygy otuz günüň dowamynda nobatdan daşary umumy ýygnaýy çagyrmaga borçludyr.

Umumy ýygnaýyň ygtyýarlyklary şulardan ybaratdyr:

18-nji çyzy.

– adwokatlar kollegiýasynyň Tertipnamasyny we oňa üýtgetmeler girizmek hakyndaky çözümleri kabul edýär;

- prezidiumyň, derňew toparynyň agzalarynyň sanyny kesgitleýär, olary saýlaýar we olaryň hasabatlaryny diňleýär;
- ýuridik maslahathanalary döredýär;
- Tertipnamada göz önünde tutulan beýleki edaralary döredýär we olaryň yolbaşçylaryny saýlaýar, şol edaralar hakyndaky düzgün-namalary tassyklaýar;
- adwokatlar kollegiýasynyň edaralarynyň işi hakynda adwokatlar kollegiýasynyň ýolbaşçylarynyň we işgärleriniň hasabatlaryny diňleýär we olaryň işine baha berýär;
- adwokatlar kollegiýasynyň serişdeleriniň emele gelmeginiň tertibini ýuridik maslahathanalaryň adwokatlary we kollegiýanyň beýleki agzalary üçin aýratynlykda kesgitleýär;
- adwokatlar kollegiýasynyň emlägini dolandyrmagyň we erk etmegiň tertibini kesgitleýär;
- adwokatlar kollegiýasynyň wezipe birliginiň düzümini, girdejileriň we çykdajylaryň hasabatyny tassyklaýar;
- adwokatlar kollegiýasynyň edaralarynyň, ýolbaşçylarynyň çözümlerine adwokatlar we raýatlar tarapyndan edilen şikaýatlara garaýar;
- adwokatlar kollegiýasynyň edaralarynyň ýolbaşçylaryny we agzalaryny möhletinden öň yzyna çagyryýar¹.

Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň Tertipnamasynda kollegiýanyň agzalarynyň umumy ýygnaşygyň beýleki meselelere garamak we çözümler kabul etmek mümkinçiligi hem göz önünde tutulyp bilner.

Adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumy. Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumy gizlin ses bermek arkaly üç ýyllyk möhlete saýlanýlar. Prezidiumyň agzalygyna kollegiýada azyndan baş ýyl agzalygy bolan adwokatlar saýlanyp bilner. Welaýat, welaýat hukukly şäheriň adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumy:

- fiziki we ýuridik şahslara ýuridik kömegi bermek boýunça adwokatlar kollegiýasynyň işini guraýar;

¹ «Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 22-nji maddasy.

- umumy ýygnagy çagyryýar, umumy ýygnagyň çözümleriniň ýerine ýetirilmegini guraýar;
- adwokatlaryň hünär we beýleki hukuklaryny we bähbitlerini gorýar;
- Türkmenistanyň kanunçylygy bilen kesgitlenen tertipde hukuk kömegini bermäge ygtyýarnama alan şahslary adwokatlaryň kollegiýasynyň agzalygyna kabul edýär, kollegiýanyň agzalygyndan çykarýar, adwokatlaryň hünär-tälim alyjylarynyň taýýarlygyny guraýar;
- adwokatlara işde gazanan üstünlükleri üçin höweslendirme çärelerini ulanýar;
- adwokatyň hereketleri barada fiziki we ýuridik şahslardan gelip gowşan şikáýatlary (teklipnamalary) barlamak boýunça işleri guraýar;
- adwokatlaryň düzgün-nyzamy bozandygy hakyndaky maglumatlara seredýär we düzgün-nyzam temmisini berýär;
- adwokatlaryň hukuk kömegini bermäge ygtyýarnamalaryny ýatyrmak barada towakganama gozgaýar;
- adwokatlaryň hünär derejesini ýokarlandyrmak işini guraýar;
- Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde adwokatlaryň hünär taýýarlyklylygynyň hünär synagyny geçirýär;
- adwokatlaryň oňyn iş tejribesini öwrenýär, umumylaşdyrýar we ony Türkmenistanyň Adalat ministrligi bilen bilelikde ýaýradýar;
- kodifikasiýa işini guraýar, Türkmenistanyň Adalat ministrligi bilen bilelikde adwokatlyk işiniň meseleleri boýunça usuly gollanmaly, teklipleri işläp taýýarlaýar we neşir edýär;
- ýuridik maslahathanalaryň müdirlerini wezipä belleýär we olary wezipeden boşadýar;
- görnüşi Türkmenistanyň Adalat ministrligi tarapyndan tassyklanylýan adwokatyň şahsyýetnamasyny berýär;
- adwokatlaryň kollegiýasynyň serişdelerine Tertipnama we umumy ýygnak tarapyndan kesgitlenilen tertipde erk edýär;
- buhgalteriýa hasabatynyň, maliýe we statistik hasabatlylygynyň hem-de iş ýöredişiň alnyp barlyşyny guraýar;
- adwokatlaryň kollegiýasynyň agzalarynyň umumy ýygnagynyň aýratyn ygtyýaryna degişli meselelerden başga, adwokatlaryň kollegiýasynyň işiniň beýleki meselelerini çözüýär.

Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumynyň işine ýolbaşçylygy prezidium tarapyndan öz düzüminden açyk ses bermek arkaly saýlanan başlygy amala aşyrýar. Prezidiumyň başlygynyň takyk kesgitlenen hukuklary we borçlary bar. Hususan-da prezidiumyň başlygy: prezidiumyň işini guraýar, onuň mejlislerine ýolbaşçylyk edýär we prezidiumyň, kollegiýalaryň agzalarynyň umumy ýygnağynyň çözümleriniň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär; prezidiumda garmak üçin degişli meseleleri taýýarlaýar we olary prezidiumyň garmagyna hödürleýär; prezidiumyň işine ýolbaşçylyk edýär, kollegiýanyň edaralaryna işgärleri kabul etmegi we olary işden boşatmagy amala aşyrýar; adwokatlaryň hereketlerine edilen şikâýatlaryň barlagyny guraýar hem-de prezidiumyň garmagyna degişli teklipleri girizýär; döwlet edaralarynda, jemgyýetçilik birleşiklerinde, beýleki guramalarda we edaralarda adwokatlar kollegiýasyna wekilçilik edýär, olar we raýatlar bilen hat alyşmagy ýöredýär.

Adwokatlar kollegiýasynyň derňew topary. Welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň derňew topary – kollegiýanyň gözegçi derňew edarasy hasaplanýar. Derňew topary adwokatlar kollegiýasynyň agzalarynyň umumy ýygnağy tarapyndan gizlin ses bermek arkaly üç ýyl möhlete saýlanylýar. Derňew topary öz düzüminden açyk ses bermek arkaly derňew toparynyň başlygyny saýlaýar. Derňew topary adwokatlar kollegiýasynyň maliýe-hojalyk işine derňew geçirýär.

Ýuridik maslahathana. Ýuridik maslahathanalar ýuridik kömegi bermek boýunça işi guramak maksady bilen welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasy tarapyndan ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edarasy bilen ylalaşmak arkaly etraplarda, etrap hukukly şäherlerde döredilýär. Ýuridik maslahathana adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumy tarapyndan wezipä belenilýän we wezipeden boşadylýan müdir ýolbaşçylyk edýär. Ýuridik maslahathanalar welaýat, welaýat hukukly adwokatlar kollegiýasynyň düzüm birligi bolup durýarlar. Ýuridik maslahathananyň öz ady we haýsy adwokatlar kollegiýasyna degişlidigi, ýuridik kömegi bermegi guramak üçin zerur bolan beýleki tapawutlandyryjy alamatlary aňladylan möhüri hem-de möhürçesi bolýar. Ýuridik maslahathana kollegiýanyň

umumy ýygnagy tarapyndan kabul edilen Düzgünnama esasynda hereket edýär.

Adwokatlaryň konferensiyasy. Türkmenistanyň adwokatlarynyň konferensiyasy Türkmenistanyň adwokatlarynyň wekilleriniň ýygnagy bolup durýar, ol, zerur bolşuna görä, azyndan iki ýylda bir gezek welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlary kollegiýalarynyň agzalarynyň umumy ýygnagynyň başlangyjy bilen çagyrylyp bilner. Adwokatlaryň konferensiyasy adwokatlyk işiniň has möhüm meselelerini ara alyp maslahatlaşmaga, adwokatlaryň işiniň hilini ýokarlandyrmagyň, adwokatlaryň hünär tälim alyjylarynyň hünär tälimini almagynyň tertibiniň we şertleriniň esasy ugurlaryny kesgitlemäge, adwokatlyk etikasyny, welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlary kollegiýasynyň mysaly Tertipnamasyny işläp düzmäge, adwokatlary kollegiýalarynyň Tertipnamalaryna üýtgetmeleri we goşmaçalary girizmek boýunça maslahatlary bermäge, adwokatlyk işiniň oňyn tejribesini ýaýratmak barada çözümleri kabul etmäge ygtyýarlydyr. Türkmenistanyň adwokatlary konferensiyasynyň adwokatlyk işine degişli kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny taýýarlamak üçin işçi toparlaryny döretmäge hukugy bardyr.

Türkmenistanyň adwokatlary konferensiyasyna hukuk goraýjy we beýleki döwlet edaralarynyň işgärleri, jemgyýetçilik birleşikleriniň wekilleri, şonuň ýaly-da hukukçy – alymlar hem çagyrylyp bilner.

Adwokatlaryň hukuk ýagdaýy

Türkmenistanda ýokary ýuridik bilimli, adwokatlyk statusyna eýe bolan we adam hukuklaryny we azatlyklaryny, ýuridik şahslaryň kanuny bähbitlerini goraýan, jemgyýetde kanunylygyň berjaý edilmegine we pugtalandyrylmagyna ýardam berýän, Türkmenistanda hemişelik ýaşayan Türkmenistanyň raýaty adwokatlary bolup biler.

Adwokatlaryň statusyna bolsa ygtyýarlandyryjy edara¹ tarapyndan berlen hukuk kömegini bermäge ygtyýarnama alan we welaýat,

¹ Fiziki we ýuridik şahslara hukuk kömegini bermäge ygtyýarnama Türkmenistanyň Adalat ministrligi tarapyndan berilýär we bellige alynýar. «Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 9-njy maddasy.

welaýat hukukly şäher adwokatlär kollegiýasynyň agzalygyna giren şahslar eýe bolýarlar. Hukuk kömegini bermäge ygtyýarnama ýokary ýuridik bilimli we hukuk hünäri boýunça azyndan iki ýyl üznüksiz iş döwri bolan ýa-da adwokatlär kollegiýasynda alty aýdan bir ýyla çenli möhletde hünär tälimini alan şahslara berilýär. Adwokata, mugallymçylyk we ylmy-barlag işlerinden başga, döwlet gullugynda durmaklyga we başga tölegli işlerde işlemeklige ýol berilýän däldir.

Bu meselede bellibir çäklendirmeler hem bardyr, «Türkmenistanda adwokatura we adwokatylyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 8-nji maddasynyň 4-nji bölegine laýyklykda düzgün-nyzam temmisi ulanylýan etmiş edendigi üçin kazyýet hem hukuk goraýjy edarlardan işden boşadylan adam, boşadylan gününden başlap bir ýylyň dowamynda, şeýle-de iş kesilenlik aýby öz-özünden aýrylmadyk ýa-da aýrylmadyk hem-de kämillik ukyby ýok ýa-da kämillik ukyby çäkli diýlip ykrar edilen, şeýle hem adwokatylyk işi bilen bir ýere sygyşmaýan hereketleri edendigi üçin adwokatlär kollegiýasynyň düzüminden çykarylan ýa-da hukuk kömegini bermäge ygtyýarnamadan mahrum edilen şahs adwokat bolup bilmeýär.

«Türkmenistanda adwokatura we adwokatylyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 13-nji maddasyna laýyklykda adwokat kömek berilmegini sorap ýüz tutana zerur bolan ýuridik kömegi berýär. Her bir iş boýunça adwokat öz ygtyýarlyklaryny adwokatlär kollegiýasynyň prezidiumy tarapyndan hasaba alnyp berlen orderi bilen tassyklaýar. Adwokatyň aşakdakylara hukugy ýokdur: ýuridik kömegi bermegi sorap özüne ýüz tutandan göz-görtele bikanun tabşyrygy kabul etmäge; ýuridik kömegi bermegi sorap özüne ýüz tutandan şeýle halatlarda tabşyryk almaga, eger ol ynanyjy bilen baglaşylan ylalaşygyň mazmuny boýunça şol adamyň bähbidinden başga, aýratyn bähbidi bar bolsa; işe kazy, prokuror, sülçi, anyklaýjy, bilermen, hünärmen, terjimeçi hökmünde gatnaşan bolsa, şu iş boýunça ol jebir çeken ýa-da şaýat bolýan bolsa, şeýle hem ol wezipeli adam bolup, şol adamyň bähbidine çözüň kabul etmek onuň ygtyýarlygyna girmän bolsa; şol adamyň işini derňemäge ýa-da oňa seretmäge gatnaşan ýa-da gatnaşýan wezipeli adam, jebir çeken bilen garyndaşlyk ýa-da maşgala gatnaşyklarynda durýan bolsa; bähbitleri şol adamyň

bähbidine garşy gelyän ynanyja şol bir iş boýunça ýuridik kömegi berýän ýa-da ozal beren bolsa; ynanyjynyň kesekiniň günäsini öz üstüne alyp, özüni nähak aýyplap durandygyna adwokatyň göz ýetiren halatyndan başga ýagdaýlarda iş boýunça ynanyjynyň erk-islegine garşy ýörelgäni eýelemäge; ynanyjynyň günäsiniň subut edilendigi hakynda, eger ol günäsini inkär edýän bolsa, açyk beýan etmäge; ynanyjynyň özüne ýuridik kömegiň berlendigi bilen baglylykda beren maglumatlaryny ynanyjynyň razylygy bolmazdan aýan etmäge; özüne kabul eden goragyndan ýüz döndermäge, muňa goralýanyň biriniň bähbitleriniň onuň beýleki goralýanyň bähbitlerine garşy gelyän halatlary ýa-da olaryň görkezmeleriniň arasynda garşylyk bar halatlary girmeýär.

Adwokatlar kollegiýalarynyň agzalarynyň kesgitlenen hukuklary we borçlary bardyr. Adwokatyň şu aşakdakylara hukugy bardyr:

– ýuridik kömegi bermek üçin (döwlet ýa-da gaýry syrlar toparyna degişli bolmadyk) maglumatlary ýygnamaga, şol sanda döwlet edaralaryndan, ýerli häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralaryndan, jemgyýetçilik birleşiklerinden, şeýle hem beýleki guramalardan güwänamalary, häsiýetnamalary we ýerine ýetirýän tabşyrygyna degişli beýleki resminamalary sorap almaga. Görkezilen edaralar, guramalar we şol edaralaryň, guramalaryň wezipeli adamlary Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen tertipde adwokata onuň soran resminamalaryny ýa-da olaryň tassyklanan nusgalaryny bermäge borçludylar;

– Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen tertipde subutnama hökmünde ykrar edilip bilinjek predmetleri we resminamalary toplamaga we bildirmäge;

– Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda ýuridik kömegi bermek bilen baglanyşykly meseleleri düşündirmek üçin hünärmenleri şertnama esasynda çagyrmaga;

– özüne ynanyjy bilen ikiçäk, ýaşyrynlygy saklamak şertlerinde (şol sanda, onuň tussaglykda saklanylýan döwründe) duşuşyklaryň sanyny we olaryň dowamlylygyny çäklendirmezden duşuşmaga;

– Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen tertipde ýuridik kömegi bermek bilen bagly işiň materiallary bilen tanyşmaga, olardan maglumatlary göçürüp almaga;

– Türkmenistanyň çäklerinde, şeýle hem onuň çäginde daşarda, eger bu kabul edilen tabşyrygyň ýerine ýetirilmegi üçin zerur bolsa we degişli döwletiň kanunçylygyna hem-de Türkmenistanyň halkara şertnamalaryna garşy gelmeýän bolsa, adwokatylyk işi bilen meşgullanmaga;

– Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelmeýän beýleki hereketleri amala aşyrmaga.

Adwokat şu aşakdakylara borçludur:

– ynanyjynyň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini Türkmenistanyň kanunçylygynda gadagan edilmedik ähli serişdeler arkaly dogruçyl we päk wyždanly goramaga;

– anyklaýyş, deslapky derňew edaralarynyň, prokuroryň, kazynyň ýa-da kazyýetiň bellemegi boýunça jenaýat kazyýet önümçiligine hukuk taýdan goraýjy hökmünde adwokatyň hökmany gatnaşmalydygy hakynda Türkmenistanyň iş ýörediş kanunçylygynyň bildirýän talaplaryny berjaý etmäge, şeýle hem Türkmenistanyň raýatларыna Türkmenistanyň kanunçylygynda görkezilen halatlarda ýuridik kömegi tölegsiz bermäge;

– öz bilimini yzygiderli kämilleşdirmäge we öz hünärini ýokarlandyrmaga;

– Türkmenistanyň kanunçylygynyň talaplaryny, hünär taýdan kämil alyp barmagyň kadalaryny we adwokatylyk syryny saklamagy berjaý etmäge;

– işinde we ynanyjylar bilen gatnaşykda ýokary medeniýetlilik berjaý etmäge, adwokatylyk etikasyny saklamaga.

Ýuridik kömegi bermek bilen baglylykda özüne mälim bolan we adwokatylyk syry¹ bolup durýan maglumatlary aýan etmäge, şeýle hem olary özüniň bähbitleri hem-de başga şahslaryň bähbitleri üçin ulanmaga adwokatyň hukugy ýokdur. Döwlet syrlary toparyna degişli ýa-da döwletiň milli howpsuzlyk bähbitlerine ýa-da jemgyýetçilik howpsuzlygyna dahylyly maglumatlar adwokatylyk syryna degişli edilýär.

¹ Adwokatyň ynanyja berýän ýuridik kömegi bilen baglanyşykly alan ynanyjynyň äşgär edilmegini islemeýän islendik maglumatlary adwokatylyk syry bolup durýar.

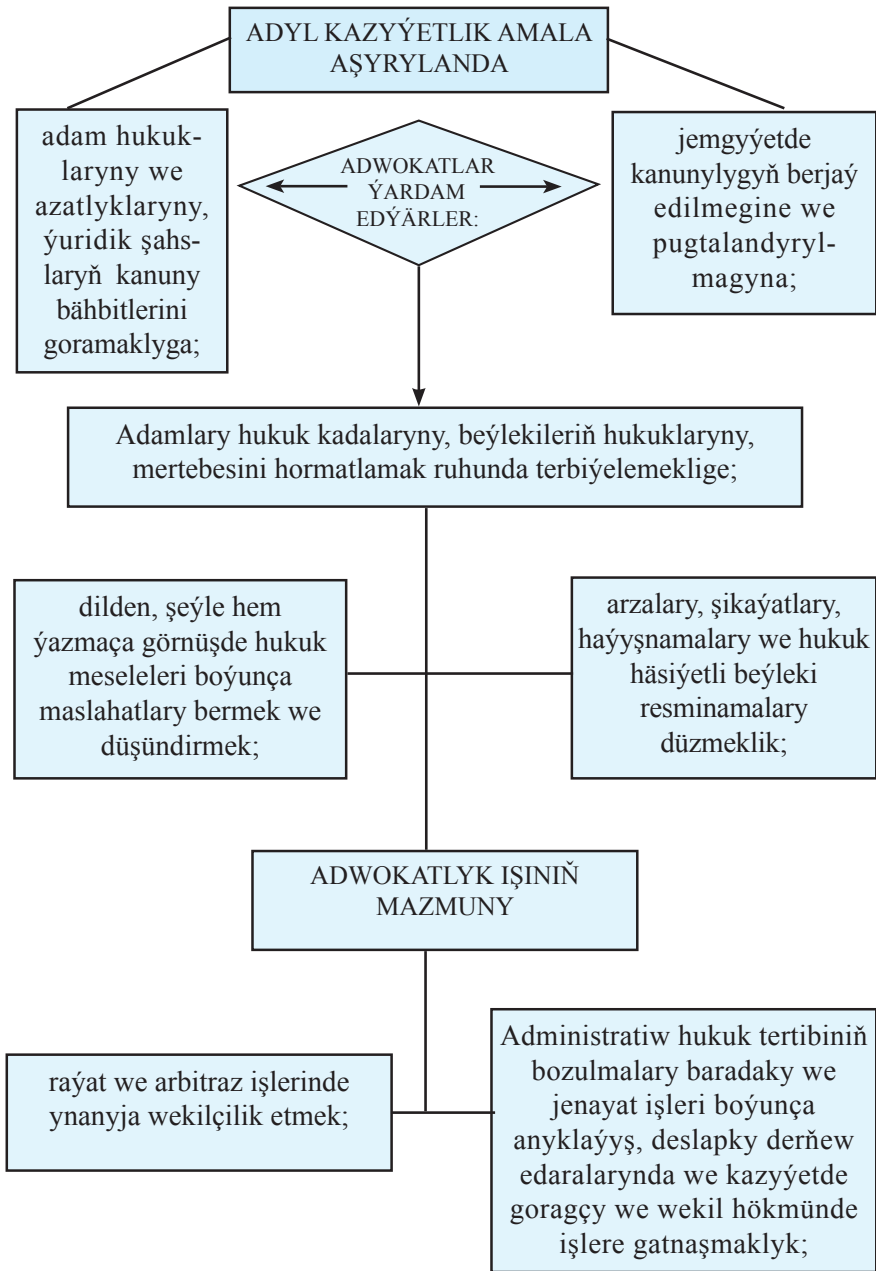
Adwokata hünär borçlaryny ýerine ýetirmekde gazanan üstünligi üçin welaýat, welaýat hukukly şäheriň adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumynyň ýa-da kollegiýanyň agzalarynyň umumy ýygnagynyň karary esasynda höweslendirme çäreleri ulanylýar. Höweslendirme çäreleri hökmünde aşakdakylar ulanylyp bilner: minnetdarlyk bildirmek; birwagtlaryn baýrak bermek; gymmat bahaly sowgatlar bilen sylaglamak; hormat haty bilen sylaglamak.

Şunuň bilen birlikde adwokatlyk işi hakyndaky kanunçylygyň gödek bozulan ýa-da borçlary zygyderli ýerine ýetirmedik halatynda, adwokatyň hukuk ýagdaýy bilen bir ýere sygyşmaýan etmiş edilen halatynda we şular ýaly beýleki etmişler edilen ýagdaýynda adwokatlar kollegiýasynyň agzalaryna kollegiýanyň prezidiumy tarapyndan duýduryş; käýinç; berk käýinç; kollegiýanyň agzalygyndan çykarmak¹ ýaly düzgün-nyzam temmi çäreleri berilýär. Düzgün-nyzam temmisi berlende, edilen etmişiň agyrllygy, ol amala aşyrylan halatyndaky ýagdaýlar, adwokatyň şondan öňki işleýşi we özüni alyp barşy göz önünde tutulmalydyr. Düzgün-nyzam önümçiligi bilen baglanyşykly meseleler welaýat, welaýat hukukly şäher adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumynyň ygtyýaryna degişlidir. Düzgün-nyzam temmisi gös-göni etmiş ýüze çykandan soň bir aýdan gijä goýman, ýöne şol etmiş edilenden alty aý geçmedik bolsa, adwokatyň kesel bolan wagtyny ýa-da onuň zähmet rugsadynda bolan wagtyny hasaba almazdan, şol etmiş edilenden soň alty aý geçmedik bolsa berilýär.

Adwokatyň hünär hukugy, abraýy we mertebesi kanun tarapyndan goralýar. Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulanlardan başga halatlarda adwokatyň ýuridik kömegini bermek bilen baglylykdaky hereket etmek erkinligi çäklendirilip bilinmez. Adwokatdan özüniň adwokatlyk işi boýunça borçlaryny ýerine ýetirmegi bilen baglylykda, adwokatlyk syry² bilen bagly ýagdaýlardan başga halatlarda,

¹ «Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 36-njy maddasy.

² «Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 16-njy maddasy.

19-njy çyzygy.

oňa mälim bolan ýagdaýlar hakynda döwlet edaralary tarapyndan ýazmaça ýa-da dilden düşündirişler talap edilip bilinmez. Adwokat Türkmenistanyň kanunçylygynyň çäklerinde özüniň käri boýunça alyp barýan wezipesini berjaý edýän halatynda beýan eden pikiri üçin, kazyýetde ýa-da hukuk goraýjy edaralaryň önünde aýdan beýannamasy üçin, şeýle hem käri boýunça ykrar edilen borçlaryna we özüni alyp barmagyň kadalaryna laýyklykda amala aşyran islendik beýleki hereketleri üçin administratiw hukuk tertibiniň bozulmalary hakyndaky kanun esasynda ýa-da jenaýat jogapkärçiligine çekilip bilinmez. Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda amala aşyrylýan adwokatlyk işine gatyşylmagy ýa-da şol işe haýsydyr bir başga hili päsgelçiligiň berilmegi, şeýle hem adwokata hormat goýulmazlygy ýa-da onuň öz hünär borçlaryny ýerine ýetiren ýagdaýynda kemsidilmegi jogapkärçilige eltýär. Adwokat we onuň maşgala agzalary döwlet tarapyndan goralýar hem-de olaryň howpsuzlygyny üpjün etmek boýunça zerur çäreleri görmek döwlet tarapyndan Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda üpjün edilýär.

VI BAP. TÜRKMENISTANYŇ NEŞELERE GARŞY GÖREŞMEK BARADAKY DÖWLET GULLUGY

§ 1. Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy, döredilmegi, düzümi we wezipeleri

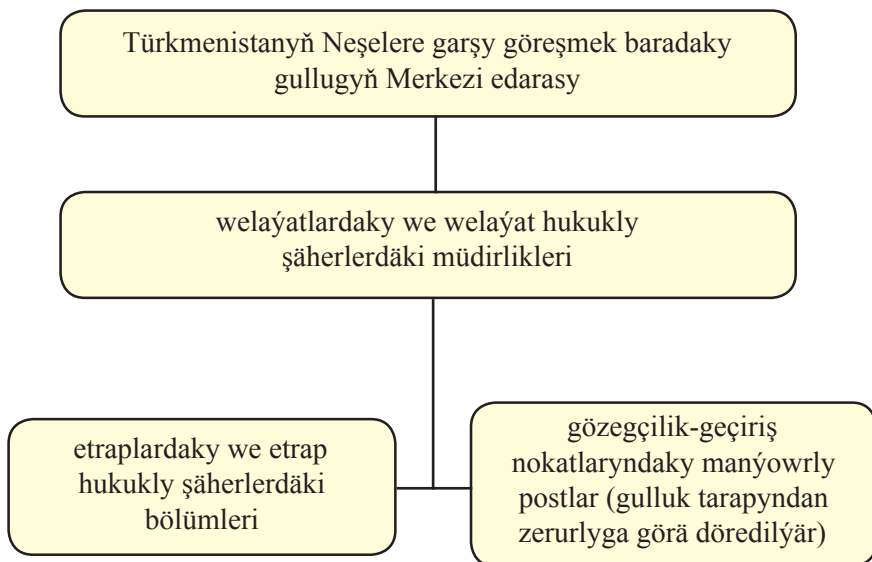
Neşekeşlik, neşe serişdeleriniň bikanun söwdasy, soňky ýyllar dünýä siwilizasiýasynyň we adamzat jemgyýetçiliginiň öňündäki ägirt wehimleriň birine öwrüldi. Bu wehimiň adamzat genofondyna ýetirýän howpuny göz önüne tutup, Türkmenistan halkara jemgyýetçiligi bilen bir hatarda neşekeşlige garşy göreşip gelýär. Neşekeşligiň, neşe serişdeleriniň we psihotrop maddalarynyň bikanun dolanyşygyna garşy aýgytly göreşmek Hormatly Prezidentimiziň ýurdumyzda durmuşa geçirýän syýasytynyň möhüm ugurlarynyň biridir. Milli liderimiziň ýurt başyna geçen ilkinji günlerinden başlap, neşekeşlige we neşe maddalaryň bikanun dolanyşygyna garşy alnyp barylýan göreşde düýpgöter öwrülişik bolup geçdi, türkmen milletiniň ruhuna ysnat ýetirýän neşe atly elhençligi köki-damary bilen ýok etmek boýunça ýurdumyzda aýgytly çäreler geçirilip başlandy. Bu ynsanperwer syýasatyň durmuşa geçirilmegini, neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmegiň meseleleri boýunça Türkmenistanyň halkara borçnamalarynyň berjaý edilmegini we ýerine ýetirilmegini üpjün etmek üçin – Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky Döwlet gullugy döredildi. Döredilen täze gulluk neşeler bilen baglanyşykly jenaýatlaryň garşysyna göreşmekde, olary ýüze çykaryp üstüni açmakda, neşekeşligiň önüni almakda gysga wagtyň içinde ýokary netijeleri gazandy.

Gullugyň işlemeginiň hukuk esaslary, maksatlary we wezipeleri, şeýle hem hukuklary we borçlary «Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy hakynda» Türkmenistanyň Kanununda takyk kesgitlenen.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň düzümine onuň merkezi edarasy, welaýatlardaky we welaýat hukukly şäherlerdäki

müdirlikleri, etraplardaky we etrap hukukly şäherlerdäki bölümleri, şeýle hem Türkmenistanyň Döwlet serhediniň gözegçilik-geçiriş nokatlaryndaky manýowrly postlar girýär. Gözegçilik-geçiriş nokatlaryndaky manýowrly postlar Neşelere garşy göreşmek baradaky gulluk tarapyndan zerurlyga görä döredilýär.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gulluga ýolbaşçylygy, Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenilýän we wezipesinden boşadylýan başlygy amala aşyrýar. Gullugyň başlygynyň Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenilýän we wezipesinden boşadylýan orunbasarlary, şol sanda birinji orunbasary bolýar. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň welaýatlardaky we welaýat hukukly şäherlerdäki müdirliklerine Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenilýän we wezipesinden boşadylýan başlyklary ýolbaşçylyk edýärler. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň etraplardaky we etrap hukukly şäherlerdäki bölümlerine Türkmenistanyň Ministrler Kabineti bilen ylalaşmak arkaly Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň başlygy tarapyndan wezipä bellenilýän we wezipeden boşadylýan başlyklary ýolbaşçylyk edýärler (20-nji çyzygy).

20-nji çyzygy.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň düzümi.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň önünde aşakdaky wezipeler durýar:

1) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy hereket etmek babatdaky döwlet syýasatyny durmuşa geçirmek;

2) operativ-agtaryş işini, anyklaýşy we deslapky derňewi geçirmek arkaly neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygy bilen baglanyşykly jenaýatlary ýüze çykarmak, duýdurmak, olaryň üstüni açmak we önüni almak;

3) neşe serişdeleriniň ýaýramagynyň we ulanylmagynyň zyýanly netijelerini duýdurmak we önüni almak;

4) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna dahyly bolan adamlar barada ýeke-täk maglumat merkezini döretmek;

5) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmek babatda Türkmenistanyň döwlet edaralary we jemgyýetçilik birleşikleri, hukuk goraýjy we harby edaralary bilen bilelikde hereket etmek (21-nji çyzygy).

Neşelere garşy göreşmek baradaky gulluk öz üstüne ýüklenilen wezipelere laýyklykda:

1) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygy bilen baglanyşykly jenaýatlary ýüze çykarýar, olaryň önüni alýar we üstüni açýar;

2) Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda jenaýat işlerini derňemekligi amala aşyrýar;

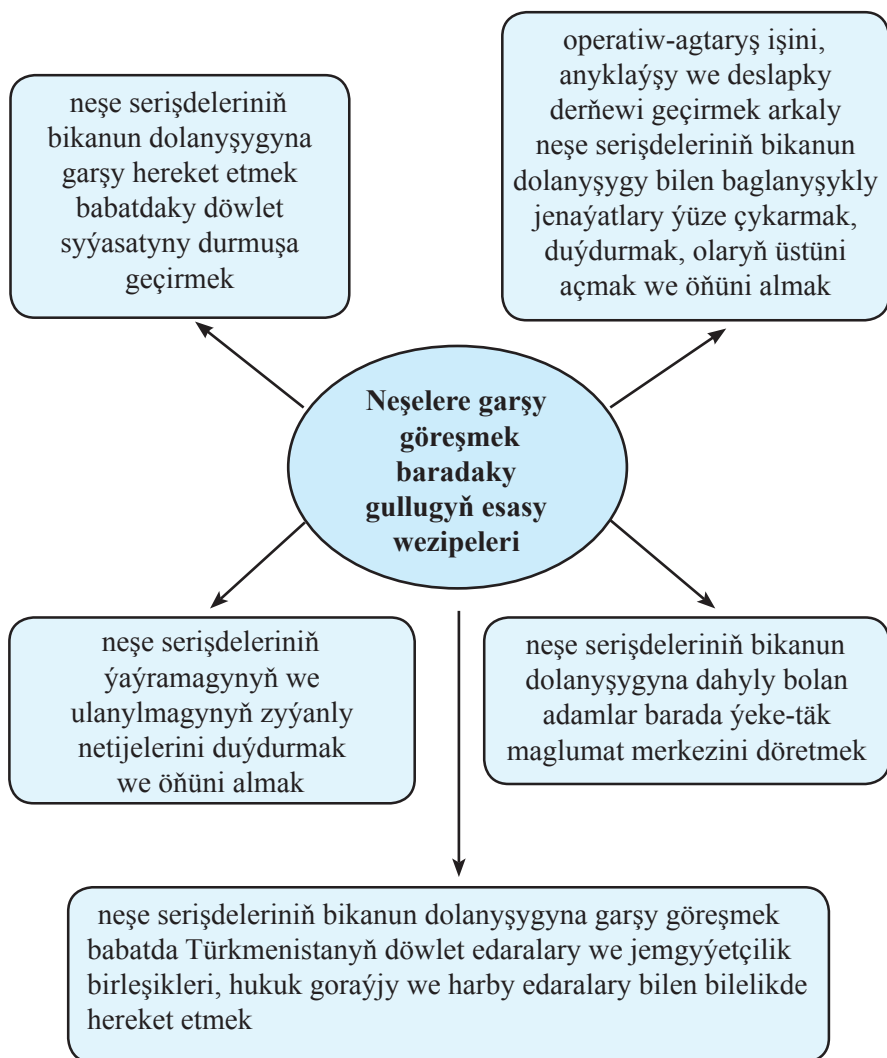
3) Türkmenistanyň jenaýat iş ýörediş kanunçylygyna laýyklykda anyklaýşy amala aşyrýar;

4) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy hereket etmek boýunça operativ-agtaryş çärelerini geçirýär;

5) Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenilen tertipde neşe serişdeleriniň we beýleki düzüminde neşe bolan birleşmeleriň eksperti-zasyny geçirýär;

6) Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň derňemegine degişli edilen jenaýat işleri boýunça jenaýatlary we jenaýat eden adamlary bellige alýar we olaryň hasabyny ýöredýär;

7) neşe serişdeleriniň ýaýradylmagyna we ulanylmagyna garşy gönükdirilen önüni alyş çärelerini geçiryär, Türkmenistanyň beýleki döwlet edaralary we jemgyýetçilik birleşikleri bilen bilelikde neşelere garşy wagyz işlerini amala aşyryar;

21-nji çyzgy.

8) Türkmenistanyň Döwlet serhediniň gözegçilik-geçiriş nokatlarynda manýowr edýän postlary döredýär we Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde neşe serişdelerini ýüze çykarmak babatda Türkmenistanyň Döwlet serhediniň üstünden geçýän ulag serişdeleriniň, ýükleriň we goşlaryň barlagyny amala aşyrýar;

9) ýurtda neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygy bilen baglanyşykly jenaýatçylygy seljermegi amala aşyrýar we Türkmenistanyň Prezidentine aýlyk we ýyllyk hasabatlary berýär;

10) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy hereket etmek boýunça dünýä tejribesini öwrenýär we neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna gözegçiligi amala aşyrmakda bilelikdäki tagallalary utgaşdyrmak tertibinde Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralarynyň işgärleri bilen bu ugurda göreş alyp barmagyň iň täze usullary boýunça okuw geçirýär;

11) bellenen tertipde halkara hyzmatdaşlygyny amala aşyrýar, neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna gözegçilik etmek babatdaky halkara borçnamalaryň berjaý edilmegini we ýerine ýetirilmegini üpjün edýär;

12) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna gözegçilik etmek babatda Türkmenistanyň halkara borçnamalarynyň ýerine ýetirilmegi bilen baglanyşykly meseleler boýunça hasabatlary düzýär we beýleki maglumatlary taýýarlaýar;

13) neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygyna garşy göreşmek boýunça çäreleriň kämilleşdirilmegine gönükdirilen kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny taýýarlaýar hem-de Türkmenistanyň Prezidentiniň we Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň garamagyna hödürleýär;

14) raýatlaryň tekliplerine, arzalaryna we şikâýatlarına seredýär, olar boýunça kanunda bellenen möhletlerde zerur çäreleri görýär, raýatlary kabul edýär, ilatyň we ýuridik şahslaryň arasynda Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň ygtyýarlygyna degişli meseleler boýunça düşündiriş işini alyp barýar;

15) Neşelere garşy göreşmek baradaky gulluk üçin işgärleri seçip almaklygy we taýýarlamaklygy gurýar;

16) döwlet we gulluk syryny düzýän maglumatlaryň goragyny üpjün edýär;

17) içerki gözegçiligi amala aşyrýar we Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleriniň şahsy howpsuzlygyny üpjün edýär, şeýle hem neşe serişdeleriniň bikanun dolanyşygy bilen baglanyşykly jenaýatçylygyň önüni almakda we üstüni açmakda Neşelere garşy göreşmek baradaky gulluga kömek etmegi bilen baglanyşykly jany, saglygy we emlägi howp astynda bolýan şaýatlaryň, jebir çekenleriň we beýleki adamlaryň şahsýetini we emlägini goramak boýunça çäreleri görýär¹.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň edaralary ýokarda görkezilen ygtyýarlyklary amala aşyranlarynda kanunylyk, raýatlaryň kanunyň önündäki deňligi, raýatlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň berjaý edilmegi we olaryň haýsy millete degişlidigine, teniň reňkine, jynsyna, gelip çykyşyna, emläk hem wezipe ýagdaýyna, ýaşayan ýerine, diline, dine garaýşyna, syýasy ygtykatyna, haýsy partiýa degişlidigine ýa-da hiç partiýa degişli däldigine garamazdan, mertebesine hormat goýulmagy ýörelgelerinden ugur alýar.

Jenaýat iş ýörediş kodeksiň 224-nji maddasyna laýyklykda Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugynyň derňew birlikleri Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 214-nji (neşe serişdeleriniň ýa-da psihotrop maddalarynyň kontrabandasy bilen bagly bolsa), 292–301, 254-nji (neşe serişdeleriniň ýa-da psihotrop maddalarynyň kontrabandasy) maddalarynda göz önünde tutulan, ýagny neşe serişdeleriň ýa-da psihotrop maddalarynyň satmak maksady bilen, şeýle hem satmazlyk maksady bilen bikanun taýýarlanylmagy gaýtadan işlenilmegi, edinilmegi, saklanylmagy, daşalmagy, iberilmegi; neşe serişdeleriň ýa-da psihotrop maddalarynyň ogurlanmagy ýa-da gorkuzyp alynmagy; düzümi neşe maddaly, gadagan edilen ösümlükleriň bikanun ösdürilip ýetişdirilmegi; neşe serişdeleri ýa-da psihotropi maddalary çekmek üçin mesgenleriň guralmagy ýa-da saklanylmagy; neşe serişdelerini, psihotropiýa maddalaryny gümrük gözegçiliginden rugsatsyz ýa-da ondan gizlinlikde Türkmenistanyň gümrük

¹Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy hakynda Türkmenistanyň Kanunynyň 10-njy maddasy.

araçagından geçirilmegi ýaly jenaýatlar hakyndaky işler boýunça deslapky derňew geçirilýär. Derňew birlikleri (derňew müdirlikleri, bölümleri) gullugyň merkezi edarasynda, welaýat, welaýat hukukly şäher boýunça müdirlikleriň düzüminde döredilip hereket edýär. Gullugyň etrap, etrap hukukly şäher boýunça bölümlerinde sülçüniň, uly sülçüniň wezipeleri belleniýär.

Jenaýat iş ýörediş kodeksiň 76-njy maddasyna laýyklykda Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy – neşe serişdeleriniň ýa-da psihotrop maddalaryň bikanun dolanyşygy bilen bagly işler boýunça anyklaýşy amala aşyrýarlar. «Operativ-agtaryş işleri hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 5-nji maddasyna laýyklykda bolsa Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugynyň edaralarynyň operativ-agtaryş işini amala aşyrmaga ygtyýary bardyr. (*Derňew, anyklaýş we operativ-agtaryş işi barada ýurdumyzyň içeri işler edaralaryna bagyşlanan babynda giňişleýin durup geçipdik.*)

§2. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleriniň hukuk statusy

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärler düzümini harby gullukçylar bolup durýan işgärler we harby gullukda durmaýan beýleki işgärler emele getirýärler. Harby gullukçylar Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň edaralarynda harby gullugy «Harby borçlulyk we harby gulluk hakynda» Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda geçýärler we Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň harby gullukçylaryna deňleşdirilýär. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň beýleki işgärleriniň zähmet gatnaşyklary Türkmenistanyň zähmet kanunçylygy bilen düzgünleşdirilýär.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň düzümine Türkmenistanyň döwlet dilini bilýän, çagyryş boýunça harby gullugyň bellenen möhletini gulluk eden, borçnama boýunça harby gulluga girmäge isleg bildiren we öz şahsy, ahlak we işjeňlik häsiýetleri, bilimi we saglyk ýagdaýy boýunça Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň üstüne ýüklenen borçlaryny ýerine ýetirmäge ukyply

Türkmenistanyň raýatlary kabul edilýär. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyna kabul edilen raýatlara ak ýürekli hem-de Türkmenistana, onuň halkyna we Türkmenistanyň Prezidentine wepalylyk; raýatlara, olaryň hukuklaryna we azatlyklaryna sarpa goýmak; bilimlilik, hünäre ussatlyk, başarjaňlyk, çözügüt kabul etmäge ukyplylyk; syýasy, hukuk we ahlak medeniýetiniň ýokary derejesi ýaly häsiýetler mahsus bolmalydyr.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugynyň harby gullukçylarynyň harby gullukdan boşadylmagy «Harby borçlulyk we harby gulluk hakynda» Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda we «Borçnama boýunça harby gullugy geçmegiň tertibi hakyndaky» Düzgünnamada bellenilen tertipde amala aşyrylýar.

Gulluk borçlaryny ýerine ýetirýän wagtlary Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleri döwlet häkimiýetiniň wekilleri bolup durýandyrlar we döwletiň goragyndan peýdalanýarlar. Olaryň kanuny talaplary raýatlar we wezipeli adamlar tarapyndan hökmany ýerine ýetirilmelidir. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleriniň jany, saglygy, namysy we mertebesini, şeýle hem olaryň maşgala agzalary we ýakyn garyndaşlary islendik kast etmelerden kanun arkaly goralýandyr.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleri öz üstlerine ýüklenen borçlary ýerine ýetirenlerinde Türkmenistanyň Konstitusiasyndan, «Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy hakynda» kanundan we öz işine degişli beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryndan ugur alýarlar. Türkmenistanyň kanunçylygy tarapyndan ygtyýarlyk berlen adamlardan başga hiç kimiň Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işine gatyşmaga hukugy ýokdur.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärlerine mugallymçylyk, ylym we döredijilik işinden başga hak tölenýän islendik iş bilen meşgullanmak gadagan edilýär.

«Harby gullukçylaryň hem-de olaryň maşgala agzalarynyň statusy we sosial taýdan goralyşy hakynda» Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleriniň sosial goragy döwlet tarapyndan kepillendirilýär. Neşelere garşy

göreşmek baradaky gullugyň işgärleri özleriniň gulluk borçlaryny ýerine ýetirenlerinde olaryň soňra gulluk etmek mümkinçiligini aradan aýyryan – heläkçilige uçran, maýyp bolan, ýaralanan, şikes, kontuziýa alan, näsaglan halatlarynda, olara birwagtlaýyn kömek puly tölenilýär. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleri Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň hasabyna döwletiň hökmany şahsy ätiýaçlandyrmasyna degişli bolup durýarlar.

Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleri Türkmenistanyň kanunçylygynda kesgitlenen tertipde bellenen kadalara görä ýaşayyş jaý bilen üpjün edilýär. Gullugyň işgärleriniň hususy ýaşayyş jaýyny gurmak üçin ýer bölegini, ilkinji nobatda, almaga hukuklary bardyr.

VII BAP. TÜRKMENISTANYŇ MILLI HOWPSUZLYK MINISTRIGI

§ 1. Milli howpsuzlyk edaralarynyň ulgamy, wezipeleri we ýörelgeleri

Türkmenistanyň Milli howpsuzlyk edaralary döwlet dolandyryşynyň düzümindäki ýörite edaralar bolup, Türkmenistanyň Prezidentine tabyndyrlar.

Türkmenistanyň Milli howpsuzlyk edaralary Türkmenistanyň howpsuzlygyny üpjün etmegiň umumy ulgamynda şahsyýeti, jemgyýeti hem-de döwleti içerden hem-de daşardan edilýän howpdan goramak işini amala aşyrýarlar. Milli howpsuzlyk edaralary konstitution gurluşy kada-kanuna ters gelýän hyýanatçylyklardan goramak, Türkmenistanyň özygtyýarlylygyny we çäk bitewüligini, onuň syýasy, ylmy-tehniki hem-de goranmak kuwwatyny goramak, daşary ýurtlaryň ýörite gulluklarynyň hem-de guramalarynyň geçirýän aňtawçylyk-ýykgyňçylyk işinden ägä etmek, şeýle işi ýüze çykarmak hem-de onuň önüni almak barada iş alyp barýarlar.

Milli howpsuzlyk edaralaryň ulgamy Milli howpsuzlyk ministrliginden, welaýat, welaýat hukukly şäherlerdäki edaralaryndan, Ýaragly Güýçler we beýleki goşun düzümleri boýunça milli howpsuzlyk edaralaryndan ybaratdyr. Milli howpsuzlyk edaralarynyň düzümünde olaryň işini kadaly üpjün etmek üçin inženerçilik-gurluşyk, maliýe, lukmançylyk bölümleri hem döredilýär.

Milli howpsuzlyk ministrligi Türkmenistanyň döwlet dolandyryş edarasydyr, ol milli howpsuzlyk edaralarynyň ulgamynda kanunlaryň ýerine ýetirilmegini guraýar. Ol milli howpsuzlyk edaralaryna ýolbaşçylyk edýär we Türkmenistanyň milli howpsuzlygy barada jogapkärçilik çekýär. Ondan başga-da Milli howpsuzlyk ministrligi milli howpsuzlygy üpjün etmegiň umumy döwlet maksatnamalaryny işläp taýýarlamaga gatnaşýar. Milli howpsuzlyk ministrligine Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipesine bellenýän wezipesinden boşadylýan ministr ýolbaşçylyk edýär.

«Türkmenistanyň milli howpsuzlyk edaralary hakynda» kanunyň 2-nji maddasyna laýyklykda Türkmenistanyň milli howpsuz-

lyk edaralarynyň alyp barýan işiniň esasy ugurlary hem-de olaryň esasy wezipeleri şu aşakdakylardan ybarat: Türkmenistanyň milli howpsuzlygyny üpjün etmek maksady bilen, aňtawçylyk işini alyp barýar; Türkmenistany daşary ýurt döwletleriniň hem-de daşary ýurt guramalarynyň ýörite gulluklarynyň alyp barýan aňtawçylyk-ýykgyňçylyk işinden goramak barada garşylyklaýyn aňtawçylyk işini alyp barýar; Konstitusion gurluşy kada-kanuna ters gelen hyýanatçylykdan goramak, terrorçylyga, genoside (halky gyryp ýok etmeklige), milletara duşmançylygyna we oňsuksyzlygyna garşy, guraçaýlykly jenaýatçylyga, pula-para satylmak etmişlerine hem-de neşe söwdasyna garşy – milli howpsuzlygyň bähbitlerine galtaşýan şeýle hadysalara garşy göreş alyp barýar; derňelmegi kanun arkaly milli howpsuzlyk edaralarynyň ygtyýaryna degişli edilen jenaýatlary ýüze çykarýar we olaryň önüni alýar; döwlet serhedini goramagy üpjün edýär; döwlet syrlaryny gorap saklaýar; milli howpsuzlyk, sosial-ykdysady, goranmak gurluşygy hem-de ylmy-tehniki progres, daşary syýasy iş we daşary ykdysady iş bilen baglanyşykly wezipeleri çözmek üçin zerur bolan maglumat bilen Prezidenti, Mejlisi, Ministrler kabinetini üpjün edýär.

Agzalan kanunyň 5-nji maddasyna laýyklykda milli howpsuzlyk edaralary öz işini amala aşyranlarynda raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny pugta berjaý edýärler. Raýatlaryň öz hukuklaryny we azatlyklaryny peýdalanmagy diňe kanunlarda göz önünde tutulan halatlarda, milli howpsuzlygy üpjün etmegiň hatyrasyna çäklendirilip bilner. Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgäri gulluk borjuny ýerine ýetirýärkä raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny kada-kanuna laýyk gelmeýän halda, ýa-da esassyz ýerden bozan mahalynda, degişli milli howpsuzlyk edarasynyň şol hukuklaryň we azatlyklaryň dikeldilmegi üçin, ýetirilen zyýanyň öweziniň töledilmegi hem-de günäkärleriň kanunda bellenen jogapkärçilige çekilmegi üçin çäre görmäge borçludyr. Milli howpsuzlyk edaralary özleriniň iş alyp barýan döwründe kanunda göz önünde tutulan halatlar bolamasa, raýatlaryň namysyna we mertebesine, şahsy durmuşyna degişli özlerine mälum bolan maglumatlary hem jar etmeli däldir. Milli howpsuzlyk edaralarynyň we olaryň wezipeli adamlarynyň hereketleri barada ýokarky milli

howpsuzlyk edaralaryna, prokuratura ýa-da kazyýete kanunlarda belenen tertipde şikaýat edilip bilner.

Milli howpsuzlyk edaralary öz işlerinde kanunylyk, hemmeleriň kanun önünde deňligi, şahsyýete, onuň hukuklaryna we azatlyklaryna hormat goýmak, ynsanperwerlik hem internasionalizm, gizlinlik tärlerini ulanmak, işiň aýan we aýan däl görnüşlerini utgaşdyryp alyp barmak ýörelgelerine esaslanýarlar.

Milli howpsuzlyk edaralary jenaýatlaryň üstüni açmak, derňemek we önüni almak üçin operatiw-agtaryş hem-de derňew çärelerini geçirmekde ýurdumyzyň beýleki hukuk gorajyý edaralary we Döwlet serhet gullugynyň edaralary bilen arkalaşykly hereket edýärler¹.

Jenaýat iş ýörediş kodeksiň 224-nji maddasyna laýyklykda Milli howpsuzlyk edaralaryň derňew birlikleri Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň 167-180, 214 (neşe serişdeleriniň ýa-da psihotrop maddalarynyň kontrabandasy bilen bagly bolmasa), 215, 254 (neşe serişdeleriniň ýa-da psihotrop maddalarynyň kontrabandasından başga), 271-273, 276-277 we 332-nji maddalarynda göz önünde tutulan, ýagny urşy wagyz etmek, genosid, hakyna tutma, halkara goragyndan peýdalanýan adamlara çozuş etmek, döwlete dönüklük etmek, içalylyk, ýykgyňçylyk (diwersiýa), häkimiýeti basyp almak maksady bilen dildüwşük etmek, Konstitusion gurluşy zorlukly üýtgetmäge bolan çagyryşlar ýaly jenaýatlar hakyndaky işler boýunça deslapky derňew geçirilýär.

Onda başga-da Türkmenistanyň milli howpsuzlyk edaralary kanuna² laýyklykda öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde anyklaýşy hem-de operatiw-agtaryş işini amala aşyrýarlar.

§ 2. Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärleriniň hukuk statusy

Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärler düzümi harby gullukçylar we gullukçylardan ybaratdyr. Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçylary harby gullugy «Harby borçlulyk we harby gul-

¹ «Türkmenistanyň milli howpsuzlyk edaralary hakynda» kanunyň 8-nji maddasy

² Jenaýat iş ýörediş kodeksiň 76-njy maddasy; Operatiw-agtaryş işleri hakynda Türkmenistanyň Kanunynyň 5-nji maddasy.

luk hakynda» Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda geçýärler we Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň harby gullukçylaryna deňleşdirilýär. Milli howpsuzlyk edaralarynyň beýleki işgärleriniň zähmet gatnaşyklary Türkmenistanyň zähmet kanunçylygy bilen düzgünleşdirilýär. Milli howpsuzlyk edaralarynda gulluk etmek üçin öz şahsy, ahlak we iş bitirijilik sypatlaryna, bilimine hem-de saglyk ýagdaýyna görä milli howpsuzlyk edaralarynyň üstüne ýüklenen borçlary ýerine ýetirmegi başaryp biljek Türkmenistanyň raýatlary meýletin kabul edilýär.

Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçylaryna olaryň şahsyýetini hem-de ygtyýarlyklaryny tassyk etmek üçin bellenen nusgada şahadatnama berilýär.

«Türkmenistanyň milli howpsuzlyk edaralary hakynda» kanunyň 17-nji maddasyna laýyklykda Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçylary gulluk borçlaryny ýerine ýetirýärkäler döwlet häkimiýetiniň wekilleri hasaplanýarlar. Kanun arkaly gös-göni ygtyýarly edilen edaralardan we wezipeli adamlardan başga hiç kimiň şol harby gullukçylaryň gulluk işine gatyşmaga haky ýokdur. Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçylarynyň kanuny talaplaryny raýatlar we wezipeli adamlar tarapyndan hökman ýerine ýetirilmelidir. Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärleriniň öz gulluk borçlaryny ýerine ýetirmegine päsgel berilmegi, olaryň namysyna we mertebesine degilmegi, olaryň öz gulluk işini berjaý etmekleri bilen baglanyşykly haýbat atylmagy, garşylyk görkezilmegi, zorluga ýüz urulmagy ýa-da olaryň janyna, saglygyna we emlägine, olaryň maşgala agzalarynyň janyna we saglygyna, namysyna we mertebesine, şeýle hem emlägine jenaýatçylykly hyýanat edilmegi kanunda göz önünde tutulan jogapkärçilige eltýär.

Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçylary özleriniň gulluk işinde kanunlary goldanýarlar hem-de olaryň syýasy partiýalaryň we syýasy maksat tutunýan köpçülikleýin jemgyýetçilik hereketleriniň kararlary bilen baglanyşygy ýokdur. Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärlerine ylmy, mugallymçylyk we döredijilik işinden başga işlerde işlemek gadagandyr.

Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärleri sosial taýdan goralýar. Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçylary Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda döwletiň hasabyna hökmany döwlet ätiýaçlandyrmasy bilen üpjün edilýär. Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçysy özüniň gulluk ýa-da jemgyýetçilik borjuna ýerine ýetirmegi bilen baglanyşykly özüniň we onuň maşgala agzalarynyň çeken zyýanynyň öwezini döwlet serişdeleriniň hasabyna doly möçberde tölenilýär. Milli howpsuzlyk edaralarynyň harby gullukçylaryna hukuklar we ýeňillikler berilýär. Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärleri ýaşayyş jaý, telefon bilen ýeňillikli şertlerde üpjün edilýär. Milli howpsuzlyk edaralarynyň bellenen ýaşa ýetmegi, kesellemegi ýa-da gulluk etmek möhletiniň tamamlanmagy sebäpli gulluk etmekden boşan harby gullukçylarynyň milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärleri üçin göz önünde tutulan ýeňilliklerden peýdalanmak hukugy saklanyp galýar.

MAZMUNY

Giriş	7
I bap. «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň predmeti, düşünjesi, ulgamy we çeşmeleri	9
§ 1. «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň predmeti	9
§ 2. Hukuk goraýjy edaralar: umumy düşünjesi we ulgamy	11
§ 3. «Türkmenistanyň hukuk goraýjy edaralary» okuw dersiniň çeşmeleri	17
II bap. Kazyýet häkimiýeti we ony amala aşyran edaralaryň ulgamy	20
§ 1. Kazyýet häkimiýeti. Adyl kazyýetlik we onuň ýörelgeleri	20
§ 2. Türkmenistanyň kazyýet ulgamy	36
§ 3. Etrap we etrap hukukly şäher kazyýetleri	41
§ 4. Welaýat kazyýeti we welaýat hukukly şäher kazyýetleri	43
§ 5. Türkmenistanyň Arbitraž Kazyýeti	49
§ 6. Türkmenistanyň Ýokary Kazyýeti	50
§ 7. Kazylaryň we kazyýet oturdaşlarynyň hukuk statusy	58
III bap. Prokuror gözegçiligi we prokuratura edaralary	63
§ 1. Prokuror gözegçiligiň düşünjesi, wezipeleri we esasy ugurlary	63
§ 2. Prokuratura edaralaryň ulgamy we gurluşy	77
§ 3. Prokuratura edaralarynyň işgärleri.	82
IV bap. Türkmenistanyň Içeri işler edaralary	85
§ 1. Türkmenistanyň Içeri işler edaralary, wezipeleri we ulgamy.	85
§ 2. Içeri işler edaralary derňew we anyklaýyş edarasy hökmünde.	90
V bap. Türkmenistanyň Adalat ministrligi	95
§ 1. Adalat ministrliginiň gurluşy, wezipeleri, işiniň esasy ugurlary.	95
§ 2. Döwlet kepillendiriş edaralary.	100

§ 3. Adwokatura	106
VI bap. Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy	119
§ 1. Türkmenistanyň Neşelere garşy göreşmek baradaky döwlet gullugy, döredilmegi, düzümi we wezipeleri	119
§ 2. Neşelere garşy göreşmek baradaky gullugyň işgärleriniň hukuk statusy	125
VII bap. Türkmenistanyň Milli howpsuzlyk ministrliگی	128
§ 1. Milli howpsuzlyk edaralarynyň ulgamy, wezipeleri we ýörelgeleri.	128
§ 2. Milli howpsuzlyk edaralarynyň işgärleriniň hukuk statusy.	130

B. S. Saryýew, A. R. Hallyýew, P. S. Durdyýew

TÜRKMENISTANYŇ HUKUK
GORAÝJY EDARALARY

Ý. Nuryýewiň redaksiýasy bilen

Redaktor	<i>H. Sapargulyýew</i>
Tehredaktory	<i>O. Nuryagdyýewa</i>
Surat redaktory	<i>G. Orazmyradow</i>

Çap etmäge rugsat edildi 27.04.2012. Möçberi 60x90^{1/16}.
Ofset kagyzy. Ofset çap ediliş usuly. Şertli çap listi 8,5.
Şertli-reňkli ottiski 21,4. Hasap neşir listi 6,8. Çap listi 8,5.
Sany 500. Sargyt № 606.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000, Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004, Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.